

1981 | 3

**A paragrafusok szűkszavúak
ÁFÉSZ-demokratizmus
Mindenhez van közöm**

**Endrődi Szabó Ernő,
Madár János, Zonda Tamás
versei és
Onagy Zoltán
prózai írása**

**Kazinczy emlékezete
Bérczy, Madách,
Balassagyarmat**

**A 11. Salgótarjáni
Tavaszi Tárlatról**

PALŐCFÖLD

„Az üzemi jogi felvilágosítás, úgy tűnik, mindkinek kifizetődő. A gyár dolgozóinak, mert helyben és ingyen jutnak hozzá a számukra oly' fontos információkhoz, s legtöbbször megnyugodva indulnak haza. Hasznos a gyárnak, mert csökkent a törtműszakok száma, a máról-holnapra való szabadságigénylés, amelynek hatása termelésben, árbevételben, hatékonyságban kamatozik. (...) A paragrafusok szűkszavúak, s mindenkire egyformán vonatkoznak. Némelyekben úgy él a munkaügyi bíróság, mint olyan szerv, ahol a munkásnak mindig igazat adnak.”

(M. Szabó Gyula: Egy ügyvel kevesebb)

„Második évtizedébe lépett a salgótarjáni tavaszi tárlat. Létét szervezői jóvoltából önmaga küzdötte végig, váltakozó sikerek és feltételek között. Beköszöntésekor három város: Miskolc, Eger, Salgótarján, valamint Nógrád megye művészeinek adott bemutatkozási lehetőséget. Országos kitekintésűvé az utóbbi öt esztendőben vált. Gondozóit sikerült megszabadítani a részrehajlásoktól: azóta szakmailag és morálisan is a mindenkor kiállított művek alapján határozzák meg a díjazottak névsorát. A tárlat területi zártsága feloldódott; növekedett rangja, szerepe.”

(Molnár Zsolt: A második évtized küszöbén)

„Emlékezésünk tárgya most Kazinczy jelleme volt, s lám, szinte észrevétlenül, ismét az elveivel, világnézetével kényszerültünk foglalkozni. Újra kérdezem: juthatunk-e ebből arra a következtetésre, hogy e két dolog elválaszthatatlan egymástól?! Most már nem halogathatjuk a választ. Kazinczy hitte, és számtalan kudarc után is élete végéig hinni akarta, hogy nem szabad a kettőt összekapcsolni. Hihette, mert a felvilágosodás korának gyermeke volt, s ez a kor a vallás, a tudomány, a művészetek és filozófiák világában éppen úgy, mint a politikában: a tolerancia elvét hirdette.”

(Kulin Ferenc: Kazinczy emlékezete)

Pályázati felhívás

A Nógrád megyei Tanács VB művelődésügyi osztálya és a Palócföld Szerkesztősége 1982. évre is meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A szocialista szellemű alkotó munka ösztönzését szolgáló pályázaton olyan eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet részt venni, melyek elkötelezett alakító szándékkal, elmélyült szakmai igénytelenséggel mutatják be mai valóságunk közérdekű kérdéseit, illetőleg amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékokat tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat 3 gépelt példányban 1981. október 31-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének (cím: 3100 Salgótarján, Arany János u. 21.).

Pályadíjak:

1. szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

- I. díj 10 000 Ft
- II. díj 8000 Ft
- III. díj 5000 Ft

2. versek, szépprózai művek kategóriájában

- I. díj 10 000 Ft
- II. díj 8000 Ft
- III. díj 5000 Ft

Eredményhirdetésre 1982. januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor. Az első közlés jogát a Palócföld folyóirat tartja fenn.

NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS VB
MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYA
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE

Amint arról már hírt adtunk, április 3-án a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeumban megnyílt a 11. Salgótarjáni Tavasz Tárlat. A Salgótarjáni városi Tanács által alapított nagydíjat Tornay Endre András szobrászművész, a Nógrád megyei Tanács különdíját Sáros András Miklós kapta. A festészeti díjat Fábián Gyöngyvér, a grafikait Kéri Imre, a szobrászatit Rieger Tibor vehette át. Eddigi munkásságát is figyelembe véve, a Munkásbrazolásért különdíjat Mustó Jánosnak adományozták. A Borsod megyei kiállító művész díját Feledy Gyulának, a Nógrád megyei kiállító művész díját Czinke Ferencnek adták át. Borbás Tibor — az 1980. évi tavasz tárlat nagydíjasa — önálló kamaratárlaton mutatkozott be. A díjazottaknak ezúton gratulálunk. A tárlat kritikája lapunk 24. oldalán olvasható.

A megnyitói ünnepség keretén belül került sor — immár hagyományosan — a Salgótarján város Tanácsa által adományozható aranydiplomák átadására, amit azok kaphatnak meg, akik a város művészeti életéért, a közízlés fejlesztéséért érdemlegesen tettek. Morvaj Ernő, Salgótarján város Tanácsának általános elnökhelyettese Bálványos Huba grafikuspályázatra, Kócs Ignác festőművésznek, Róna Frigyes karnagynak és Herold Lászlónak, a Bolyai János Gimnázium igazgatójának adta át a diplomát. Eddig végzett munkájuk elismeréséhez mi is csatlakozunk, a továbbiakhoz jó egészséget kívánunk.

★

Április 9—12. között tizennégy szerv, egyesület, intézmény közreműködésével rendezték meg a XVI. Nógrád megyei pedagógiai napokat. A megnyitóra a József Attila Megyei Művelődési Központ színháztermében került sor. Előadást tartott dr. Gazsó Ferenc, tanszékvezető egyetemi tanár, a Társadalomtudományi Intézet munkatársa. A társadalmi változások és a közoktatási rendszer a '80-as években címmel. Később a rendezvénysorozat tanulságaira folyóiratunkban visszatérünk.

★

1981. április 28-án az 1980. év kiemelkedő eredménye elismeréseként a Kiváló vállalat címet tanúsító oklevelet vette át a Nógrád megyei Nyomdaipari Vállalat. Kitérítésük számunkra is öröm, hiszen kollektívájuk gondozásában készül többek között lapunk is. A vállalat minden dolgozójának további munkasikereket kívánunk.

1981|3

TARTALOM

- 3 M. Szabó Gyula: Egy üggyel kevesebb
- 5 Kelemen Gábor: ÁFÉSZ-demokratizmus
- 8 Regös Molnár Pál: Mondd, mit tehetnék
- 11 Lantos László: Egy munkadarab sorsa
- 12 Kulin Ferenc: Kazinczy emlékezete

- 15 Zonda Tamás: Nehogy, Dance, dance...
- 15 Madár János: Mindenség arca, Hullámverés
- 16 Onagy Zoltán: Kérjük — mibe kerül Eridanusban 1300 szó?
- 18 Endrődi Szabó Ernő: Erdélyi képeslap, Krétarajz őszi délután, Egyedül

- 19 Kerényi Ferenc: Bérczy, Madách, Balassagyarmat
- 22 Vonsik Ilona: Két 1936-os bevásárlási könyv

- 24 A második évtized küszöbén (Molnár Zsolt)
- 25 Kő, virág, madár (P. Szabó Ernő)
- 26 Galgóczi Erzsébet: Törvényen kívül és belül (Pósa Zoltán)
- 27 Bertha Bulcsu: Ilyen az egész életed (D. Rác István)
- 28 Gáll István: Vaskor (Laczkó Pál)
- 29 Csoóri Sándor: A tizedik este (Zalán Tibor)
- 30 Orbán Ottó: A visszacsavart láng (Dérczy Péter)

*

E számunkban közölt rajzok Pető János munkái. (Fotó: Pető János)

PALÓCFÖLD

TÁRSADALOMPOLITIKAI IRODALMI MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

A NÓGRÁD MEGYEI TANÁCS MŰVELŐDÉSÜGYI OSZTÁLYÁNAK LAPJA
Főszerkesztő: Végh Miklós. Szerkesztőség: 3100 Salgótarján, Arany János út 21. Telefon: 14-386. Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Bálint Tamás igazgató. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI, Budapest, V., József nádor tér 1. sz. Postacím: 1900 Budapest) közvetlenül, vagy postautalvánnyal, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámmal. Egyes szám ára 12 Ft, előfizetési díj fél évre 36, egy évre 72 Ft. Megjelenik kéthavonta. Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

INDEX: 25 952

ISSN 0555-8867

81.22227 N. S. 1200 db

VÁLTOZÓ VALÓSÁGUNK

Egy üggyel kevesebb

Falusi porta, keskeny és hosszú udvarral, amelyet végignőtt a gyöp. A kutat rozsdás vaslemezzel takarták le, nehogy baj érje a két kislányt. D. András a kertben kapálgat, felesége fehérre hypózott pelenkákat tereget szárítókötélre, mintha bekrétázná a verenda oldalát. A férfi a kapunyikorgásra abbahagyja a munkát, együtt vizsgáljuk át a lakást. Szerelő, a finom műszerekhez szokott ember alaposágával mutogatja, itt is, ott is plakátokat kellett rajzszögezni a falra — a penész, nedvesség miatt. A fődém alsó deszkaborítása a szobában is hiányzik, olcsó és durva betonra terítettek pokrócokat, mert linóleumra sem pénz, sem idő. Aztán minek is? Menni készülnek innen öt éve. Benn dolgoznak a városban, autóbusszon cipelik reggelente a kicsiket óvodába, bölcsődébe. Lakásigényük nyilvántartásban, meg is újították.

— Nincs olyan fogadónap, hogy ott ne toporogna valamelyikünk. Az igazgatási osztály vezetője névről ismer. Kiabáltam, könyörögtem, ígértem, csalogattam... Hiába! Egyelőre szó sem lehet lakásról — kesereg, s a tenyéryni ablakon begyakorlott mozdulattal kipöccinti a parázsló cigaretta-
táveget.

— S a gyár?

— Együtt járunk az asszonnyal. Mondták, adjuk be igényünket, lakásra azonban semmi kilátás. Háromhoz-négyhez jutnak évente, előny a törzsgárdatagok élveznek, mi pedig két éve jöttünk ide a több pénz reményében...

D.-t az üzemi rendész ajánlotta.

— Nincs olyan hét, hogy ne lépne ki néhány órára a gyárkapun, műszak alatt. Egyszer lakás, máskor ótépé, aztán vásárlás, a gyerek... Ki győzi ezt? — jellemezte röviden.

— Az ügyeimet saját magamnak kell intézmem! — horkan fel a szerelő, amint megemlítem a rendész szavait. — Nekem nincs titkárnőm, aki elszaladna péntek délelben a henteshez, sem gépkocsivezetőm, aki nyakába venné a várost ezeryni gondommal. Nem tudom, miért nem tanuljuk el más országok gyakorlatát, ahol akkor nyitnak az üzletek, amikor kijön a melós a gyárból — háborog tovább, aztán kollégáját hozza fel bizonyítékként. Házat épít, neki volt mersze belevágni, de amíg tervet, építési engedélyt intézett, fogyni kezdett a kedve. S amikor szabad szombaton elment cementet, áthidalógerendákat venni, bosszúsan fordult vissza, mert a TÚZÉP-telepen is szabad napot tartottak.

— Tudom, tudom... Nem ez a jellemző, mert csütörtökönként, ha tetszik, este hétkor megvehetem még a fél áruházat, az

állami biztosító fiókjában bejelenthetem az összes károm, s azt is tudom, ha türelmesen várok mint kétgyermekes, s ráadásul fizikai dolgozó, csak megkapom. De engem az is érdekel: mikor? — vált hangot, s a földön szanaszét heverő játékokat szedegeti a kiságyba.

— Az idő nekünk tényleg pénzt jelent! — mondja az asszony, aki eddig észrevétlenül kuporgott az ajtóban. — Ez a csöppnyi kert? El sem tudja képzelni, mennyit bajmólódunk vele, de nem is járok a piacra, mint a munkatársnőim — dicsekszik némi büszkeséggel.

D. András nagyot sóhajt.

— Bánom is én a zöldséget, csak egyszer eljussunk innen!

A szakszervezeti bizottság irodája praktikus okokból a földszinten található.

— Ha két emelettel följebb lennénk, a gyár javarésze benevezhetne az Edzett Ifjúságért mozgalomba — céloz a forgalomra N. Kálmán, szb-titkár. — Szerencsére túlvagyunk azon az időszakon, amikor ha a művezető összecsapott szemmel nézett a beosztottjára, már szaladtak is hozzánk igazságtételért...

Alig kezdtünk hozzá a beszélgetéshez, máris kénytelenek vagyunk szüneteltetni. Csapzott hajú karbantartó nyitja ránk az ajtót.

— Kálmán bátyám! Ne haragudjon, mondták, hogy fontos ügyben tárgyal, de hát az én ügyem is fontos — rágja meg a szavakat, aztán máris a tárgyra tér: — Nem tudom, minek a zsebszámológép megmit-tudom-én-micsoda, de nekem legalább egy adyval kevesebb nyereséget számoltak!

— Voltál a bérszámfejtésen?

— Nem.

— Édes öregem, én semmit nem tudok csinálni. Menj fel G.-néhez, aztán majd ő elmagyarázza neked, hogy miért ennyit kaptál — tanácsolja az szb-titkár, de a másik csak nem akar mozdulni.

— Mondom, hogy nem ránk tartozik. Te vagy ma a nyolcadik, aki azzal jön hozzám, hogy nem stimmel a pénz. A G.-né az illetékes...

— Jól van! De az az érzésem, hogy hamarosan visszajövök — nyugszik bele ideiglenesen a fiatalember, és becsukja maga mögött az ajtót.

— Remélem nem kell lefestenem ezek után, hogy mekkora nálunk a vendégjárás — néz rám mosolyogva N. Kálmán. — Világos, mindenkinek a maga ügye a legelsőbb, csak én vagyok olyan mulya, hogy még a tavalyi szabadságom fele is benn van, az asszonnyal négy év óta készülünk üdülni, de a beutalót mindig átengedem valakinek, mert aztán hallgathatnám: bezzeg az szb-titkár a Balatonhoz kapott, földényben...

Telefon után kapkod, közben postát bont, elharapva a szájából kicsúszó „el-nézést”-eket. Meséli, mindenféle apró-cseprő ügyekkel keresik fel. Persze, hogy örül is neki, mert a bizalom megnyilvánulása, s akin tud, természetesen segít. Aztán papírcsomót nyom a kezembe.

— Olvassa közben! Legalább addig sem unatkozik!

Jegyzőkönyvek, beadványok. H. Tibor ügye. Kérelemmel fordult a gyár vezetőihez, hogy ismerjék el törzsgárdatagságnak azt az időt, amíg ő 1952-től hallgatóként egyetemi tanulmányait folytatta nappali tagozaton. „Indoklásul szeretném felhozni, hogy engem a gyár irányított tanulni, s így ez az idő úgy tekinthető, mintha munkaviszonyom folyamatos lett volna” — áll a papíron. A gyáriak a beadványt elutasították, erre a munkahelyi döntőbizottsághoz fordult, amely kedvező választ adott. A gyár fellebbezett.

— Joggal, hiszen a törzsgárdatagságot nem munkajog szabályozza, hanem a kollektív szerződés, ez pedig nem teszi lehetővé a tanulmányi évek elismerését. Főként harminc év után — kommentálja az esetet a szakszervezeti bizottság titkára. — Én mondtam Tibornak, hogy fölösleges írogatnia össze-vissza. Úgysem lesz igaza. Tudja, mivel jött? Hogy én furtam meg, hogy ha akarom, elintézhettem volna, meg ilyen a szakszervezet, mit tudom én mióta fizeti a tagdíjat, s ez volt egyetlen kérése. Mit csinálhatok? — tárja szét karjait.

Hasonló eseteket sorol, több mint két évtizedes mozgalmi múltja alatt volt mit intéznie.

— Nagyon vigyázunk arra, hogy a jogos panaszok, legyenek azok a legapróbbak is, házon belül megoldódjanak. Mostanában az emberek érzékenyebbek... Nem sajnáljuk az időt, aztán a dolgozók érdekvédelme fontos feladatunk, de nagyon kellemetlen nemet mondani!

Kikísér. A gyár betonudvarán sárga tar-goncák futkosnak, a szomszédos üzemcsarnok kapuján ki-be járnak. Gyors üdvözlések, biccentéssel, felemelt mutatóujjal. N. Kálmán izzadtságcseppeket törül a homlokáról, pedig a központi fűtést már ki-kapcsolták, az északi fekvésű szobában pedig aligha lehetett több plusz tizenöt fok-nál.

— Melegem van! — jegyzi meg. Látni is.

★

A szomszédos gyárat, bár több mint százéves múltja tekint vissza, nem a jövedelmező gazdálkodásáról emlegetik. Rossznyelvek szerint a népgazdaság job-

ban járna, ha azonnal lehúznák a redőnyt. Tavaly ősszel egy hónap alatt több mint százan léptek ki, bár már nélkülük is munkaerőgondokkal küszködtek.

— Néha az az érzésem, hogy nem is vesszük komolyan saját dolgainkat. Miért ne? Ha egy téeszt szanálnak, nyöghetik jó néhány esztendeig a terheit, a mi adóságunkat pedig az állam rendezi. Biztos megéri veszteségesen termelni is, csak én innen ezt képtelen vagyok belátni. Főként úgy, hogy hagynak életrevaló javaslatokat elkallódní — panaszkodik műszaki ismerősöm, aztán kiszakad belőle: — Ha egyszer itt szabad kezet kapnék, megmutatnám...

— Termelési tanácskozáson elmondtad?
— Mit? Hogy én akarok igazgató lenni?

— Az ötleteidet.

— Régebben. Egyiket-másikat figyelembe vették, de aztán nem nézték jószemmel, hogy mindenbe beleütem az orrom. De ha majd nem minden időmet a gyártósorok mellett töltöm, nem hunyhatom be a szememet...

A randevút ő szervezte meg. Egyik kollégája tízmillió forintos megtakarítást eredményező javaslattal állt elő, papírra is vetették, újításnak szánva. Annyira egyszerű dologról van szó, hogy magától értetődőnek tartották bevezetését.

— Tízezerszámra rendelünk egy bizonyos műtyűt termékeinkhez valamelyik pesti cégtől. Kiszámoltuk, ha a nyugatnémet partnertől kérjük, felébe kerül. Nem beszélve arról, hogy pontosabban is szállít. Az árkülönbösből származna a tízmillió megtakarítás.

— Mit szoltak?

— Először: nem újítás! Másodszor: meg kell vizsgálni, kapunk-e valutakeretet a behozatalra, s aztán majd visszatérünk rá...

Két hónap elteltével újból összeakadtunk az utcán.

— Mi van a „mütyürökkel”?

— Megérkezett az engedély az importra — újságolta a fiatal műszaki.

— Akkor minden oké!

Vízszintesen rázta a fejét.

— Hol van még az! A diri közölte, alaposabban végig kell ezt gondolni, nehogy a magyar cég megsértődjön... Nincs is égető szükség az NSZK-beli alkatrészekre, de legalább szorítsuk rá a magyar partnert, adja olcsóbban. Az is néhány millió költségcsökkentés, s persze nekünk is illene valamit kapnunk az ötletért — magyarázta a járdán állva.

A szokatlan és egyszerű megvalósításának göröngyös az útja, s ennél talán egy dolog a nehezebb: a különböző érdekek összeegyeztetése.

★

Régi, elhamvadt nyár emlékét viseli szívében J. János. A mondat szó szerint értendő. Az s.-i üzem szerszámkészítője tizenhat évvel ezelőtt szenvedett üzemi balesetet. A műhelyben sérült meg. Munkavégzés közben acélszilánk fúródott a

szívébe, a legjobb orvosok is tehetetlenek voltak, műtéttel sem lehetett eltávolítani az apró és konok fémdarabot. J. azóta könnyebb beosztásban dolgozik, másfél évtizeden keresztül havonta 950 forintot kapott jövedelme kiegészítésére és százötven forintot gyógyszerre. Nemrégiben az üzem megszüntette a járadék folyósítását azzal az indokkal, hogy nincs jövedelmkülönbség a többi szerszámlakatoshoz képest. J. János a vállalati munkaügyi döntőbizottsághoz fordult, s mert ügyében nem született kedvező fordulat, a megyei munkaügyi bírósághoz fellebbezett, ahol kiszámolták az átlagkereseteket, s megállapították: jogtalan a jövedelmkiegészítés megvonása, a vállalatnak továbbra is fizetnie kell.

— Az ilyen és ehhez hasonló ügyek nálunk mindennaposak — füzi hozzá az ügyet tárgyaló bíró. — Több száz évente, s meglehet a szerencse forgandó, a jog mindenkire egyformán érvényes. Hol a munkásnak, hol a vállalatnak kell igazat adnunk.

B. Gábor belenyugodott az ítéletbe. Gépezsmérnöki karra jelentkezett, magára vállalva a levelező tagozattal járó költségeket. Munkáltatója nem javasolta felvételét. Alig hogy túljutott az első vizsgákon, új munkakörbe helyezték, s előírták neki a mérnöki végzettség megszerzését, amelyre a friss beosztáshoz szükség is volt. Az egyetem befejezése után B. három hónap múlva beadta felmondását, amelynek következményeként a vállalat az öt év alatt kapott kedvezmények visszafizetését követelte.

— Jogtalanul! — mondják a bíróságon. — Ha utólag kötelezték az egyetem elvégzésére, legfeljebb az azt megelőző egy évre kifizetett összegre tarthatnak igényt...

★

A paragrafusok szűkszavúak, s mindenkire egyformán vonatkoznak. Némelyekben úgy él a munkaügyi bíróság, mint olyan szerv, ahol a munkásnak mindig igazat adnak. M. János aligha híreszteli ezt. A megyeszékhely melletti húsfeldolgozó üzem dolgozójának szekrényében az ellenőrzés során másfél kiló húskészítményt találtak. Az üzem szigorú szabályai szerint öltözőszekrényben szalámit, felvágottat tárolni tilos, s lopásnak minősül. Erről M.-nek is tudomása volt. Annál inkább, hiszen hasonló dolog miatt már kétszer kapott fegyelmit. Az üzem vezetői több esélyt nem hagytak, azonnal felmondtak a dolgozónak. S ezt — „további fellebbezésnek helye nincs” megfogalmazással a határozatban — a munkaügyi bíróság is jóváhagyta.

A tárgyalások egymást követik. A folyosón hárman-négyen várakoznak. Alperesek és felperesek. Az arcok szinte személyigazolványul szolgálnak. A derűs tekintetű, cigarettázó férfi, hóna alatt akatáskával, a vállalat jogi képviselője. Tőle másfél méterre, fotelba süppedve a vele egyivású másik. Homlokán vékony ráncok ugrálnak, tompuló érzékszervek-

kel, mereven nézi a szemközti fal világos festését, nyakkendőjét lazára engedi, feszélyezetten érzi magát. Ő a vállalat volt dolgozója. Mustrálgatják egymást, mind a ketten tudják már, ki lesz a munkaügyi per vesztese.

★

A b-i vállalatnál, miként a pártszervezet titkára fogalmaz, mindent elkövetnek, hogy megkönnyítsék a munkások ügyeinek intézését.

— Jó pár éve létrehoztuk a jogsegélyszolgálatot. Eleinte alig-alig vették igénybe a dolgozók, de ha ma megszüntetnénk, alighanem visszakövetelnék — állítja dr. H. István jogtanácsos. Hosszasan sorolja, miféle dolgokban kérnek és várnak tőle segítséget: válóper, tanulmányi szabadság, szabadság pénzzel való megváltása, telekhatárvíta a szomszédal...

— Van mi után búvárkodnom még este otthon is. Lassan univerzális leszek...

Az üzemi jogi felvilágosítás, úgy tűnik, mindenkinek kifizető. A gyár dolgozóinak, mert helyben és ingyen jutnak hozzá a számukra oly fontos információkhoz, s legtöbbször megnyugodva indulnak haza. Hasznos a gyárnak, mert csökkent a törtműszakok száma, a máról-holnapra való szabadságigénylés, amelynek hatása termelésben, árbevételben, hatékonyságban kamatozik.

Néhány esztendeje — talán tanácstagi választások előkészítésének jegyében — a helyi tanács vezetői látogattak műszak vége után a gyárba. Beszámolni jöttek, tájékoztatni településfejlesztésről, az államigazgatás korszerűsítéséről. A tanács elnöke pompás képet festett az újonnan létrehozott ügyfélszolgálati irodáról, elmondta, hány féle beadványmintát dolgoztak ki és sokszorosítottak. A hozzászólók közül valaki megkérdezte: „Azok közül a papírok közül nem lehetne néhány darabot a gyárba eljuttatni, hogy ne kelljen minden apróság miatt szaladgálnunk a tanácsra?”

Az ötlet hamarosan megvalósult.

— Nézzen nyugodtan körül! — ajánlja az üzem jogásza. — Van itt minden: úrlapok, hatósági bizonyítványok, lakásigénylő nyomtatvány, fejből lassan már számon sem tudom tartani.

Fiatalasszony érkezik a jogsegélyszolgálat hivatalos ideje alatt.

— Doktor úr! Tessék nekem megmondani, hogy milyen támogatás vagy kedvezmény jár a nyúltenyésztő-szakcsoportban... Attól függ, hogy belépünk-e! — teszi hozzá a fontosság kedvéért.

A jogtanácsos mosolyogva csóválja a fejét. Cinkosan kacsint felém, mintha előbbi szavait hallaná igazolva.

— Ne haragudjon! Ennek bizony utána kell néznem. Holnap délelőttös? — kérdezi a nőt.

— Igen.

— Műszak után ugorjon be hozzám, ígérem, hogy előkeresem magának — ad megnyugtató választ az érdeklődőnek,

majd miután újra kettesben maradunk, az előbbi gondolatot próbálja befejezni: — Ha ilyen apró dolgokra odafigyelünk, a dolgozók hangulata is jobb. Nekem jól esik, amikor az üzletben ruhát próbálok, s az eladó tanácsaival segít az öltöny kiválasztásában.

Az ablak üvege híven közvetíti a kinti eseményeket. Tisztára mosdott munkások igyekeznek kifelé a gyárból. Furcsa példa jut a paragrafusok emberének eszébe. Amikor a környező falvakból toboroztak munkaerőt új üzemcsarnokukba, nem a betanítás okozta a legtöbb veszélyeséget, hanem hogy az újakat rászoktassák a munka utáni fürdésre.

— Nagy ügyet oldottunk meg ezzel is...

★

Úgy tűnik, D. Andrásék álma valóra válik. Bement a gyár igazgatójához, mert saját ügyében nála még nem járt. Lefestette lakáshelyzetét, szemléletesen idézte fel a plakátokkal elleplezett penészfoltokat, a doh szúrós szagát, s igyekezett ki-
puhatolni, hogy a tanács által a vállalatnak ígért keretből mikor juthat hozzá új otthonhoz.

— D. elvtárs! Beadta igénylését vállalati lakásra?

— Azt mondták, fölösleges, mert csak öt év után jöhetünk szóba.

— Kitől kapta az információt?

— A kollégáktól, a szereldeből.

— A kollektív szerződésünkben akad egy kitétel, hogy eltekinthetünk a törzs-

gárdtagságtól, amennyiben fiatal és jó munkát végző szakemberről van szó. Maga pedig mind a két kitételnek megfelel. Ha jól tudom, vasárnapi műszakot rendszeresen vállal, a legutóbbi exportszállítmány határidőre történő teljesítésében nem kis része volt. Igaz?

— Ühüm... — mondta irulva-pirulva a dicsérettől a szerelő.

— Adja csak be azt a kérelmet. Persze, ha vállalkozik rá, hogy hosszabb ideig marad nálunk!

Azóta D.-ék fel-felülnek a helyijáratú autóbuszra, s az új lakótelepen ellenőrzik, hogyan haladnak az építők.

Egy üggyel talán megint kevesebb lesz.

M. Szabó Gyula

ÁFÉSZ-demokratizmus

ESEMÉNYJÁTÉK A FORMALITÁSOKRÓL

Az elődöt FMSZ-nek hívták. A zömmel 1948-ban alakult Földművesszövetkezetek kezelésükbe vették a volt nagybirtokok fel nem osztható „maradványait” — darálókat, magtárákat, cséplőgépeket és traktorokat —, aztán üzleteket, kocsmákat nyitottak. A jelszó nyomán — Egy falu, egy szövetkezet! — minden községnek megalakult a maga FMSZ-e, az ügyvitelt és a könyvelést pedig ellátta a hat-hét falut is kiszolgáló vándorkönyvelő.

A fejlődésben a körzeti Földművesszövetkezetek megalakulása volt a következő lépcső; szűk egy évtizede pedig sor került a cégtáblák cseréjére, s a bélyegzőkre is ekkor vették rá: „...és vidéke Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet”. Az elnevezés többé-kevésbé sejteti, hogy az ÁFÉSZ-ek tulajdonképpen azt teszik, mint a volt FMSZ-ek — csak nagyban. Azaz: ellátják a szövetkezet tagságát — s az egész falut — „étellel-itallal”, tartós fogyasztási cikkekkel, felvásárolják a piacra szánt mezőgazdasági terméket, adott esetben pedig ezeket maguk termeltetik; s különféle szolgáltatásokkal, kölcsönzésekkel is foglalkoznak. A szövetkezetek gazdasági okokkal indokolt egyesülése még napjainkban is folyik, ennek eredményeként például a p.-i ÁFÉSZ munkáján egy egész járás ellátása, két-tucatnyi faluban élő szövetkezeti tagság közérzete múlik.

— Ha mammutszövetkezetekre van szükség, ám legyen. Az egyesülésekkel azonban olyan messzire került a tagságtól az ÁFÉSZ, hogy igencsak kevésbé érezhetjük a magunkénak —, dohog R. G.

Kié akkor hát az ÁFÉSZ? A szövetkezeti demokratizmus szerint a kisebb-nagyobb összegű — s a szövetkezet gazdálkodását segítő — részjegyek váltásával anyagi áldozatot is vállaló tagságé. A szövetkezet azonban hatalmas, a tagság egyszerre és egy helyre soha össze nem hívható; így jogait, beleértve a döntéseket is, közgyűlés helyett részközgyűléseken gyakorolja.

A színpadon nyakkendős elnökség, a valamikor mozinak használt terem vaslemezhez csavarozott székein bakancsos, berliner kendős szövetkezeti tagság. „Fél hét, ideje lenne már kezdeni!” — rikkantja elől a boltos. Hátam mögött pedig reménykedve jegyzi meg Válócziné: „Ma valami új sorozat kezdődik a tévében, szeretnénk megnézni”.

Balgaság — nézek a kezemben tartott, a Rákóczi Nyomdában 13 ezer példányban sokszorosított meghívóra. A napirend ugyanis „félméternyi”. Igaz is, az általános fogyasztási és értékesítő szövetkezet részközgyűlésén vagyunk: itt hallgatjuk meg az igazgatóság beszámolóját; fogadjuk el a tervet; „dön-

tünk” a tagsági érdekeltségi alap felosztásáról; itt módosítjuk az alapszabályt; titkosan és nyíltan választunk mindenféle helyi és felsőbb vezetőt — viszik a szavazatainkat a központba, összesíteni.

Mindenekelőtt tehát szavazunk. Negyven kéz emelkedik a magasba, kérdés-javaslat-ellenszavazat-tartózkodás nélkül jóváhagyjuk a napirendet, a jelölő és szavazatszedő bizottság öszszetételét. A munkabizottságok tehát annak rendje és módja szerint megválasztattak, bár a 116 meghívott szövetkezeti tagból csak negyven van jelen. De bejelentik, hogy harminchatan „igazolton” hiányoznak, ezért a részközgyűlés határozatképes. Mellesleg, az „igazolton” meg nem jelenteket nem számolja senki, éppen annyi a számuk, amennyi szükséges. („Az indokoltan távollevőket le kell vonni az összes taglétszámból és a megmaradt létszámot kell viszonyítani a megjelentekhez, a határozatképességet ennek megfelelően kell megállapítani.”)

Az ÁFÉSZ ez évi célkitűzéseiről hallgatjuk a központ kiküldöttjét, közben „dolgozik” a jelölő bizottság. A kocsmáros — ezúttal elnöki minőségében — az ülünkbe nyomakodik, a negyedik széken ülő Vinczénéhez hajol. Gépelt papírlapot nyom a kezébe.

— Hallotta, Manyika, maga is tagja lett a jelölő bizottságnak. Itt a lista a jelöltekről, nézze meg! Bár, úgysem ismer közülük senkit...

„Sosem lesz már vége, ideje lenne kezdeni a sorsolást!” — morognak egymás között a jobbára idős asszonyok; de a kiküldött csak beszél, beszél, beszél: „...értékesítésünk megszervezésében az árualapok biztosítását a társadalompolitikai feladatok megvalósításának jobb segítésére kívánjuk felhasználni, előtérbe helyezve az egészséges táplálkozást, a nők háztartási munkájának könnyítését, a munkásellátás javítását...” — olvassa rendületlenül a 25 példányban stencilezett beszámolót.

Ki figyel oda? Senki. Minek is, amikor az innen-onnan összeollózott közhellyekkel traktálják a tagságot. Amikor a szépen hangzó, mégis semmitmondó — és főleg ide nem illő — beszámolóban el sem hangzik a falu neve. Hivatkoznak a nők háztartási munkájának megkönnyítésére — mert manapság ez a divat, határozat is van rá, a beszámolót meg le lehet fűzni, a „teljesítés” kipipálható —, de szó sem esik arról, hogy tizenegy órakor még ott állnak az asszonyok a bolt előtt, kenyérre várva.

A beszámoló azonban folytatódik tovább, le van stencilezve, azt kérem fel kell olvasni. „A termeltetés területén fokozottabban kell törekednünk a háztáji és kisegítő gazdaságok termelésének segítésére, az innen felkinált, minőségnek megfelelő áruk felvásárlásának és továbbértékesítésének fokozására, a szakcsoporthi tevékenység szervezeti és működési szabályzatnak megfelelő működésének biztosítására.”

Szép. És ismerős szöveg. Igaz, azt nem említik, hogy soha nem volt még olyan szervezetlen a felvásárlás, mint tavaly. Hogy a leszedett áru fászládákban és vesszőkosarakban töppedt, az előbb szép szóval, majd indulattal reklamált göngyöleg híján.

A továbbiakban megtudjuk, hogy az egyesült szövetkezetnek 744,6 millió forint összegű bevételt kell az idén elérnie. Később meg is „szavazza” ezt mindenki, bár nem hiszem, hogy egyetlen résztvevő is emlékezne a tervszámra. Végül: „Gazdálkodásunk eredményeként 13,5 millió forint összegű nyereség realizálódik, amely 7,1 millió forinttal, 34,4 százalékkal kevesebb az 1979. évinél. A jelentősen csökkenő nyereség miatt beszükülnek továbbfejlesztésünk lehetőségei is.”

A milliókat meg a „beszükülést” ugyan nem érti senki, mégis viszonylag csöndes a tagság. Vár, látszólagos türelemmel. Még fel is lélegzik, amikor a napirendnek megfelelően feláll a területi — helyi — intéző bizottság elnöke: talán most lesz szó rólunk. A faluról, az ellátásról, mindennapi gondjainkról.

Csalfa remény. Bázis-terv-tény-százalékok — ennyi az egész, kissé összezagyváltan előadott mondandó az elmúlt évről. A máról, a holnapról egy hang se.

— Tessék, elvtársak, szóljanak hozzá!

Hosszú csönd. Igaz is, van mihez hozzászólni?

— A brosúrákból, állásfoglalásokból és irányelvekből mi-xelt beszámoló itt a faluban nem vitaalap. Pontosan egy évvel ezelőtt, egy hasonló gyűlésen, megtagadtuk a formális, semmitmondó, a helyszínt és a megjelenteket érdeklő tényeket egyaránt figyelmen kívül hagyó beszámoló meghallgatását. Csöppnyi, ártatlan — és eredménytelen! — lázadás volt ez — emlékezik egy zöldségtermesztő.

— Nézzék, mi is tudjuk, hogy ez fölösleges, máshol is morognak az emberek az időrablás miatt — mondta akkor a kiküldött. — Értsék azonban meg, ez a szabály. A törvény! Az ÁFÉSZ beszámolóját, meg a tervet minden részközgyűlésen jóvá kell hagyni.

Jóváhagyjuk, bánná a fene, de legalább egy passzus rólunk is szólhatna benne. Így azonban hiába agitál kényszeredetten a részközgyűlés helybeli levezető elnöke — aki mellel az apám —: „Kezdheti, emberek, mindjárt a második hozzászóló is...”

Igaz, a hallgatásnak más oka is van. A hosszan tartó csendet végre megtöri a területi intéző bizottság elnökének elégedett hangja: — „Akkor, emberek, semmi gond, semmi probléma...” S a hamis nyugalmat árasztó kijelentés nyomán a színpad felé löki jobb kezét az első szólásra jelentkező:

— Nagyon rövid leszek, csak erre a nagy szótlanságra kívánok magyarázatot adni. Eszerint bebizonyosodott már, hogy teljesen fölösleges felállni a székről, mert a bajainkra a helyszínen mindig rábólintanak, de aztán a kutya sem foglalkozik velük. Alig három hete, hogy a falugyűlésen — az ÁFÉSZ kiküldöttjének jelenlétében — kritizálták a több kilónyi rozsdával, csigával, mindenféle szeméttel vegyített fűtolajat; elmondták, hogy két esztendeje nem lehet tápot kapni; hogy negyed-éve bádögödörben mossák a falu kocsmájában a poharakat... hogy... Mi történik ezek után? Még arra sem méltatják a falut, hogy reagáljanak az észrevételekre, legalább a szövetkezet gyűlésén. Ezért a csend, belefáradtunk az ismétlésekbe.

Mint a zsilip mögött kitorni készülő, majd kibuggyanó víztömeg, olyan erővel töri darabokra a csendet az indulat; a színpadon elhelyezett asztal mögött ülők lázasan jegyzetelhetnek: nincsen hentesáru, rosszul értelmezett takarékoságból nem világítanak kellően az italboltban, tisztességtelen, termelői kedvet szegő sápot szed a szövetkezet a felvásárlásban, ruszli, azaz pácolt hal kellene, kasza-kapa-köszörűkő is lehetne a boltban. Pestre menjen érte az ember? Egyre jobban belejövünk az igények sorolásába, valaki már ott tart, mintha egy nagyvárosi gyűlésen szólna: mirelitárukat is kínálhatna a vegyesbolt. Kínos pillanatok következnek, a hozzászólók között a küldöttünk áll fel:

— Nehéz helyzetben vagyok. Az jár a fejemben, hogy mit gondolnak rólam az emberek: hogyan képviselem érdekeiket a szövetkezet küldöttgyűlésén? Csakhogy én ott is szóvá tettem az idegborzoló táphiányt, meg azt is, hogy egy ócska bádögödörben mossák a poharakat, a hónapok óta rossz víz-csap mellett. Csak az a baj, hogy ott sem, meg azóta sem kaptam választ. Nem is tudom, mi értelme van így ennek az egész küldöttségnek.

Indulatos szavait hallgatva felidézem, hogy egy alkalommal ugyanez az ember azt mondta: nem volt addig semmi baj, amíg „kis szövetkezet voltunk”. Egyvalaki ezerféleképpen foglalkozott, mégis mindennek volt gazdája.

Ma csoportok-osztályok-főosztályok vannak, de az „apróságokra” nem jut idő. Igaz, másra — a kereskedelmi, ellátási, szolgáltatási és termeltetési tevékenység szervezésére — sem nagyon. Pedig... Mindig mosoly szalad az arcomra, amikor eszembe jut az egyik „vendéglátóipari egység” vezetője:

— Ha bemegyek a központba, azt sem tudom, kihez szóljak, annyian ülnek körül egy íróasztalt, felállni meg egy ember sem akar, nehogy „elfoglalja” valaki a helyét. Legközelebb aztán megint ott ül egy új pofa, azt sem tudom, mi a titulusa, kegyelmesnek... félkegyelmesnek illik-e szólítani...

Az emlékidezés alatt már-már széles folyammá duzzadó vita nehezen ér véget, a kiküldöttek hiába lökdösik a levezető elnök könyökét: „Zárd már le a hozzászólásokat!” Az nem enged, ellenben biztatja a jónépet: „Mondják csak, emberek!”

De egyszer a panaszkodásba is belefáradunk, következnek a válaszok. Feláll az egyik kiküldött, pártunk helyes politikájáról értekeznek — húsprogram és kistermelés így, meg úgy — majd „válaszol”:

— A tápellátás központi kérdés. Értsék meg azonban, emberek, időnként akadozik a szállítás, jelentkeznek a gondok.

Mondja tovább rendületlenül, a részközgyűlés meg felröhög, itt-ott még az elnökség drapériás asztala mögött is felvillan egy-egy kínos mosoly. Hogyisne, amikor ez a szövetkezeti vezető úgy válaszol, hogy azt sem tudja, miről van szó. Itt ugyanis nem rendszertelen szállítást reklamálnak, hanem amiatt sirnak, hogy kerek két esztendeje egy kiló tápot sem láttak a szövetkezet lerakatában. De a kiküldött elvtárs azért meglehetősen nagy lelki nyugalommal kijön a részközgyűlésre, anélkül, hogy tájékozódna: mi is a „helyzet” abban a faluban, ahová „kiszáll”. Meg kell hagyni, az ilyen felkészüléssel jókora becsületet ad a részközgyűlésnek. Ideje nem volt talán, a hozzászólásokra azonban odafigyelhetett volna. Legalább.

Az ifjabbik kiküldött azt mondja: nem értették a legelső hozzászólás kérdésének lényegét.

— Egymást nem értettük — hangzik higgadtan az „ismétlés”. — Kérdésem nincsen, hiszen arra úgyis rábólintasz: igazad van! Mindenki ezt teszi, aki idejön a faluba, aztán mégis minden marad a régiben. Még csak számon kérni sem tudjuk az ígéretet, mert a legközelebbi gyűlésre úgyis más jön. Legközelebb te sem ülsz majd ezen a színpadon! Kérdés helyett hát azt mondtam el, milyen csekély a súlya a szavunknak. Aminél talán csak a kényelmes bólintás, a könnyelmű-felelőtlen ígéretések súlytalanabb.

Kérdés hát nem volt, válaszolni nem kell — ebben egyetértünk.

A válaszadások után szavazunk ismét, merthogy vezetőséget-vezetőségeket-küldötteket kell választanunk. A jelölő bizottság elnöki tisztét ellátó kocsmáros kiáll a publikum elé:

— Titkos szavazással kell megválasztani az ÁFÉSZ elnökét és a felügyelő bizottság elnökét minden részközgyűlésen, a szavazatok azután összesítik. A szövetkezet elnökének javasoljuk M. J., a felügyelő bizottság elnökének pedig P... P. J. elvtársakat.

— Kik ezek? Nem ismerjük őket! — kiabál egy nagy darab bányász, határozottan a színpad felé.

— Dehogyan nem, te Lajos! M. J. elvtárs már húsz éve a szövetkezetünk elnöke. Ez a P... — próbálja kibetűzni a nehezen kimondható nevet —, hát... ezt én sem ismerem — vörösödik el az éppen felelősségteljes tisztét gyakorló jelölő bizottsági elnök.

— A banktól... aki a banknál volt... — sűgják a színpadról.

Magyarázkodás jobbról-balról, majd újból közlik, ideje sort keríteni a titkos szavazásra. A szavazatszedő bizottság elnöke ki is osztja a néhány négyzetcentiméteres — gondolom, ugyancsak 13 ezer példányban sokszorosított — cetliket, rajta a két névvel. A bizottság gyorsan dolgozik. Egyik tagja nyomja a kezébe a cédulát, a másik pedig gyűjti össze. Talán a terem feléig jutnak el, amikor megúnják ezt az aprólékosságot, az egyik széksor mellett megáll a két ember.

— Hány szavazólapot szedtél eddig össze?

Amaz mond egy számot, majd a bizottság elnöke az előbbi markába szurkolja a további cetliket. Hangosan számol, egészen addig, amíg a „leszavazást” tanúsító cédulák száma a társa kezében el nem éri a részközgyűlésen megjelentek jegyzőkönyvben rögzített számát.

Kész, vége. A kiküldöttek átveszik a szavazólapokat, viszik az ÁFÉSZ központjába; lehet összesíteni a többi község szavazataival. A műveletnél majd kiderül: a tagság megválasztotta-e (?) az ÁFÉSZ és a felügyelő bizottság elnökét.

Végre, a gyűlésre csalogató-marasztaló sorsolás! A részközgyűlés fellelegzik, hamarosan itt a gyűlés vége, ráadásul jó néhányan némi aprópénzzel vastagabban mehetnek haza. A terembe való belépéskor mindenki kapott egy számot, a párja most ott van a kalapban.

Talán egész este először érdeklí valami az embereket, izgalommal vegyes kíváncsisággal várják: kik is lesznek a szerencsés nyertesek, kinek nem kell holnap a boltban fizetnie. Egy öregasszony hangosan zsörtölődik, „úgyis kicsinálták az egészet!”, aztán el sem akarja hinni, hogy az ő számára húzták ki a százforintos vásárlási utalványt.

Lassan azonban elfogy minden utalvány, nincs több nyerevény. Nincs többé, ami itt tartaná az embereket. Tódulnak kifelé az ajtón, a kocsmáros pedig viccesen elkiáltja magát:

— Senki ne feledje, hogy a vásárlási utalványokat az idén csak a kocsmában lehet beváltani!

A propaganda fogást néhányan még hallják, az elnöki zárót aligha. A kifelé hömpölygő emberfolyam vége tolong az ajtóban, amikor a részközgyűlés vezető elnöke „bezárja” a tanácskozást.

Késő este van, de e nevezetes alkalomból még kinyit a kocsmát. Itt jegyzem meg a kiküldöttek, az ÁFÉSZ egyik vezetőjének:

— Egyszer elhagyhatnátok a sorsolást. Kíváncsi lennék, elmennek-e a gyűlésre vagy hárman?

Nem szól, de a választ mind a ketten jól tudjuk. Egy deci bor mellett aztán legalább háromszor megnyugtató: „Egyébként teljesen igazatok van...”

— Tudom. Ti meg helyeselték — a gyűlésen. A pohármosásra is, ugye, egészen addig, amíg valaki fel nem jelenti a szövetkezetet a KÖJÁL-nál. Valakinek drága multság lesz...

Egyetértenék még sokáig, de a kiküldöttet sürgeti a gépkocsivezető: menni kell, a kocsi X faluban várja X. elvtárs. Ott is, másutt is részközgyűlés van. Vakulásig és orrvérzésig.

Két tucat faluban hallgatjuk és szavazzuk meg a mérleget, választunk elnököket, meg aztán mindenféle helyi elnököket-taligákat-küldötteket. Mindenütt ugyanaz a napirend — még egyszer: 13 ezer példányban sokszorosította a nyomda a meghívót, s mindenütt a huszonöt példányban stencilezett beszámolót olvassák fel.

A gyűlésezés pedig megy tovább. Néhány nap múlva zöldségtermesztő szakcsoport ülésén vagyunk, a kiküldött pedig előveszi a „stencilt”, merthogy az ÁFÉSZ fennhatósága alatt dolgozó szakcsoport önálló részközgyűlési egységnek számít.

— Te, fiú, tedd el gyorsan azt a papírt, meg se kísérelj felolvasni! Itt renitens emberek ülnek.

A kiküldött új ember és engedékeny. Így hát ezen a gyűlésen tényleg arról van szó, ami odatartozik: termelésről, szakcsoportiról, felvásárlásról. Azaz, a szakcsoport ügyeiről — a szakcsoport összejövételéről.

Vaskos hiányosságokkal (?), persze. Elvárják ugyanis, hogy hagyjuk jóvá az egész ÁFÉSZ célkitűzéseit, például: a ruháipari cikkek forgalmát 4,5 százalékkal kívánják növelni. Tényleg: mi van, ha a zöldségtermesztő szakcsoport azt mondja, ez a tervszám, kérem, nem jó, legyen öt, hét vagy kilenc százalék? Szóval, ezt meg kellene szavazni, de bármennyire is kérjük, azt nem tudja a szövetkezet, mennyit forgalmazott a szakcsoport az elmúlt évben. Szövetkezeti mérleg és szövetkezeti terv van a szakcsoport gyűlésén, de szakcsoportiról mérleg-forgalom-jöve-

delem stb. nincs. Válaszolni se tudnak rá. Egy idősebb, talán két évtizedes szövetkezeti múlttal is rendelkező férfi meg is jegyzi:

— Hogy van ez? Miként készült el az ÁFÉSZ mérlege, ha az az összesítés nincs meg, ami része a mérlegnek? Mi pedig egyébként is erre, a mi munkánk eredményére volnánk kíváncsiak. A szövetkezet küldöttgyűlései pótolni is kell ezt a mulasztást, mert a részmérlegek hiánya akadálya a küldöttgyűlés megtartásának.

Nem volt akadálya. Megtartották, sőt, azóta már meg is ismételték.

— Hallottad? Visszatapsolták a küldöttgyűlést, mert elcsesztek valami szavazást — újságolja a szövetkezet egyik bennfentes alkalmazottja. — Rosszul választották meg az elnököt, vagy mi, valami fejtes meg felfigyelt a szabálytalanságra, ezért újra össze kellett hívni a küldötteket. A szövetkezet jogászána és az egyik főosztályvezetőnek — ők a ludasok — részvételt is kell fizetni. Csak nehogy a szívedre vedd... hamarosan megkapják jutalomban.

A küldöttekért autók mentek, egy délután a járási székhelyen újra összeült a küldöttgyűlés. Félórára csupán. Leszavazni, immár helyesen, szabályszerűen.

Kiköszörülendő a csorbát, ami a szövetkezeti demokratizmuson esett.

Kelemen Gábor

Mondd, mit tehetnék

— A tizenhét oldalas jegyzőkönyvből letette élelem a tizenhetedik oldalt és azt mondta: írjam alá. Hol van a többi? — kérdeztem. Ezeket úgyse szokták elolvasni — vetette oda. De én szívesen elolvastam volna — mondtam neki. Jó, majd akkor odaadom — válaszolta mérgesen. Persze, azóta se adta ide. En vizont aláírtam. Háborogva, zsörtölődve, de aláírtam.

— A háborgás, morgás semmit nem jelent. Aláírtad. Ez a tény.

— Mit tehettem volna?

*

Mit tehetnék, mit tehettem volna? — halljuk a kérdést itt is, ott is. Mintha nem tudatosulna bennünk — nem hisszük el? —, hogy a közéletet mi magunk alakítjuk, s mindenért viselünk — közvetve vagy közvetlenül — felelősséget.

— Nem azonos, hogy az embernek viszonya vagy köze van a világhoz — lát neki a magyaráztatnak a pedagógus, aki másodállásban ideológiai oktatással foglalkozik. — Viszonya mindenképpen van, már azáltal is, hogy él, dolgozik. Erre mondta Marx — vagy Engels? —, hogy „teszik, de nem tudják”. Itt tehát még nem tudatosul az ember szabadságlényegűsége. Pedig fontos lenne, hogy tegyék, de tudják is! Ekkor volna köztük a világhoz és csak ekkor fejlődhet ki a demokrácia.

— Tehát ön szerint kizárólag intellektuális föltétele van annak, hogy köztünk legyen a világhoz?

— Nem. A politikai, ideológiai ismeretek birtoklása, az általános műveltség kevés. Személyiségjeggyé kell, hogy váljon a demokráciára való igény. Az ember erkölcsi kötelességének érezze, hogy köze legyen emberi és tárgyi környezetéhez. Régi meggyőződésem, páran megmosolyogtak miatta, hogy a történelem mindenki számára szerintem kiszította a maga feladatát...

Tetszik a gondolat, bár csöppet sem új. De alkalmat ad „műveltségem” fitogtatására.

— Németh László írta a *Tanúban*: „Az ember csak a maga dolgára vállalkozhat; soha nagy dolgokra.” Erről van szó?

Határozottan bólint, jólesően nyugtázom. — Pontosan. De a maga dolgát sem tudja mindenki. Pedig tudnia kellene.

— Miért nem tudják?

— Mert vannak olyan ellentmondások, amelyek a tudatosulást nehezítik. Kollektivistában élünk, kollektív érdekek kellene hogy hassanak, de olyan a gazdasági helyzet, hogy az emberek gyakran elfordulnak a közösségtől. Mit kell ma csinálnia például egy magafajta fiatalembernek? Hajtani, mert hiányzik a lakás, a bútor, a kocsis, az utazás... Nem is a javak szükségével van a baj, hanem azzal, hogy a javakat nem csupán munkával lehet megszerezni, hanem néhol ügyeskedéssel, helyezkedéssel. S az ilyen megnyilvánulások száma mintha sokasodna...

Úgy érzem, most találtunk rá a tulajdonképpeni témánkra, de ezen a ponton éles kanyarulat térhetnék el tőle. Marasztalni próbálom:

— Mit tesz ezek ellen ön?

— Én tanítok egy második osztályban. Ezeket a gyerekeket igyekszem tényleg dialektikus szellemben nevelni. Megpróbálom a gondolkodás kényszerét kialakítani bennük. Ez egyébként a politikai érzék beplántálásának is a módja, mert politikailag megbízható — véleményem szerint — az, aki józanul, racionálisan gondolkodik.

Lekerekített gondolatok. Szeretnék köztük piszkálni, hogy valami szúrós, hegyes dolog akadjon az ujjamba.

— Megelégszik avval, hogy húsz-harminc kamasznak rendet rak a fejében?

— Nem tartom kielégítőnek. Közéleti fórumokon is ki szoktam fejteni „hajmeresztő” nézeteimet. De egyebet mit tehetnék?

Egyet nem érteimeimet fedezendő tekintetem elkalandozik a könyvsorra. Egy kötet fekszik keresztben a többi tetején. Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen.

*

„Mint ahogy az orvosló csodatevők és csodakurák a természeti világ törvényeinek nemismerésében gyökereznek, akképpen a

szociális csodatevők és csodakurák a szociális világ nemismerésében...” — írja Marx egy helyen. Ez az aforizmának is beillő gondolat motoszkál a fejemben, mikor szobrászismerőssel beszélgetek.

Műtermében kisebb és nagyobb, kész és félíg (?) kész agyagfigurák, faragványok egymás hegyén-hátán. A sarokban magányosan áll a nagy mű, amit nem adna a zsűri megszabta értéken alul. „Annyit nekem is megér” — mondja, majd átmenet nélkül kijelenti:

— Minden társadalom egy koordináta-rendszer, ami tulajdonképpen rácsrendszer.

Váratlan, ennél fogva meglepő közlés, amit nem is állhatok meg szó nélkül.

— Képzeltelmozdító hasonlat.

— És a közöm a világhoz kérdése úgy merül fel: közöm a rácsához — mondja rendületlenül tovább.

Agyaglepény hever az asztalon. Apró kész-félével abba rajzolja bele a rácsmintát.

— Itt vannak a lyukak, amikbe kerülhetsz. Előre látod, hova juthatsz, s ha ott vagy, meddig érhetsz, mi fér el belőled a keretben. Megeshet, hogy választhatsz, vagy átélhetsz egyik lyukból a másikba. De csak a közeli állnak nyitva előtted és ott is meg vannak szabva a határaid. Föl kell vinned a rács formáját, erre az életben előbb-utóbb rávisz. Mert, ha üresen haysz egy-két sarkot, vagy valamelyik oldalon kitéremkedsz, kihullasz az egészből.

— Te mit teszel a rácsforma újratermelődése ellen?

— Szobrász vagyok. Szoborral tudom magam a leghatásosabban kifejezni. Ezért követ faragok, vagy agyagot gyúrok. Ha jó szónok lehetnék, akkor prédikálnék; ha író válhatna belőlem, akkor regényeket tennék az asztalra. De ilyesmire nem vagyok alkalmas. Tehát maradnak ezek...

Körülmutat a szobrokon. Olyan szuggesztíven, hogy magam is rájuk bámulok, mint ha még soha nem láttam volna őket. Végigsimítom az egyiket.

— Ezekkel lehet világot formálni?

— Remélem. Az biztos, hogy én a szobrászatot soha semmilyen kétes célú parancshoz vagy érdekezhez nem igazítottam. A közösségnek fontos tartalmat keresek és próbálok kifejezni. Olyat, amely a jobbik részedet birizgálja.

Tünődve elnéz rólam. Szeme egy apró, kétfigurás szobron állapodik meg. A kis mű megragadja az ember figyelmét. En azt a címet adnám neki: Birkózók.

★

— Az a csoda ebben a gazdaságban, hogy össze sem beszéltünk, de ha az ország bármelyik végébe megy, minden főmérnöktől ugyanazokat a panaszokat hallja. Mégis mindig a vállalati vezetők a hülyék. Pedig mindannyian csak nem lehetünk azok.

Zsebkendőnyi, de pazarul berendezett irodájában már tucatszor beszélgettem ezzel a műszaki vezetővel. Ezt a sirámát most halom harmadszor. Alkalmasint ideje megkérdezni tőle, s meg is teszem:

— Elég-e az, ha egy mai magyar főmérnök csak ironizál a dolgokon, vagy netán valamennyi felelősséget is magára kell vállalnia.

Összeszűkült szemmel pár másodpercig maga elé meredve gondolkozik. Nem láthatni rajta: sérti-e a kérdés, vagy csak a szavakat rágja meg.

— Nézze... Jár hozzánk mindenféle bizalmas kiadvány, amikben rólunk, magyarokról szóló külföldi cikkeket közölnek. Mind azt írja, hogy Magyarország a lehetőségekhez képest nagyon jól áll. Mintha még tartaná magát a nézet, hogy „Magyarország a keleti tábor legvidámabb barakkja”. Ezt még alá is támasztják adatokkal és kétségtelenül van igazságtartalom a megállapításaikban. Persze mi, akik itt élünk, nagyon jól tudjuk, hogy egy másik reflektor fényében ugyanezek az adatok egész másképpen fluoreszkálnak.

Élvezettel mondja ki az utolsó szót. Nekem is tetszik, le is írom, közben a mérnököt visszaterelem az eredeti kérdéshez.

— Tehát akad mit tenni az irónia mellett.

— Tudja, én született nonkonformista vagyok. Szerintem ez alkati kérdés. Olvasta a Caine hadihajó történetét? Olvassa el. Ott szemben állt egy kozák típusú, katonás, sarkos szabályzatember: a kapitány meg a nonkonformista hős. A regényben ez utóbbi kekedik felül. De amikor már győzött, egy ügyvéd megmondja neki: igaz, hogy győztél, de azért te egy csirkefogó vagy. Mert lehet, hogy ezek a szabályzatemberek szűkebbek, merevek, de igenis ilyenek vezetnek győzelemre háborúban a hadsereget. No, ezért mondom, hogy bár valaki ezt megérti, mellre is szívja, és mégis nonkonformista marad, az már alkati hiba lehet. Én se tudom ezt levetkőzni. Igaz, nem is próbálom. Amit magának a szabályozókról mondtam, azt szóvá tettem nagyobb nyilvánosság előtt is. Ezt tudom tenni és teszem is. Bár sokszor furcsán néznek rám.

A főmérnök — többek közt — azt a gyöngéjét panaszolta a szabályozórendszernek, hogy a gyárat csöppet sem ösztönzi az egyébként agyonpropagált termékszerkezetváltásra. Ő ezt hobbiból erőlteti.

— Miért vállalkozik ilyen kockázatos „hobbira”?

— Látott már maga vizslát vadászni?

Megrendíthetetlen őszinteséggel rántom le a leplet műveltségem eme fogyatékoságáról.

— Nézzen meg egyet valamikor. Ezt a kutyát évszázadok alatt arra tenyésztették ki, hogy bizonyos helyzetben meghatározott módon viselkedjen. Megy a vadász előtt és amikor megérzi a vad szagát — illatát, bűzét, ahogy tetszik —, elindul feléje, hogy nem is lehet fékezni, megy. Mikor odaér, a fácántól egy-két méterre lekushad és megmerevedik olyan pózban, mintha villámcsapott volna bele. Orrával a fácán felé mutat és így marad, ha kell, negyedórán keresztül is, amíg a vadász oda nem ér és nem lő. Engem az egyetemen kialakítottak egyfajta munkára: műszaki tevékenységre. Ha belépek egy üzembe, egyből azt figyelem, hogy mit lehet ésszerűbben megoldani.

A köztünk álló lapos dohányzóasztalra nyúl.

— Hogy ezt a naptárt jobb így megfordítanom, mert akkor innen is el tudom olvasni, mi van ráírva, nem kell odamennem, ahol

maga ül. És ezt csinálom, ha ösztönöznek rá, ha nem. Másként nem tudok viselkedni.

— Nem inercia ez? Vagyis: a vizsla egy életen keresztül vizsla marad. De ha csak tehetetlenségi nyomatékról van szó, az idővel gyöngül.

— Ez is alkati kérdés. De különben a vizsla vadászószőnye is gyengül, ha megmerevedett pózában ahelyett, hogy a fácánra lőnének, őt rúgják orra.

Mikor kiléptem az irodából, akkor értettem meg az allegória záróképének értelmét.

★

Teszi, de tudja is (ahogy a korábban megkérdezett pedagógus mondaná), hogy mit, miért csinál szakszervezeti titkár ismerősöm, aki nemrég került ebbe a pozíciójába, s most javában hajtja a lendület, a tenni akarás. Néha talán túlbuzog benne a jószándék, így aztán élete nem szűkölködik összekötésekben.

— Gyakolczi újabban meg akar fúrni. Korábban elintézte, hogy egy közeli hozzátartozójának adjon a cég kétszáz ezer forint lakásvásárlási kölcsönt. Most azt szeretné, hogy ezt a pénzt ne kelljen megadniuk. De én nem járulok hozzá és már az igazgatónkat is sikerült magam mellé állítanom ebben a kérdésben. Gyakolczi ez miatt vicsorog rám.

„Gyakolczi” egyébként régebben is, mástól is hallottam panaszt. Az a kép bontakozott ki — halványan — előttem: az illetőnek nem tetszik, hogy a fiatal szakszervezeti titkár a korábban üres formaként kongó tisztséget most — zurnalisztikai panellel szolván — megtöltötte tartalommal. „Tényező” lett, mert ténylegesen köze van a dolgokhoz. Ámbar tájékozatlansága, közéleti járatlansága miatt „felemás helyzetben” éri magát, s ez gyöngíti, ellentmondásossá teszi egyébként kétségtelenül jó szándékú működését.

— Mint szakszervezeti titkár és mint párttag is felemás helyzetben vagyok. Ha valamit titkárként esetleg megvétőznék, akkor magasabb fórumon kell egyeztetni az álláspontot. És ott végső soron nekem kell engednem, hiszen köt a pártfegyelem.

Kortyol kettőt a sörből, ezt az időt használom föl arra, hogy hitetlenkedésemnek hangot adjak.

— Volt már ilyen eset?

— Nem. Egy személyi ügyben morfondíroztam a vétőről. Valakit nem tartottam alkalmasnak arra a posztra, amire javasolták. De tudtam, hogy „fent jól fekszik”, ezért végül én is bölintottam inkább.

„Mit tettem volna?” — hallom lelki füleimmel az alapkérdést. Legyinteni, bölintani könnyebb volt, mint vétőzni lett volna.

— Mint párttag is eléggé felemás helyzetben vagyok. Mert követelmény egyfelől, hogy lépjek fel a hibák ellen. Másfelől viszont, ha ezt csinálom, egyből kapok egy címkét: önféjű! Sajnos, nem érzem, hol a határ, ameddig a bírálat építő és amin átlépve „önféjűvé” válok. Tartok tőle, hogy személyes érdekszférák peremén húzódik ez a vonal és ezért szinte soha sem látható. Még akkor is bele-belelépek, ha kínosan vigyázok rá, hogy a bírálatom elvszerű legyen.

Megrágott, megformált, kerek gondolatok és könnyen érthetőek. Mint a féligazságok általában!

— Te nem kapsz bírálatot? — törlöm le a sört a bajuszomról.

— Dehogynem. Ez hozzátartozik Gyakolczi harcmodorához. Persze nem ő mondja el. Szócsőnek egy régi kádert használ, aki még harmadik Mátyás idejéből maradt ránk. Hét elemije van, nekem felsőfokú végzettségem. Ez is szálla a szemében. A múltkor mondtam az igazgatónak: Tárkányfy elvtárs, maga kandidátus. Mi lenne, ha a maga munkáját a portás bírálná meg?

S jót nevet a viccén. Nem ismervén föl, hogy ezzel a tréfával mintha máris valamiféle arisztokratikus pózba kezdene belemeredni.

— Te szavaztál erre a régi káderre?

— Igen. Gyakolczi rávett. Azt mondta, hogy ha ez bent van, kevesebb bajt kever, mintha kint lenne. Nem láttam át a szitán.

— Ilyen helyzetben mit tudsz tenni a közösséget?

— Nagyon sokat. Erre nem lehet panaszom. Rávezethetem az embereket a különféle problémák megoldására. Hatásköröm révén sok mindenben intézkedhetek, ezáltal gyorsíthatom a jó folyamatokat. Egyes jó embereknek megkönnyíthetem, hogy a középontba kerüljenek. Nagyobb testületi ülésen a jó ügyeknek rangos embereket nyervek meg...

Sorolja a lehetőségeit: jó ügy, jó ember, jó folyamatok... Remélhetőleg hamar megtanulja, hogy nem mindig az a jó, amit egyetlen — bár kétségtelenül jó szándékú — ember annak vél.

*

— Megvalósul minden egyéni elképzelés, ha előremutató és megvannak a feltételek hozzá?

Nagyvállalatunk versenyfelelőse — korábban egy tekintélyes szerv politikai munkatársa volt — határozott és derűlátó.

— Nálunk erre számtalan példa van. Hozzám jönnek be a műszaki tanácskozások jegyzőkönyvei. Ezekből kigyűjtjük az egész vállalatra vonatkozó javaslatokat és továbbítjuk az osztályvezetőkhez. Előfordul persze, hogy egy-egy javaslattevő nem veszi figyelembe a valós lehetőségeket. Az ő indítványukkal, még ha előremutatóak lennének is, nem tudunk mit kezdeni. Így aztán ők, a saját szemszögükből, úgy látják, hogy figyelmen kívül hagytuk az ötletüket. Kéthárom ilyen eset még kedvüket is szegheti.

Két kávét hoznak be kis tálcán. A versenyfelelős ragaszkodik hozzá, hogy én vegyem le elsőnek a csészét.

— Van-e tárgyilagos mércéje az „előremutatósnak”, vagy egyéni érdek is eldöntheti az igent vagy a nemet?

— Hogy mennyire előremutató egy javaslat, ez sokszor csak utólag derül ki. De nem hiszem, hogy egyéni érdek elgáncsolhat jó kezdeményezést. Már csak azért sem, mert minden egyéni érdek rosszabb távon egybeesik a közösségi érdekekkel.

Egy adminisztrátornő nyit ránk, horkant egyet és gyorsan visszahúzódik.

— Most például élüzem lettünk. Ez dicőség a vállalatnak is és a borítékon is megérzik az emberek. Megeshet, hogy egy „ellenség” keresztülhúzza a jó szándékú emberek számítását, de nálunk ilyen még nem tapasztaltam...

Váratlanul ér az „egy ellenség” szóba hozása. Közbevágak:

— Ki az ellenség?

— Ellenség az, aki a céljaink ellen tevékenykedik. Vagy nyíltan, vagy leplezetten. Ez természetesen nagyon ritka manapság. Gyakoribb, hogy valaki lazít, ül a babérjain. Ő nem ellenség, csak hátráltató.

— Van aki fél, hogy hátráltatónak bélyegzik, mert szóvá tesz vélt, vagy valós hibákat.

— Ilyet nem tapasztaltam. Ezt kispolgári nézetnek vallom. Ha nem szólunk a hibák miatt, akkor akadályozzuk a fejlődést. En gyakran mondok bírálatot különböző fórumokon és soha nem ért hátrány utólag.

Gallérján fényes bányászjelvény csillan meg az ablakon bevágó napfénytől. Összehunyorítom a szemem.

— Lehet, hogy épp ezért maradtam optimista. A vállalat többi területén is nyugodtan kritizálhat mindenki és kritizálnak is! A munkások a termelési tanácskozásokon a „legmeredekebb” dolgokat is elmondják. Perelnek mindenféle hiányosság miatt. Még a közvetlen főnöküket sem kímélik.

— Hallottam olyan panaszt, hogy nem tudhatni: meddig előremutató a bírálat, metől visszahúzó.

— Ez attól függ, hogy az illető hol mondja el. Ha azon a fórumon, ahol kell, akkor nincs baj. De sajnos nem minden emberre ez a jellemző. Sokan a kocsmában mondják el, ami a szívüket nyomja. Mert magyar ember a kocsmában vagy politizál vagy „dolgozik”.

Eszembe jut, hogy kihűlt a kávém. Belepötytyentek egy kockacukrot a csészébe.

— Múltkor a szomszédban Gábor napot ünnepeltek. Panelház, minden áthallatszik. Hát ki hallott már olyat, hogy Gábor napon külpolitikáról vitatkoznak egész éjszaka?

— Talán csak nem árt, ha vitával tisztáznak kérdéseket...

Mikor ezt — némi zavartságot mimelve — mondom, nem rá, hanem a könyvszekrényre sandítok.

— Természetesen. Azt helytelenítem, ha valakit megbélyegeznek téves nézete miatt. Vitázni kell vele és meg kell győzni. Ha lehurrogjuk, nem változik meg, sőt makacs lesz. De ha meggyőzzük, akkor egy újabb embert állítunk be a csatasorba.

— De sajnos, vannak emberek, akiket szinte lehetetlen meggyőzni.

Közbevetésemhez egy mélyről fölszakadó sóhajtat is mellékelek.

— Vannak türelmetlen emberek. Nemrég azt mondta egy munkás: jó, hogy ez az ország még fennáll, ha így dolgozunk. Dolgozunk! Ezt mondta. De nem magára gondolt, hanem másokra mutogatott. Szerencsére, többségben vannak azok az emberek, akik követelik a meglévőnél nagyobb fegyelmet,

bár tudják, hogy akkor rájuk is „rosszabb” napok köszöntenek.

Még körmölök szorgalmasan. Közben —, hogy megtörjem a csöndet — köszörülök egyet a torkomon.

*

— Néha a feleségemmel is veszekedek a cég, vagy az utca ügye miatt. „Minek foglalkozol vele — kérdezi —, ne idegesítsd magad”. Van, amikor igazat adok neki, mert jöszörint csak károm származik belőle, hogy háborgok. Ilyenkor egy ideig vissza is fogom magam. De nem sokáig.

Esztergályos ismerősöm üzemében — a külső szemlélők megítélése szerint — rendben mennek a dolgok. „Kvantitativ” növelik a termelést, „kvalitativ” is fejlesztik termékeiket. Ő maga vállalatszerzte ismert — és elismert — munkás. Szorgalmas, de nemcsak a keze, az esze is jár. Lelkiismeretes: katonaságból leszerelvéen első útja a gyárba vezetett. Szokott helyén találok: a modern, alumíniummegmunkálásra felszerelt csarnokban. Megbök: menjünk ki az udvarra, ott jobban értjük egymás szavát.

— Hol és mi miatt háborgsz? — kérdelem tőle a hajborzoló szélben.

— Népfrentbizottsági tag vagyok, fel szoktam szólalni az üléseken. Gyakran panaszodom a szemét miatt. Nem tetszik, hogy a várost egyik végéről is meg a másik végéről is szemételep határolja. Aztán a környéken is sok a szemét. Húzódik ott egy új épületsor. Olyan személyiségek kaptak benne lakást, hogy az ember elvárta volna tőlük: kulturáltan viselkedjenek. Nem ezt teszik. Például kipakolják a kukájukat a járdára. Mért nem tudják ők is, mint más, a kerítésük mögé rakni? Gyerekek játszanak ott, kiborítják a szemetet és hetekig nem takarítja össze senki sem. Elmondtam ezt a népfrentülésen és javasoltam, hogy változtassunk a dolgon. Azt válaszolták: „Hát igen, igaza van, de hát...” Érted: „de hát”...

— Talán nem mindig kell ilyen „dehátba” beletörödni...

Keményiségre akarom figyelmeztetni, de hangom elarúlja az én bizonytalanságomat is. Az alapkérdést hallom tőle „válaszul”.

— Mit tudok csinálni?... A múltkor kinyitóm a csapot — harmadik emeleten lakunk —, nincs víz. Kinézek az ablakon, látom, hogy a szemközti földszinten lakó tanácsi dolgozó slaggal mossa a kocsiját. Mit lehetett volna csinálnom? Menjek be a tanácsra? Ki fog ott velem foglalkozni? Még ha meg is hallgatnak. Örüljek, hogy kiünttettem a lelkem. Van olyan felelős, aki erre épít: meghallgatja az embert, aztán megnyugtatta, hogy jól van, maga elmondott mindent.

— Azért néha tesznek is valamit.

Ahogy ezt mondom, gyorsan bölintök is hozzá.

— Igen. Ezt meg kell hagyni. Már többször is torkomra forrasztották a szót azzal, hogy felsorolták: ezt meg ezt tették. És úgy is volt. De a fő problémák ettől még problémák maradnak. Itt van a vízellátás. Évtizedek óta gond. Tettek az ügyben sok mindent, de még jó ideig nem lesz elfogadhatóan megoldva a városban. És éppen az új lakótelepeket sújtja a hiány, pedig ott seregnyi a csecsemő, egész nap kellene a víz.

Csak közhelyeket tudnék rögtönözni „megnyugtató”-ul. Inkább témát váltok, s hangzatos kérdéssel teszem próbára:

— Érzet felelősséget a gondok miatt mint a társadalmunk életét meghatározó osztály tagja?

— En azt vallom, hogy lényegében a dolgozók határozzák meg az ország sorsát. A jó dolgozók. És egyre többen érzik, hogy milyen felelősség van a vállukon, amikor szavaznak egy taggyűlésen. Fogy az olyan, aki azt se tudja, miről kell szavazni.

Meditál. Hangjában meggyőződés és bizakodás erősíti és gyengíti egymást.

— Persze, azt is szem előtt kell tartanunk, hogy az ember mindenbe ne szóljon bele. Csak akkor beszéljen, amikor tisztában van a helyzettel.

Szólnak neki, menjen, kezét fogunk.

★

Mint félhivatalos nyilatkozóhoz, igazítanak a vezetők a brigádvezető asztalához. Harminc éve költözött a városba, azóta ugyanott él, ugyanott dolgozik egyfolytában.

— Olyan helyen lakunk, hogy körülöttünk már mindenhol megcsinálták az utat, a járdát, a mi utcánkat meg, mint egy szigetet, kihagyták. A múltkor elmentem a tanácstag beszámolóra, ott elmondtam, hogy jó lenne, ha minket se felejtene ki. Meghallgattak, aztán közölték, hogy jogos az igényem, de nincs a megvalósításra keret. Régebben többször is panaszkodtam, hogy hónapszám nem viszik el tőlünk a szemetet. A panasz után egy ideig elhordták, utána megint elfelejtették. Most én rakom fel egy taligára és tolom ki a patakpartra, ha sok.

Zúgnak a gépek, rekedtesen kiabálom:

— Máshol is nehéz dolga van, ha el akar érní, vagy meg akar változtatni valamit?

— Embereket meggyőzni valamiről ma-napság nagyon nehéz. Még hat-hét évvel e-lőtt jobban élt mindenkiben a felelősség. Mostanra mintha eltrehányodtunk volna... Ez ronda szó, ne ezt írja le... Elkényelmesedtünk. Akkor a társadalmi munka is job-ban ment.

„Áthúzom” a nem kívánt szót, közben kér-dezem:

— Mi az oka az elkényelmesedésnek?

— A világ változása. Hetvenöt óta sokat emelkedtek az árak, az embernek társadal-mi munkák helyett inkább a pénz után kell loholni. Különösen, ha családja van. De nemcsak a körülmények, mi is hibásak va-gyunk. Összefogás kellene széthúzás helyett. Nagy szavak. Gyanús, hogy üresek.

— Hol van széthúzás?

— A múlt héten például túloráznunk kel-lett. Volt aki tiltakozott, veszekedett a mű-vezetővel. Nem tudta bevenni a feje, hogy hétfőn szállítani kell az árut.

— Ilyen „széthúzástól” nem kell megijed-ni — mondom, s legyintek is.

— Tegnap az egyik gépkezelőm panasz-kodott, hogy nem kap lakást három éve, a két üzemmérnök meg fél év után kapott. El volt keseredve, szidott mindent. Végül azt is felhozta, hogy egy másik országban állítólag már megoldották a lakáskérdést.

„Állítólag!” — mondom neki. Erre azzal jön, hogy a szomszéd lány oda ment férj-hez és kaptak lakást.

Mepróbálom visszaráncigálni a témához:

— Hogy érzi: munkásemberként — a na-pi jó munkán kívül — tehet valamit, hogy az ilyen gondok minél hamarabb megszűn-jenek?

— Nem biztos, hogy nekem kell tennem ezét. Sokan azt várják, hogy a sült galamb a szájukba repüljön, vagy vigyék nekik oda. Mások meg maguk mennek el érte.

Megkönnyebbülten búcsúznak el. Nehéz percek jutottunk túl mind a ketten (?!).

★

Zavarba ejtően elegáns irodába invitál be az exportgyár párttitkára. Türelmesen vé-gighallgatja zavaros és hosszadalmas beve-zetőmet. Láthatóan örül a témának, van ró-la mondanivalója.

— Minden ember a maga területén fele-lős a világ vagy az ország sorsáért. Ez a reális alapállás. Nekem a „világ” elsősor-ban ez a két és fél ezer ember, aki itt dol-gozik a gyárban. Tehát nekem nem a VILÁ-GOT kell megváltanom, hanem elérnem azt, hogy az üzem teljesítse a tervét és ez a két és fél ezer ember jó fizetéssel menjen ha-za. Akkor tisztá a lelkiismeretem a világ meg az ország dolgai felől is. De ha a vi-lágot általánosan akarom megváltani, s ugyanakkor rosszul dolgozom akkor hordó-szónok válik belőlem. Ne a Szabolcsban lé-vő hibákról prédikáljak, hanem a gyári mel-léfogásokról. Akkor megtettem azt, amit le-hetett.

Jegyzeteimet túrom föl, keresek egy ide-vágó idézetet.

— Van, aki szerint a közeli hibát szóvá tenni bajos, mert könnyen fenéken billent-etik az embert.

— Ez a nézet alapvetően hamis. Kifejezet-ten erénynek számít, ha valaki jobbat aka-rásból „sokat jártatja a száját”. Eppen-hogy azokat az embereket emeljük ki, akik fele-lős véleményt mondanak a fórumokon. Az én szememben nem volt hátrány még az sem, ha valaki szenvedélyesen beszélt, nem válogatta meg a szavait. Értékeltem inkább, hogy őszinte. Mert mi, akik a politikában nyüzsgünk, sokszor hallunk jól fésült véle-ményt, ami mögött hamis a tartalom. Ezért szimpatikusabb az őszinteség. Nézzé meg az ifjúsági szervezetünket. A tisztségviselők épp azok közül kerültek ki, akik ilyen, vagy olyan ügyben verték az asztalt.

Hirtelen támad egy gondolatom. Nem tud-nám megalapozni példákkal is, de kikíván-kozik belőlem:

— Közülük néhányan ma már „jól fésülik” a mondandóikat.

A párttitkár nem tiltakozik, sőt bólint:

— Ennek két oka lehet. Egyik, hogy köny-nyebb egy alsóbb szintről mindent bírálni. Ha ugyanaz az ember magasabb beosztásba kerül, több információt szerez és szélesebb látókörrrel már másként ítéli meg a dolgo-kat. A másik ok: sokan azt hiszik, hogy ilyen beosztásban már állandóan viselkedni kell. Borzalmas lehet egész nap viselkedni. Nincs is rá szükség, sőt káros, mert így előbb-utóbb alkalmatlanná válik az ember a feladat ellátására. Eppen azokkal lehet sokat kezdeni, akikben van élet. Mert ben-nük van ötlet is, egészséges, rizikóvállaló szándék is.

Berreg a házi telefon. A titkárnő kérdezi, hozzon-e be kávé. „Nem kell” — feleli be-szélgető társam. Visszaül, s ott folytatja, ahol abbahagyta.

— Akad ugyan, aki azt vallja: jobb a tel-jesen beszabályozott ember. Mert az nem okoz gondot. Csak-hogy nem hoz hasznot sem! Persze, egy dolgra vigyázni kell! Nem dőlhetünk be azoknak, akik bátran hallat-ják mindenütt a hangjukat, de nem tesznek le semmit az asztalra.

Lejárt a beszélgetés ideje; a titkárnak ér-tekeztele kezdődik. Kint, a gépirónó szobá-jában köszönünk el. A szekrényen bronzból öntött kis szobor: jól ismert arc.

Regös Molnár Pál

Egy munkadarab sorsa

Kovács szaki esztergályos, tíz éve tengelyeket esztergált. Meg-kapta a rajzokat és azok alapján, különösebb nehézség nélkül el-készítette a munkadarabokat. Művezetője meg volt vele elégedve. Mi-óta itt dolgozott, igazolatlanul egy órát sem hiányzott, a rábízott fel-adatokat mindig pontosan elkészítette, órabéremelésért soha nem kö-vetelődött. Csendes ember volt, szinte észre sem lehetett venni, hogy itt dolgozott.

Egy munka befejezése után ezzel állt főnöke elő:

— Főnök, valami érdekes munkát adjon nekem!

A művezető meghökken. Milyen érdekes munkát adhat ő Ko-vács szakinak? Hiszen ez sorozatgyártó üzem, nem kísérleti részleg. Az egész több ezres gyárban öt ember, ha van, aki a kísérleti üzem-ben esztergál.

A művezető zavartan rakosgatta az elkészítésre váró alkatrészek rajzait. Melyiket adja? Mindegyik egyforma. Teljesen mindegy, me-lyiket adja. Mi baja lehet ennek a Kovácsnak, hogy érdekes munkát akar? Egyet csak oda kell neki adni... Odaadta a legalsót.

— Remélem jó lesz — tette hozzá bizonytalanul.

— Igen, igen... — motyogott magának, és megindult a rajzzal az esztergapad felé.

A művezető sehogy sem értette a dolgot. Még kevésbé értette, amikor egy óra múlva Kovács gépe felé pillantott, az még mindig a rajzot tanulmányozta. Hiszen ez egy egyszerű tengely! Ilyenhez azon-nal hozzá szoktak fogni, nincs rajta mit nézegetni. Nem akarta bántani, hisz eddig semmi baja nem volt vele. De hát miért nem dolgozik ez az ember?

— Valami hiba van a rajzban? — állt meg felette.

— Nem, talán nincs — szólt az, de fel sem nézett a rajzból.

Kovács hazavitte műszak után a rajzot. Egész este ezt nézegette.

A felesége sem értette a dolgot. Sohasem szokott a férje hazahozni semmit.

Szeretett volna egy nagyon jó alkatrészt készíteni. Nem egy összedobott, trehány munkát, hanem egy pontos, a rajznak tized-, század-, ezredmilliméterre megfelelő tengelyt, ami a legkisebb súr-lódással, a leggyorsabban fog forogni. Nem olyat akart esztergálni, mint amilyen az elmúlt tíz év alatt bármelyik volt, hanem egy pre-cíz, pontos, csodálatos munkadarabot, egy remekművet. Beleadni mindent, minden idegszálát, minden ügyességét, minden adottságát, minden mozdulatát...

Éjszaka sokáig nem tudott elaludni. Végiggondolta százszor az évek óta begyakorolt műveleteket. Hogy tudná még pontosabban, még szebben elkészíteni ezt a munkadarabot? Úgy izgult, mint még soha... Sikerül-e olyan alkatrészt készíteni, mint szeretné?

Másnap reggel a gép olajozásához, majd ellenőrzéséhez kezdett. A művezető sehogy sem értette a dolgot. Mi baja lehet ennek az em-bernek? Minek olajozza most a gépet? Ellenőrizni meg csak éven-ként szokták...

— Valami baj van vele? — kérdezte megdöbbenve.

— Csak, hogy pontos legyen — válaszolta az, s fel sem nézett az olajozásból.

Nem érdeklődött tovább, el kellett mennie. Délután, mikor visz-szajött, Kovács még mindig nem volt kész a munkadarabbal.

— Azzal a félórás ócska tengellyel mit tud csinálni ennyi ideig! Már tizedik munkaórát tölti vele. Ez megbolondult! Ez nem normális — dühöngött —, az én türelmemnek is van határa... Mi baja lett ennek a szorgalmas, precíz munkaerőnek...

A munkaerő műszak végére nagy nehezen elkészült a munka-darabbal. Diadalmas, ragyogó arccal vitte a művezetőnek:

— Főnök, kész! Ezt nézze meg, milyen jól sikerült!

— Igen, rendben van — motyogott az, és bedobta a többi tízezer tengely közé.

Lantos László

Kazinczy emlékezete*

Olyan íróra emlékezünk, akinek viselt dolgait alig-alig őrzi már emlékeztünk, s akinek művei nem élnek — s talán soha nem is éltek — elevenen az irodalmi köztudatban. Különös érzés, mert a számontartás és a felejtés eme sajátos ellentéte a szellemi közösség legrejtélyesebb, mégis magától értetődő élettörvényére irányítja figyelmünket. Kazinczy neve ugyanis azok közé a mitikus fogalmak közé tartozik, amelyek akkor is jelentenek valami nagyon lényegeset az értékzetünk számára, ha munkásságuk részleteiről nincsenek is tárgyyszerű ismereteink. S Kazinczynek még a mitikus-sá emelkedett nagy nevek között is különös szerep jutott. Mert vezéregyenysége lévén az újkori magyar történelem első nemzedékei által vívott nemzeti-kulturális küzdelmeknek, ő már a „hőskorszak”, a magyar reformkor fiainak a szemében is magának az „ügynek”, az „eszmenek” szent megtestesülése volt. Érthető, hisz értékelő, szervező és irányító szerepe páratlan a magyar irodalom történetében. Csokonai még a barátságát élvezhette, Berzsenyi Dánielt ő biztatta, hogy a nyilvánosság elé lépjen, Kölcsey Ferencet ő vezette be — szinte kézenfogva — az irodalmi élet világába, de — noha nem követték — őt ismerték el a legnagyobb tekintélynek a fiatalabbak: Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály is. S hogy azok számára is „vezérszavak” maradt, akik személyesen már nem is ismerhették, arra Petőfi híres verse, a *Széphalmon* című költemény talán a legszebb bizonyíték.

De mi volt az az „ügy”, az az „eszme” amelynek szolgálata révén neve oly mitikus-jelképes tartalmak hordozója lett? — Akár kortársait, akár későbbi tisztelőit faggatjuk, úgy tűnik, két fogalmat és egy képet őrzött meg legtudatosabban a munkásságát méltató szakmai közvélemény.

Íme a két fogalom: *nyelvújítás* és „*fontebb stíl*”. És íme a kép: a történeben raboskodó Kazinczy, amint 1795. május 20-ának hajnalán borzadva, de rendkívüli önfejelemmel nézi végig Martinovics és társai kivégzését a Vérmezőn. Ma már — talán, mert tisztábban kirajzolódott az egész életmű roppant arányai — úgy látjuk: inkább a kortársak, s az utókor érdeklődését és értékelő szempontjait jellemzik ezek a képi-fogalmi mozzanatok, semmint Kazinczy munkásságának valóságos érdemeit. De vegyük sorra ezeket a „mozzanatokot”! Kétségtelen, hogy szépirodalmunk, s a tudományok magyar nyelvű fejlődése elképzelhetetlen lett volna annak a nyelvújítási mozgalomnak a diadalma nélkül, amelyet Kazinczy vezetett. Érthető tehát a nyelvújítás szerepének eltúlozott hangsúlyozása az utókor részéről. Nyilvánvaló az is, hogy a XVIII. század végének szemétkáprázatos stíluskavalkádjában — a kései barokk többféle változatának, a rokokónak, a klasszicizmusnak, a szentimentalizmusnak, a népiességnek és a „preromantikának” a keveredésében — lényegében két fő ízléssírány ütközött meg egymással, s hogy ebből az ütközetből a Kazinczyé került ki győztesen. Nem alaptalan tehát az általa hirdetett „fontebb stíl” eszményének kiemelése sem. Nem alaptalan, de nem is igazolható tökéletesen. Mert igaz ugyan, hogy ennek a stílusideálnak a hatása követhető nyomon — hogy csak a legnagyobbakat említem: Kölcsey, Eötvös, a fiatal Arany, s a mi századunkban Babits, Kosztolányi, vagy Németh László írásain, de ma már azt is jól látjuk, hogy Csokonainak — a Kazinczyéval szemben egykor alulmaradó törekvése a népies-populáris irányzatoknak nagyobb szerepet biztosító stíluszintézise már az 1840-es években tovább folytatódott, mindenekelőtt Petőfi költészetében, de tovább hatott a kései Arany, majd Ady Írájában, éppúgy, mint Jókai, Mikszáth, Krúdy és Móricz prózaművészetében. Miben láthatjuk hát a Kazinczy-mű igazi értékeit, ha sem a nyelvújítási küzdelmeknek, sem a stílusok harcának nem tulajdonítunk oly kizárólagos jelentőséget, mint korábban? Mielőtt e kérdésre válaszolnék, vessünk egy pillantást ama „harmadik mozzanatra”. Írásműként is emlékeztetéseket azok a sorok, amelyeket Kazinczy vetett papírra a *Fogságom naplójában* a Martinovics-féle mozgalom tragikus finaljáról. De a memóriának ezek a lapjai mégsem annyira művészi értékük, mint inkább dokumentumértékük miatt lettek örökbecsűek az utókor szemében. Mert, ami a Vérmezőn történt 1795. május 20-ának hajnalán, az nem pusztán egy politikai törekvés vérbe fojtása volt, de intő-figyelmeztető példa is: milyen sors vár a változtatni akarókra, a reformerekre, ha nincsenek tisztában a politikai realitásokkal, s hová vezet a forradalmárindulat, ha nem mérk fel pontosan sem önmaguk, sem az ellenfél mozgósítható erőt. Ma már pontosan tudjuk: a magyar jakobinusmozgalom, a mindössze néhány száz értelmiségire támaszkodó Martinovics-féle összeesküvés bukása szükségszerű volt. Nemcsak azért, mert önmagán belül sem lehetett egységes, hanem mert mind céljai, mind módszerei az idegen — francia — példa használhatatlan másolatai voltak, és nem a hazai lehetőségekből és szükségletekből nőttek ki. Miért éppen Kazinczy szemével néztek vissza erre a politikai drámára az egymást követő nemzedékek? Hiszen annyi kívülálló szemlélője volt e tragédiának. Hadd hivatkozzam Széchenyi Ferenc gróf, az idősebb Wesselényi báró, vagy a közigazdász Berzeviczy Gergely személyére, akik objektíve talán hitelesebb képet adhattak a történetekről. Csakhogy az ő viszonyukat ehhez a bukáshoz soha nem tekintették szimbolikusnak honfitársai. A Kazinczyét igen. Mert ő volt az, aki valójában nem is vett részt a

konspirációban, csak annak eszméivel rokonszenvezett. Ő volt, akit a halálos ítélet, majd az azt börtönbüntetésre változtató „kegyelem” eljuttatott a kudarc legfontosabb tanulságának felismeréséig: ha a hatalom gátat emel a haladó törekvéseknek, nem a gátat kell ostromolni; föléje kell emelkedni, s magasabb régiókban — a nyelv, a művészetek, a kultúra világában — kell kimunkálni egy új minőségű társadalom műveltségbeli, izlésbeli és erkölcsi feltételeit. S végül ő, Kazinczy tudott példát mutatni arra is, hogyan kell élni és dolgozni egy ügyért, ha magáról az ügyről beszélni többé nem lehet. — Előttünk áll egy ember, aki büntetlenül bűnhődött, halálos veszélybe került, de túlélte a katasztrófát, s alkalmazkodott az új körülményekhez, anélkül, hogy bármit is feladott volna eszményeiből. Íme, ezek a Kazinczy-féle sors- és jellemképletnek azok a szimbolikus vonásai, amelyek miatt az elmúlt korok magyar értelmisége oly sokszor nemcsak tipikusnak, de követhetőnek is érezte példáját, s minért egy mozdulatlanláságra és reménytelenségbe dermedt kor legprezentatívabb alakjának tekintette az örökké sugárzó kedélyű és fardhatatlanul tevékenykedő széphalmi mestert. S, ha most újra felteszem a kérdést, miben láthatjuk ma a Kazinczy-mű aktualitását, akkor ezeket a morális erényeket: a jellem hajlíthatatlanságát, a tántoríthatatlan ügybuzgalmat, s a már-már aszketikus önkorlátozást követelő alkotás-kényszert semmiképpen nem sorolhatjuk az örökség múlandó értékei közé. Kazinczy szellemi sugárzásának melegét tehát ma is érezzük. De kérdés: vajon a fényét is érzékeljük-e? Nos, kétségtelenül másképpen érzékeljük, mint elődeink. Újra hangsúlyozom: nem azért, mert nyelvújító és stílusművészi tekintélynek újraértelmezésével magának a nyelvújításnak, vagy a „fontebb stíl” hatástörténeti szerepének a jelentőségét becsülünk alá. Hanem azért, mert bennünket ma jobban érdekel, hogy milyen törekvések, tartalmak kifejezésére akarta alkalmassá tenni a nyelvet, mint az, hogy hogyan. És jobban izgat, hogy mit gondolt a világról, az emberről, a vallásról, a szépségről és a politikáról, mint az, hogy miként fejezte ki gondolatait. Úgy is mondhatnám, fontosabbnak tartjuk az izlés és a világnézet, mint az izlés és a stílus kapcsolatának kérdését. Egy másféle egyoldalúság libájába esnénk? Nem hiszem. Maga Kazinczy hatalmaz fel a tartalmi problémák tüzetesebb vizsgálatára. Hiszen a nyelv és a stílus — általában a forma — az ő szemében sem volt önmagában érték. „Jót, s jól. Ebben áll a nagy titok”. — Írta híres epigrammájában. Nem pusztán egy szellemes aforizma ez. Nem volt Kazinczynál szenvedélyesebb gyűlöelője a felszínességnek, a tartalmatlan formák csillogásának. Nemcsak a mulatságok, ünnepségek és társasági szokások hamis pompáját és ceremóniáját vetette meg, de elborzadt attól is, ha a nemzeti érzés és büszkeség primitív göggjével találkozott. S talán éppen ez riasztotta a legjobban egy olyan korban, amikor a falusi kocsmáktól a főúri szalonokig többnyire csak a külösekben — öltözködésben, táncban, virtuskodásban — nyilatkozott meg a nemzeti érzés. Hogy mennyire kényes és szigorú volt e tekintetben az irodalmi ízlése is, hadd idézzem annak bizonyítására az 1780-as évek legnagyobb magyar könyvsikeréről. Dugonits András Etelka c. regényéről ítélező sorait: „*En ennek a könyvnek a látásán elejétén nagyon megörültem, hazafiúi elragadtatást, s csak őseink előtt esmeretes felséges egygyűsűséget, s Magyar tüzet reménylém: ah, de mint szomorodtam el, midőn a legizletlenebb galantériát, a legalacsonyabb populáritást, s gyermeki affectációt, hogy Magyar vagyok, találtam benne. En is csak-nem a szenyredhetetlenségig, csak-nem a más Nemzetek megbántásáig kevélykedem abban, hogy magyar vagyok: de még is Etelkát olvasván, sok helyeken mintegy elszégyenltem magamat, látván azt, hogy Pajtás Uram magát miként teszi neveltségessé a Magyar Névnek illetlen s ok nélkül való emlegetésével!*”

Jegyezzük meg rögtön, Kazinczyt — a Dugonitshoz hasonló szellemű művek olvasásakor — nem csupán a mellőngető magyarkodás kedvetlenítette el. Gyanakvással és félelemmel szemlélte magát a tényt, hogy kortársai nagy lélegzetű eredeti művek írására adják a fejüket. Gyanakodott, hogy a hivalkodó eredetiség mögött nem lepledzőnek-e le a plagizálás kísérletei, s félt, hogy ha csakugyan önálló magyar eposz, regény, dráma születne, nem itéli-e rögtön halálra azokat alacsony művészi színvonaluk. Nem hitte, hogy a magyar nyelvű irodalom eljutott már az érettségnek arra a fokára, amelyen képes a klasszikus mintákhoz mérhető, maradandó értékű művek megalkotására. S ennek az aggodalmának nem egyszerűen az irodalmi nyelv akkori fejletlensége volt az oka. Kazinczy híres utánzás-elve — vagyis az a tétele, hogy korának meg kell elégednie az idegen szerzők műveinek átültetésével, magyarra fordításával (idegen elsősorban az antikvitás remekeit és a korabeli angol, német, francia és olasz szerzők legjobb alkotásait érte), lényegében nem is nyelvi-esztétikai érvekre támaszkodik. Hiszen, aki annyira ismerte a régi magyar irodalmat, mint ő (s tegyük hozzá, Kölcseyig senki nem volt, aki jobban ismerte volna), aki oly tökéletesen tisztában volt egy Szenci Molnár Albert, egy Zrínyi Miklós, egy Pázmány Péter művészi jelentőségével, az azt is pontosan tudta, hogy a nyelv — újítás nélkül is — mindig áll olyan szinten, hogy saját korának szellemét ki tudja fejezni. Csakhogy éppen ezt nem akarta. A hazai viszonyokból fakadó korszaklomban érzett valami végzeteset, s ezért elfojtani valót. A nemzeti kultúra európaiságát fenyegette halálos veszély. Az ország, amelynek — úgy tűnt legalábbis — végképpen le kellett mondania politikai szuverenitásától, most valamiféle „töszökörezen” magyar kultúra megteremtésével próbálta kárpótolni önmagát. Kazinczy zsenialitása megsejtette, hogy kikerülhetetlen csapdát állít magának a nemzeti indulat. És ettől a szellemi öngyilkosságtól akarta megmenteni kortársait. Mert meg volt győződve ar-

*Elhangzott Losoncon 1981. február 23-án, a CSEMA DOK Kazinczy-ünnepségen.

ról, hogy az európai kultúra egy és oszthatatlan, s hogy egy nemzet csak olyan mértékben lehet képes kibontakoztatni saját különös értékeit, amilyen mértékben el tudja sajátítani ezt az egységes szellemet. Azt vallotta, hogy ahol egymás mellett van fejlett és fejletlen, ott nemcsak fölösleges, de veszélyes dolog is ez utóbbinak önmagára hagyatkoznia. Ha tudjuk, hogy mi a szép, mi a jó, mi a hasznos, mert az előttünk járók megmutatták nekünk ezeket az értékeket, akkor nem azon kell fáradoznunk, hogy újra feltaláljuk, hanem, hogy megszerezzük azokat.

Az erőltetett eredetiség különködéshez vezethet. A különködés pedig eltorzíthatja ízlésünket és jellemünket is, s nevetségessé tesz mások szemében. Ha pedig neveltségessé válunk, könnyen megeshetik — s ez az, amitől Kazinczy annyira félt —, hogy valóban kívülrekedünk Európa szellemi határain. Csaknem kétszáz esztendő távolából sem lehet meghatódás nélkül olvasni Kazinczy leveleiben azokat a sorokat, amelyeket egy-egy tökéletesnek érzett magyar mű fölötti elragadtatásában vetett papírra. Költőbarátjának, a dunántúli Kis Jánosnak, később pedig Kölcey Ferencnek néhány sikerültebb ifjúkori verséről írja, hogy meg kellene mutatni a nagy német mestereknek is. De kár, hogy meghalt Schiller — panaszkodik Kölcey verseit olvasván — most láthatná, mire képes a magyar nyelv, a magyar poézis. Nem a sznobság vezeti tehát. Nemcsak azon fáradozik, hogy a fellebbezhetetlen különki tekintélyeket népszerűsítse hazai környezetben, hanem azon is, hogy jelzést adhassunk magunkról: íme, ilyenek! Közétek valók vagyunk. Azt mondhatjuk tehát, hogy Kazinczy klasszikusokra támaszkodó ízlésének elsődlegesen nem esztétikai, hanem — ha szabad ezt a mai kifejezést használnom — kultúrpolitikai és történetbölcséleti gyökérzete volt. És mi mindent meghatároz még az ízlésen kívül ez a kultúrpolitika és ez a történetbölcsélet! Kazinczy nemcsak hirdeti elveit, nem csupán programokat fogalmaz és ítélezik. De egész egyéniségével: tetteivel, gondolkodásmódjával, viselkedésével meg is valósítja ezeket az elveket. Mindenekelőtt a felvilágosodás eszméjét. Erdemes ezt hangsúlyoznunk, mert a magyar felvilágosodás történetében egészen kivételes az ő világnézeti határozottsága. Bessenyei György nagyobb bölcselő volt nála, s Csokonai Vitéz nagyobb művész, mint ő. Demindketten vívódó: a természet és az emberi lét végső kérdéseivel folytonosan birkózó szellemek. Életük utolsó pillanatában sem jutottak nyugvópontra pl. afölött a kérdés fölött, hogy mi történik az ember lelkével a halál után. S ez a világnézeti nyugtalanság — igaz, művészi rendkívül termékenyítően — egész életművükre rányomja bélyegét. Kazinczy lelki-szellemi alkata alapvetően harmonikus. Ismeri, de távollartja magát a metafizikai eszmék, a nagy lételméleti dilemmák és a szélsőséges érzelmek szédítő mélységeit. S, noha sorsa kétségbeesőbb helyzetekbe sodorja, mint imént említett kortársait, irigylésre méltóan egészséges kedélye mindig megóvjá a súlyos lelki válságoktól, személyiségének sérülésétől. Vajon világnézete tette ilyené? Vagy szerencsés alkata révén vált alkalmassá a személyiségen és a műveken keresztül kifejt — végül is függetlenül — végül létrejöttének okaitól. S ha most az emberre és műveire egyszerű kívánunk emlékezni, hadd idézzem meg a felvilágosult Kazinczy arcát. Célzerűnek látszik azokból az írásaiból idézni, amelyekben a valláshoz való viszonyát jellemzi. Márcsak azért is, mert valamit talán módosíthatunk azon a képen, amelyet az irodalomtörténeti köztudat őriz. Kazinczy világnézetét minősítve ugyanis a deizmust szokták emlegetni. Vagyis olyan világfelfogást tulajdonítottak neki, amely szerint az istennek csak addig volt szerepe a világban, amíg megteremtette azt, s a továbbakban mindent a változathatatlannal és örök természettörvényekre bízott. Nos, túl egyszerű ez a képlet ahhoz, hogy fogalmat alkossunk Kazinczy nézeteiről. Hallgassuk ehelyett őt magát. 1801-ben ezt írja gróf Török Lajoshoz címzett episztolájában: „Hatalmas mesterének egy szava / Miként hozá ki a pusztá semmiből / Ezt a tömérdek mindent, s önmagát / Az értelmetlen, a megfoghatatlan / Nagy mestert, / fejtik leckéd nekem. / Oh, ahelyett, hogy e mélységeket / Előtem felnyitnád, kérlek, borítsd el; S kikopva e szép világból, hol magamnak / Honn lenni lát-szom, és ahol szemem / Gyönyörködése millió tárgyait / A legvarázsb sötét tisztában, és / Nem elvakító fénynél látni szokta; / Ne kényszerítés, időn s örön keresztül / Addig repülni, hogy csak fénylalkik, / És aholott én, / durva föld fia, / A fény miatt magamra nem találok. / Ifjú koromnak boldog reggele óta, / Mind addig amidőn havát az ősz / Fejenre még nem kezdte hinteni, / E viszketet gond kintzott engem is. / Lángoltam látni, s megkapni a valót, / És mint menyasszonyt keblemhez szorítani. / S új, szebb, jobb életet élni karja közt. / De ő futotta a vak merőt, s az éj / Lidérci közt eltűne, — nem haraggal, / De mint ki később újra visszatérend — Kétség, s elcsüggedés rohant reám. / Kérdeztem a természetet: siket volt; Kérdeztem bölcsiniket; ők csevegtek, / S bizonytalanabbá tőnek, mint valék; Barátim vállat vontak, s hallgatának. / S arany korom használatlan repült el, / S büntetve voltam kábaságomért. / Többé nem üztem a futót, s magamba / Vonulva azt kérdém, amit tudhatok, És amit tudnom használ. / S ő jutalmul / Megtért, s így szóla: „Láss! Amit keressz, Nyúlj kebledbe, s feltalálád...”

Példaszerűen tömör szellemi önéletrajz és önarckép ez a vers. Azt hiszem mégsem személyes vallomásértéke miatt érdemli meg figyelmünket. Hisz az az élmény, amelyről Kazinczy beszél, talán a legfontosabb kultúrtörténeti esemény a XVIII. századi Európában. Mert miről is van itt szó? Fordítsuk prózára! Egy embert arra ösztönöznek, hogy próbálja a misztikus révület állapotában megragad-

ni a valóság lényegét, de ez az ember, bármennyire igyekszik is, képtelen erre. Ám nem emiatt marad benne büntudat, sőt, éppen ezért lelheti fel lelke békéjét, mert ki meri mondani, hogy nem törekszik erre a világotúli lényegkeresésre. Egy új történelmi korszak születésének a pillanata ez. Mert a felvilágosodás kora nem akkor kezdődik, amikor az emberek elvesztik vallásos hitüket, s nem is akkor, amikor új magyarázatokat keresnek a megoldatlan létkérdésekre, hanem akkor, amikor a vallásos élmény csábításával küszködő ember arra az etikai döntésre jut, hogy többé nem engedi magát a hit hatalma által megkísérteni. Nem azért, mintha úgy érezné, hogy valamely ateista világmagyarázat kikezdetlenül válaszokat adott a világgal kapcsolatos kérdéseire, hanem, mert a végső válaszok által kínált statikus nyugalom helyett a folytonos kíváncsiság állapotát választja, s a mindenek fölött rendelkező isteni hatalom helyett önmaga akar sorsa urává lenni. „Láss! Amit keressz, Nyúlj kebledbe, s feltalálád...” — szól az égi hang, végleg felszabadítva hívét a transzcendens képzetek hatalma alól. Azt jelentené ez, hogy Kazinczy ateista lett? Szó sincs róla. A felvilágosodásra nem az ateizmus, s nem a deizmus volt a jellemző, hanem az, hogy újfajta hitet teremtett. Hitet abban, hogy nem az egyén fölött, hanem magában az egyénben: a személyes képességekben, az ész erejében, az erkölcsi érzékben, s az esztétikai ízlésben nyilatkozik meg az isteni erő. Hatalmas energiákat szabadított fel ez a hit a személyiségben. Kazinczy írta: *Rajta tehát! Merjünk! Ne hallgassuk a mások javallását, ne a vádakat, hogy rontjuk, amit segélenünk kellene; a bennünket hívó, a bennünket toló, a parancsoló Istent hallgassuk keblünkben. Jobb az, amit ez parancsol, mint amit a sokaság mint amit a nemzet legjobbjai, mint amit magok legkedveltebb társaink akarúnak. Ezek úgy tévedhetnek meg, mint mi, s miért kelljen meggyőződésünket más miatt, akárki legyen az, megtagadnunk?* (Kis Jánosnak, 1793. júli. 27.)

Önhittség? Gög? Mások megvetése? Ne tévesszük össze a makacsságot és ostobaságot azzal a rendkívüli önbizalommal és eltökéltséggel, amely ezekben a sorokban megnyilatkozik. Kazinczy magatartása egyszerre jelent védekezést a gondolkodás, a véleményalkotás kívülről és felülről történő irányítása ellen, s jelez már valamit abból a kivételes elhivatottságerészből is, amely majd a fogságból való szabadulása után erősödik meg benne. 1803-ban írja egyből (Puky Ferencnek szóló) levelében: „Érzettem, hogy e s z k ö z vagyok az isteni kézben; Érzettem, hogy az isteni végezés engem a maga mi előttünk ismérletlen céljainak érelelésére választott, s ime eltűnt előttem a halál rettegése... (..) *Lelkem vígasztalást lelt abban, a képzelésben, sőt édességet, hogy magamat közelebb érzem az isteni kézben: s az a tántoríthatatlan hit támogatott, hogy az isteni gondviselés a jó embernek pártjárja kél, és szenvedéseit neki megadja a bért, mégpedig néha előre. Ezekkel az érzésekkel bátran vártam a halált.*” Egy olyanfajta lételmény és magatartás csirájával találkozunk itt, amely a Kazinczy után következő nemzedékek legnagyobbjainak jellemében fog kiteljesedni. A kiválasztottság érzéséről, a küldetésudatról van szó. A közösség, a nemzet életében betöltendő rendkívüli missziójukat majd Széchenyi, Kölcey és Petőfi fogják a Kazinczyénál is magabiztosabb határozottsággal felismerni. Nem csak az ügy, a program tekintetében láthatunk tehát megszakítatlan folytonosságot a magyar felvilágosodás, s a romantika korszakai között, de íme, rokoníthatók egymással világ- és önszemléletük alapján is. Miért időztem ennyit Kazinczy eme jellemvonásánál? Mert úgy tapasztalom, hogy ezzel az örökséggel vagyunk a legnagyobb zavarban. Tudjuk, hogy érték, de mintha nem tudnánk mit is kezdjünk vele. Úgy kezeljük, mint valami törékeny ereklyét, elhelyezzük dísz tárgyaink között, de nem merjük használni, mert attól tartunk, tönkretesszük vele. Nem azt mondom tehát, hogy aktuális a Kazinczy-féle küldetésudat, hanem, hogy ez a dilemma nyomasztóan időszerű. Hihetjük-e magunkról, hogy — akár világpolitikai helyzetünk, akár polgári hivatásunk okán — különös feladatok elvégzésére predesztinált bennünket a történelem? De fordítsuk is meg a kérdést: beletörődhetünk-e abba, hogy mindent, amit személyesen tehetünk, eleve meghatározalak azok az objektív történelmi erők, amelyek életünk kereteit kialakították? Nem éri-e az a vád a küldetést vallókat, hogy a próféta attitűd romantikus pózban tetszelegnek? S megfordítva: vajon nem az jelenti-e a legnagyobb problémát a pedagógiánkban, hogy nem vagyunk képesek felszabadítani az emberekben a lappangó személyiségeket: az alkotóképességet, a vállalkozó kedvet és a közösségformáló erőt? — Mondom, nem föltétlenül a Kazinczy-féle modell, de az ő példája miatt is megkerülhetetlen dilemma az aktuális. Van-e megoldás? Erre már egyértelműen Kazinczy szellemében felelhetünk. Döntse el ki-ki önmagában, semmit nem törődve mások véleményével. Hiszen „Ezek úgy tévedhetnek meg, mint mi, s miért kelljen meggyőződésünket más miatt, akárki legyen az, megtagadnunk?” Lám milyen különös! Elemzésünk tárgya ezúttal Kazinczy világnézete volt, s szinte észrevétlenül, újra a jellem áll előttünk. Vajon juthatunk-e ebből arra a következtetésre, hogy e kettő elválaszthatatlan volt egymástól? Ne siessünk. Kazinczy tiltakozna ellene talán a legelégletben. Mert alapelve volt az embert és nézeteit egymástól határozottan megkülönböztetni. „Az én lelkemben — írja Cserey Farkasnak — 1807-ben — *harag nem lakhatik azok ellen, akiket egy vagy más oldalról becsülni lehet, és (hogy) én bátran és élesen kikélek ugyan az ellen, akinek igaza nincsen, de azért a személy előttem illetlenül marad.*” Vajon képes volt-e e szerint az elv szerint rendezni emberi kapcsolatait? Vagy csupán egy tiszteltre méltó, de általa meg nem valósított etikai normát fogalmazott meg?

A kérdés azért is indokolt, mert sokan és sokáig a nehezen összeférhető, türelmetlen és zsarnoki vonásokban látták Kazinczy emberi természetének lényegét. Halász Gábor híres Kazinczy-tanulmányát például — melyet éppen 50 évvel ezelőtt, a költő halálának századik évfordulójára írt — ezekkel a szavakkal kezdte: „Gyerekkorában makacs akaratoságáért gyakran meg kell fenyíteni (...) Uralkodó hajlandósága és irodalomszeretete együtt bontakoznak a lelkében.” Nem volt ezeknek a vádaknak komoly alapjuk, de érthető a szándék: a nagy irodalomtörténész pszichológiai magyarázatokat keresett, hogy megértse és megértesse, hogyan válhat valakiből vezér — ha csak az irodalmi életben is. Ám sajnos ez a dicséretes törekvés nehezen menthető torzításokhoz vezetett. Halász Gábor tudniillik később ezeket mondja: „Ítéleteiben kétségtelenül elfogult; elvi álláspontja és érzelme gyaránt befolyásolják. Szechtárus hajlandóságú, a kiválasztottak kicsiny csapatát egybeforvra szereti látni, a kinnmaradtaknak és a kifelé tekingetőknek nincsen igazuk. (...) Hiú temperamentum, aki csak a vezérekedés enyhe szédületében érzi jól magát.”

De nem idézem tovább. Ez a portré — amelynek megrajzolásában egyébként a legnagyobb tisztelet, és tárgya iránti szeretet vezetett az esszéíró — függetlenül attól, hogy mennyit ártott a szépirodalmi mester emlékének, azért ingerel ellenkezésre, mert hamis. Kétségtelen ugyan, hogy voltak jó néhányan Kazinczy kortársai között is, akik sértettségükben hasonló vádaskodásokra ragadtatták magukat, de miért hínának nekik? Csak azért, mert menthető volt elfogultságuk? Itt van például az egykori jó barát, Döme Károly esete. „Az akarnátok — írja barátjának egy sértő levelére válaszolva — hogy mindenik erővel is úgy nézzen, úgy gondolkodjék, mint ti, s ha nem akar úgy nézni, úgy gondolkozni, vagy nem nézhet, nem gondolkodhatik úgy, már akkor szenvedhetetlen ember ő előttetek, már akkor iszonyodtok tőle, néha üldözitek is. Valóban nagy igazságtalanság ez azoktól, akik előtt különben legszentebb, legsérthetlenebb juss emberben a gondolkodásnak minden határ nélkül való és senkinek szolgálatjára, következképpen másnak gondolkodása módjára is magát le nem kötő szabadsága.” Döme Károly sorai nyilvánvalóan Halász Gábor állításait igazolják. S a huszonhárom vaskos kötetet kitevő levelezés számtalan — a Dömével egybehangzó — jellemzést tartalmaz. De lapozzunk csak vissza, s nézzük meg, mi ingerelte fel ennyire az ifjúkori jó barátot! Döme Károly egy Bousse! nevű katolikus teológus munkáját fordítja magyarra, s a fordítást elküldi Kazinczynak, aki így egy levélben reflektál rá: „Bousseted, tisztelt Dömém, végre eljuta kezemhez. O'vastam a szép ajánlást, olvastam a szép előszót, sőt, olvastam egy egy-két részt Boussetedből is. Lehetetlen volt sokáig olvasnom. Nem, mintha igen Kálvinista volnék; hanem, mert tanításai egy oly ember füleiben, aki nem a más karján lép, hanem tulajdon szemeivel választja az ösvényt, elviselhetetlen, sőt, lelket öklendező riasztás. Csaknem sirva tettem le kezemből Könyvedet. Sajnálottam, hogy az, aki Cicerót, Tacitust fordíthatná, Boussetre vesztegeti fáradságát, idejét. Ah Dömém, ha látnád, mint vérzik szívem, mi'cön azt kell szemlélnem, hogy Te is azok közé állsz fegyvereddel, akitől én iszonyodom!”

Megértjük Döme Károlyt. Ilyen kíméletlen őszinteséget a legjobb barától is nehéz elfogadni. De van-e Kazinczy soraiban a legkisebb jele is a megvetésnek, a hiúságnak, az uralkodói felsőbbrendűség érzésének... bárminek, ami a barátság árulása lenne, s a személy önérzetét sértené? Ugye nincs! Az elvi kérlelhetetlenség tökéletesen megfér itt az embert, a barátot szólító érzelmekkel. Nem Kazinczy, hanem a kortársak emberi gyengéiről árulkodik, hogy az ennyire tiszta elviséggel nem tudták összhangba hozni érzelmi igényeiket.

Elemzésünk tárgya most Kazinczy jelleme volt, s lám, szinte észrevétlenül, ismét az elveivel, világnézetével kényszerültünk foglalkozni. Újra kérdezem: juthatunk-e ebből arra a következtetésre, hogy e két dolog elválaszthatatlan egymástól?! Most már nem halogathatjuk a választ. Kazinczy hitte, és számtalan kudarc után is élete végéig hinni akarta, hogy nem szabad a kettőt összekapcsolni. Hihette, mert a felvilágosodás korának gyermeke volt, s ez a kor a vallás, a tudomány, a művészetek és filozófiák világában éppen úgy, mint a politikában: a tolerancia elvét hirdette. Egészen addig, amíg a nagy francia forradalom tapasztalati igazsággá nem tette, hogy minden gondolat, mindenfajta ízlés, minden esztétikai koncepció közvetve, vagy közvetlenül beavatkozik a világba, hogy egyének, osztályok, nemzetek sorsának szabhasson irányt. A forradalom utáni idők már nem kedveznek a gondolat, a vélekedés és az ízlés szabadságának. Az, hogy ki milyen eszmékben hisz, kinek a pártján áll a legártalmatlanabbnak tűnő művészeti és tudományos vitákban, mostmár nem számít többé az egyén magánügvének. „Az úgy és a személy csaknem mindég két egymástól külön nem gondolható dolog...” — fogalmazta meg Kölcsey 1817-ben, éppen Kazinczyhoz írott szakító levelében az új nemzedék által felismert új igazságot. Neki volt igaza? Hagyjuk nyitva a kérdést. Azt hiszem, teljes bizonyossággal nem mondhatnánk többet, mint amit Kazinczy küldetés-tudatával kapcsolatban mondtunk; itt sem ez, vagy a példa, hanem a dilemma az aktuális.

Csakhogy ez olyan dilemma már, amelyet nem kinek-kinek saját magában, hanem egyszer sokakkal együtt, közös megagyezéssel kellene eldöntenünk.

De maradt itt még egy nyugtalanító kérdés.

Kölcsey álláspontjának Kazinczy nézetével való szembeállításával okkal keltheti azt a benyomást, hogy az új generáció színre lépésével az öregedő mester elvesztette realitásérzékét, s csökönyösen ragaszkodott azokhoz az elveihez, amelyeknek csak egy korábbi korszakban volt létjogosultsága. S miért tagadjuk, irodalomtörténet-írásunk sem véten abban, hogy ez a szemlélet az irodalmi köztudatban is kialakulhatott. Pedig szó sincs arról, hogy a hatvanadik éve felé közeledő Kazinczy nem tudott volna lépést tartani korával. Igaz, Katona Bánk bánja, Kisfaludy Károly drámái, Kölcsey lírikusi pályájának a 10-es évek második felétől számítható szakasza, s végül a 20-as esztendőök legelején porondra lépő Vörösmarty Mihály — az őt csakhamar körülvevő tudós-esztéta társaival, Toldy Ferencel és Bajzával együtt — már egy merőben új esztétikai elvek jegyében álló irodalomtörténeti korszakhoz tartoznak — ám a régi, csak azért, mert régi, nem feltétlenül jelent korszerűtlent és avultat. És egyáltalán: nem esztétikai elvek döntik el, hogy egy önmagához hű életszemléletnek és emberi magatartásnak a megváltozott körülmények között van-e történelmi érvényessége. Az ifjak, a romantikusok, az eredetiség elvére esküsznek, épp arra tehát, amittől — a maga fiatalága idején — Kazinczy övni akarta kortársait. S ha most maga is eredeti művek alkotásába fog — megírja *Pályám emlékezetét*, s *Fogságom naplóját*, s az *Erdélyi leveleket* —, ez utóbira célozva elvhüséget bizonygató büszke öntudattal, s egyben hibátlan műfajérzékkel képességgel jelenti ki: „nem teremtés az, csak azt írtam le, amit láttam.” Vagyis az, hogy most nem műfordítást, hanem eredeti művet ad az olvasó kezébe, nem jelenti azt, hogy önálló szépirodalmi alkotásra adta a fejét. Ne firtassuk most, hogy ezek a memoárok, s az Erdély levelek, ez a csodálatba ejtő korai remeke a magyar dokumentalista prózának, mennyire tartoznak a szépirodalmi műfajok körébe. Mert az ok, ami miatt most szóba kerültek, nem esztétikai természetű. Arra a kérdésre kereselem a feleletet, hogy a hit és a morál dilemmáival megbirkózva, hogyan foglalt állást Kazinczy korának legújserűbb kihívásával szemben. A XVIII. század elejétől hirtelen felgyorsuló civilizatorikus fejlődésre gondolok. Igaz, a gazdaság, az ipar, a technika, a kereskedelem, gyors fellendülése Magyarországra akkor még nem volt jellemző, de akik látták, tudták, hogy mi kezdődött el Európában, azok azzal is tisztában voltak, hogy a külföldi példán saját hazájuk jövőjét tanulmányozhatják. Nos, Kazinczy nem ment nyugatra, de megfordult Erdélyben, s a miéinknél összehasonlíthatatlanul fejlettebb szász települések csillogását és dinamikáját látva alkalmá volt töprengeni a magyar viszonyok elmaradottságán. „Mily szép volna ily közből épült, cseréppel fedett házu falukat látni a magyar földön — írja az *Erdélyi levelekben* —, mert dicsőség az igazságnak, ezek a faluk csak mégis szebbek, mint a mi bogárfedelű viskóink Arokszállás körül. De ha óhajtanám-e mindennütt ilyennek látni Erdélyt, hogy mindennütt ily köházakat láthassak? Azt az örömet nem szeretném ily drága áron megvásárolni.” Mit jelent ez a drága ár? Kazinczy az előzőekben egy szebeni szász lutheránus papról ír, aki azért választotta a papi hivatást, mert azt látta a legjövendelmézőbbnek. Hivatást alárendelni az anyagi érdekeknek — ez az, ami Kazinczyt riasztja. De kövessük tovább elmélkedésében: „Debreceen táján sok csinos, földből vert, nád, vagy gyékényfedelű házakat látunk a könnyen felszökellő ákákok, vagy eprek árnyékában, s azok nekem kedvesebbek, mint a köházak itt, mert az el nem foglalt utas azokban lelket lát; azt itt lenni, nekem legalább, szerencse nem jutott; ott egy magával nem gondoló, büszke, szabad, szilaj nép lakik, s egy jószívű, nyájas; itt egy magába zsugorodott, könnyen élést szerető, s csak azt óhajtó. Mi volna a magyarnyelvű nép, ha a régi idők neki, a kiművelődésre nyugalmat, az újabbak ahhoz erőt adnának vala!” — Van ebben a népszemléletben még valami az ún. patriarchális nemesi népiességre jellemző illúziókból. Ezt kár lenne vitatni. De Kazinczy eszmefuttatásának lényege nem ez.

Nem arról van szó, hogy a régi és az új alternatíváját látva maga előtt — valamiféle mesei konzervatívizmusból fakadóan — a régi mellett dönt. Igenli az újat, a materiáisan fejlettebb életminőséget, de nem bármilyen áron. Semmiképpen nem azon az áron, hogy az emberi kedély, a morál és a humánus értékei veszendőbe menjenek. S ha a jómódnak az az ára, hogy elérése közben az ember „magába zsugorodóvá, könnyen élést szeretővé, s csak azt óhajtóvá válik” — akkor inkább az egyszerű szegénység! A nád- és cserépfedelű ház alternatívájában Kazinczy az ipari forradalom előtt álló Magyarország legsúlyosabb dilemmáját érezte meg. Az az aggodalom, amellyel a várható fejlődés elé nézett — ma már mindnyájan tudjuk —, semmit nem veszített aktualitásából.

Mindezért, azt hiszem, nem is lehet igazán ünnepélyesen emlékezni rá. Bármelyik művét vesszük kezünkbe, ha van időnk és erőnk cseppet sem nehézkes, de a mai olvasó számára mégiscsak archaikus ízű prózáját estéről estére fellapozni, nem érzünk benne „régiséget”. Sokszor azt kell hinnünk, nem csak nekünk, de rólunk szól az írás.

Kulin Ferenc

Kérjük – mibe kerül Eridanusban 1300 szó?

„talán egy halálos betegség
megtisztíthatná még az életedet –
a kórházi virágcsokrok egykedvűségében
mindegy lenne, hogy az ablakon túl
tél van-e vagy tavasz –
fülledt, kolostori csöndben feküdnél
mint aki legyőzött már –

létezhetnél már a tested nélkül
nem vesznenék össze válladon a barátaid
lehetnél álom, lehetnél képzelet
s még vibrálhatnál egyszerre harminc
befejezetlen regényben, ragyoghatnál
egyszerre harminc szerelemben —”

„The”

Kezdjük a hajnal pálinkájával. Mert ugye, szabad országban élünk, jogunk van hozzá. Persze reggeli előtt, így megeshet tőle az ihlet, ha pedig nem, még mindig előttünk az egész nap.

És mit? És mennyiért? És hol? És kivel?

Igyunk a példának okáért: törköt.

Ha ébredés után egyedül megyünk le a főzdebe — át a Lókoson, a főzde környékét borító bűzön, öklendezve — igyunk kettőt, és egy Erigonos üvegben hozzunk még kettőt, engedve a lehetőség lehetőségének, a kávé után megint nem lesz étvágyunk, mint ez általában történik.

(Ótkor letúr a paplan, kilök az ágy — nem éppen úri szokásunkat munkáskorunk örökségének tartjuk, ha már nem is vágtatunk köhögve, káromkodva az ötkettes buszhoz —, nem szabadulunk tőle.)

Ha nem egyedül ballagunk, hanem szomszédunkkal, aki meglátta az égő konyhai villanyt: kétszer két pohárkat iszunk, amely koponyánként harminc pengő. Nem rettenetes összeg, ha nem látnánk: itt a nap csak kezd.

Hazaérkezvén lefőzzük a kávé: asszonyunk, gyerekeink alszanak még, óvatosak vagyunk, nem zörgünk, nem keltjük fel őket. Állapotunktól függően megisszuk előbb az egyiket, vagy egyszerre mindkettőt, vagy később újra melegítjük a maradékot. Már eldöntöttük, a nagyobbik fiút visszük az óvodába, ne kelljen csak az üzletbe mennünk. Öltöztetésnél és reggelinél tartjuk magunkat, mintha éppen most ébredtünk volna mi is. Főzde! Ugyan! Újra főzetnyi kávé készitünk. Nagyfiunkkal indulunk. Öltöztetjük, elbocsátjuk, kapunk csókot tőle. *Szia apa, jó legyél!* Ez komoly, pontos dolgokat jelent, hiszen többet lát kettőnk viszonyából, mint azt normális ésszel feltételeznénk, ha az alapokat nem is érti.

ABC. Visszajövet bort veszünk. Ezt vagy asszonyunk által ránkbfőzött százasból szorítjuk ki, tej, kenyér, debreceni, sült szalonna, megkeletés-cseresznyebefőtt a gyerekeknek, vagy aranytartalékunkat vonjuk be. Ok a yeres borunk. Kettő butelka. *A kettő az ritka*, ha nem javítottunk aranytartalékunkon előző este asszonyunk aranyából. *A kettő azért ritka*, mert a szeme tizedike után, olyan, mint a sasé.

Ülve telik időnk. Mondjuk, még nem fogyott el a reggeli tartalék, és éppen megérkezünk az ABC-ből. Asszonyunk már tanítja nebulóit. Oktatja rendre, esztétikára, tisztességes formára, melyet mi is igaznak, böcsületesnek, sőt: egyetlen járható útnak vélünk, ha a mennyországba kívánczunk.

Mondjuk: szomszédunkkal jártuk meg a főzdet, most pedig mindent megteszünk, a hirtelen két deci törkő nelátszék meg rajtunk, egyenesen járunk, feszesen, mint a cövek, folsöttestünk nemigen mozdul. Ha akaratlanul mégis, okosan, gyorsan korrigálva, ki tudja, ellenség is lapulhat környezetünkben.

Asszonyunk nagy gondjában ráncolta homlokát: Nem tudok ma jönni, csinálj magadnak valami ebédet. Jó. Mondjuk, csókkal simítjuk homlokát.

Miért fogysz, te gyerek? — kérdezi. Amióta megjöttél, leadtál vagy öt kilót. (Hónapokra kiátkozódtunk a családi tűzhely langyából, egy vagy két lány miatt.) Nem tudom, tán te használz többet, mint illenék. Ki vagy éhezve legszebb férjedre, somolygunk tahó humorunkkal, de a külön töltött hónapok ott állnak előttünk, szemérmével nem kérdez többet, talán gondol, de azt honnan tudhatnánk és jobb is, ha nem tudjuk.

Már itthon vagyunk, össze kéne adni, mennyit értünk ez idő alatt. Kenyeret helyére, húst, tejet, ezt-amazt hűtőbe tettük, az idő alig lépi a nyolc órát, és már megéleztük elménket az irodalom teremtéséhez: állunk a munkának.

Tudjuk — ÓH, NAGYON TUDJUK! —, mikor kell abbahagynunk hordónk fejtését, „amíg ki nem szárad”, így tehát csak átfutjuk a tegnap készült anyag utolsó oldalait és már vetjük is kezünket a masinára: kopogjon! hadd kopogjon!

A folyam (hordó), mert tegnap ki nem száradt — indul, hőmpölyög. Pörgetjük a fickót, ki sajátunk, esmérjük, lemeztelenítjük, nő fölé helyezük, perverz gondolattal alá helyezük, ripacsul megforgatjuk a néző szeme előtt. Kedvünkre való anyag, a fickót egyébként is utáljuk, nem ajándékozunk meg össztársadalmi jelentőséggel. Majd a nőt. Valamelyiket...

Csöngetnek.

Első szavunk káromkodás, ki mer háborgatni, amikor a világ-irodalom válykát vetjük. Aztán eszünkbe jut, a másik szomszéd lehet, aki betegállományban lopja itthon a napot, lógatja bűdös lábait. Hallhatta persze, hogy kopog a masina, de őt az ilyen nem zavarja —, akkor különösen nem, ha nincs egy árva krajcárja sem, de inna valamit. Tudja, az asztal sarkán legalább délig megáll a bor, s akkor néki is csurran.

Kimegyünk, szánk sarkában szitkok. Néha előbb eldugjuk az üveget.

Kinyitjuk az ajtót. A feljáróban fekete viharkabátos ismeretlen, szemvonalig húzott kapucniban. A kapucni is fekete. No! ennyi gondolatunk van: kurva villanyszámlás, gázszámlás, ellenőr a tancstól a szolgálati lakás állapotának ügyében.

Óhaja? kérdezzük, közben sajnálkozunk persze, cége ebben a rettentő időben is kiüldözi.

Kérem, azonnal. Bemutatkozik. Tárjuk az ajtót, beengedjük a férfit, aki szőrös, mint a tarló a hó alatt.

Kint a széllel ropja az eső, hullámanak a hirtelen támadt tócsák — csuda, mire képes a természet, az előbb trikóban jártunk kint.

Kérem, mondja bevezetőnek a fickó, miközben gubbaszt, akár az ázott tyúk és látszik, baja van. Be kellene ugrania egy órányi beszélgetésre. Akit vártunk, ma lemondta.

Hová? ezt csak becsületből, mert egy éve becsületből nem megyünk sehová.

Megmondja. Az összeget is.

Nem azért vállaljuk, mert így kifizetjük az adósságainkat, hanem mert mit számít. Olyan mindegy.

Jó lenne, ha az íróról is mondana néhány mondatot, akit vártunk és a művészetéről.

A francba ne! Mi aztán mindenkiről! Hiszen olyan mindegy. Még jó, hogy olvastuk a kritikákat a könyveiről. A fickó megszorítja kezünket, hálás: valami pálinka legyen a hűtőben, ugró... dörmög-jük utána, de szolidan, ne hallja meg.

Nekilődülünk az írónak. Van harminc percünk. Viruljon minden kedves recenzens, minden sakál, mindenki, akit hirtelen meglelünk.

Süt a nap, amikor kocsis jön értünk, a fickó most fekete garbóban, fekete cipőben, borostája levéve.

Visszapörgetjük fejünkben mindazt, amit elmondtunk már néhányszor. Amit tanultunk, amit kitaláltunk. És, ami ebből a kettőből kialakult. Vodkajuk hűl. Kár. Megérzi a tarkónk egy órán belül. De beszélünk, mint a jól olajozott masina.

Tagadjuk a művészetek burzsoá értelmezését — mint ő —, mely nem egyéb fikciónál, illúzióknál. Szabadságértelmezésünk, azaz eszméinket hirdető, hazánk építését szolgáló művészi alkotások korlátlan lehetősége és a pártosság a mi szabadságunk — mint neki!

És, mint ez egyértelmű — a differenciált irányítás alapvető mód-szere a vita, a meggyőzés, az egészséges kritikai élet, tárgyilagos tudományosan megalapozott —, mint ez természetes...

Brüngünk, a fekete fickó két másodperces szünetben sokallja meg, áll fel, megkéri a mosolygó brigádokat: ostromoljanak kérdéseikkel.

Jönnek a naplók. Diszések, disztelenek, arany-acél veretűek. Néhányan hozzák az író könyvét, ha ugyan ő nincs is itt, majd örök értéké tesszük. Így. Kinyitva.

Kiötlünk egy búcsúmondatot: *az is feladatunk, hogy mélyítsük, erősítsük a demokratizmust, népszerűsítsük csókolom a művészetet, segítsük, elősegítsük elő, hogy ez alakítsa a közérkölcst, közizlést, morált, életmódot és a tömegeket — aktivizálva visszahasson művészetünkre — ő is így gondolja, csókolom.*

Nincsenek megatva.

Néhány kései napló tulipántos sormintával. Mi egyebet is tehetnénk: ülünk szemben a fekete fickóval, isszuk a vodkát, nézzük az összeget: nagyon sok. Nézze, mondja a fickó, nekem megéri így, és tudom, munkája elől hoztam ide, de ezek az emberek annyira készültek, és ön megmentette a helyzetet.

Akkor örüljünk: jelentős áldozatot hozunk, viva!

Fekete kocsis tesz le az ajtó előtt, újra zuhog az eső, a vodkát — bontatlant — táskánkba helyezte a fekete ruhás. Várunk, hadd ázzunk legalább egy kicsit: kopog fejünkön az eső, hajunk nyakunkba tapad, a hirtelen tócsákban hullámokat kever a vihar.

Később beengedjük a szomszédot. Ha hó van, leveri talpáról. Ha sár van, gondosan lepucovalja. Ha por van kint a pampákon, csattog talpával a kaparon. Asszonyunk kényesen rendes.

Csak nem dőgozol? kérdezi, van enyhe gúny is rejtve. Néha megfeledkezünk a reánk rótt kötelességről, ilyenkor alszunk, mint a bunda nyáron — délelőtt, délután, egész nap. Pedig szándéknak nem vagyunk híján.

Csak dolgozom, hoztál valamit? mondjuk és kérdezzük egy füst alatt, nehogy nála induljon meg az első kérdés e fontos tárgyban.

Gondoltam iszunk egy freccset, aztán átme gyünk hozzám, ki-visszük az olajkályhát (stb.), aztán ott is becsavarunk néhányat. Hozzászólás?

Oké... Siessünk, ég a munka a kezem alatt... dörmögjük, már nem vagyunk annyira megsértve, bár egyértelműen csinger az, amit úri veres borunk helyett odaát kapunk. De hát iszunk kettőt, hármát, négyet. Függjön attól, mennyi van.

Úgyesen belevetjük magunkat szomszédi munkálatainkba.

Segítünk a kályhajavítás nehéz teendőjében: mechanikus érzékünk a bal bakancstalpunkéval egyező: de a jó pap holtig tanul, s ha mi pap lennénk, jó pap lennénk. Szót sem ejtve arról a kannáról, melyben a szomszéd úr hús liter novát kapott ajándékba. Ne ejtsünk szót efféle félrevezető kutyamájakról, titkunk nincs, tiszták, őszinték, egyszerűek vagyunk, akár egy kosár kolompér. Főzés előtt — majd a disznók kapják, idejében.

Dél van, s hazatérünk. A lemez forog, csak forog, hangot nem ad, csak reccsen, amikor ki kéne kapcsolnia.

Csák a masina elé, azon szép anyagunkat tovább alkotni. Vakon gépelünk, akár a profik. Aztán, hogy az oldalt befejezzük, kontrollálunk a sok okos, fontos gondolatot, úgy látjuk, jobban járunk, ha vakon is olvassuk, mint a profik.

Mert most meg olyan sokat van szemünk elfordítva munkánkról, egyértelmű: álmosak vagyunk. Igyunk egy kávét. Kimegyünk a konyhába, meggyújtjuk a gázt, szétszedjük a főzöt, bekészítünk rendesen, nem hagyjuk ott, ismerve gumiolvasztó tehetségünket. Ülünk és vacogunk a hokedlin. Halljuk, ahogy lesistereg. Keserűn isszuk, akár az urak. Aztán leküldünk két kockacukrot, mert még nem vagyunk urak, bár minden vágya ez szívünknek.

Erről ne beszéljünk, hiszen anyagunk fő témája prózaibb: Mi-be kerül ma. Eridanusban 1300 szó. Kérjük — mennyibe kerül egy szó? Ha tudnánk, csak megszoroznánk azt az egyet azzal a kutya 1300-zal, melyhez úgy ragaszkodunk.

Namost: ha gazdasági tárgyú lenne írásunk, könnyed példával élhetnénk. Egy nyomdászlegény (büszke, okos, olvasott, igazi munkás arisztokrata — mint a legtöbben, ugye!) azt mondja művezetőjének: *Te, dísznő! S ha ezt a főnök lelkére is veszi, (kevesen tehetik meg), attól a szótól kezdve csak olyan munkákat ad a legénynek, melyekkel nem, vagy csak alig hozza a normát.*

Így havi vesztesége kb. 1300 forint. Jobb nyomdáknál ennél többet is rátermelhet a biztosított bérére a jó munkás. De órát figyelünk, akkor egyetlen szó hat forint nyolcvanát ér. Nem olcsó szó.

De erről se beszéljünk, mert anyagunk nem gazdasági tárgyú és a gazdaság nélküli az ilyen művezetőket. A művezető előbb boldog, hogy egyáltalán van embere, és csak hátul boldogtalan, ha részegen családját emlegetik, vagy ő magát, boldog személyét. Nem hazudunk tehát, ha nem vagyunk Verne.

Namost, hát mik is volnánk akkor?

Erre elálmosodunk, lefeküdnénk.

Megtesszük.

Epp az alvás küszöbén jelenik meg kedves szomszédunk csörgetésével — neki nincs kávéja, hogy elalhatna tőle —, azt mondja árkos szemünkbe pillantva: igyunk hát még egy kortyot...

Aztán gyorsan elmosogatunk. Aztán persze, messze még a mosogatás ideje. És porszippantunk. Tétován, mondjuk így, majdnem tántorogva. A fejfájás már most megindul, pedig hol van még!

Meghallgatjuk a szomszéd élettörténetét, különös tekintettel a bukkánokra, melyek meghatározták a bejárt utat, mondjuk így: kocsmákat, pincéket, házi kimeréseket. Ha számoltuk volna, épp ma lenne száz a szám, ennyiszor hallottuk. Megfogadjuk újra, megírjuk ezt a mesét, hátha nem mondja el többször. Most a törések sztorijának vége: mi lehettem volna! mi mindennek hívtak! mit elérhettem volna! ha... — ez következik: Ha ott; ha akkor; ha azon a napon nem...

Ha nem csalják meg. Ha nem veszi feleségül. Ha nem gyűlöli a fizikatanár. Ha nem féltékenykedik munkájára a főnök. Ha nem lopják el az eredményeket. Ha más a társaság...

Nem mosolygunk! Megijedünk: itt állunk tíz év múlva!?

Századszor rántkór a lehetőség. Végigtapogatójuk szemünkkel szomszédunk rongyos, beteg arcát századszor, kezünk meg a borospoháron: Uramatyám!

Ébredés után, nem várva, hogy újra elaludjunk, azonnal kávé, közben a beigért mosogatás, fejünk szétszakad a porszippantó dübörgésétől, meg egyébként is, a köd novából van homlokunkban, nem sopri el az első szél.

Szorgalmasan kopogunk, fél őt, asszonyunk érkezik, csemetéink vele. Asztal mellé felsorakoznak mindhárman, kiosztják, bekasszírozzák puszásaikat. Asszonyunknak érzéki puszást mérünk, végül is ő a mindenünk. A valakink, ha van valakink ebben a nagy, kerek világban. Nyakunkhoz szorítjuk hideg kezét, tudjuk, ezt szereti. Tudjuk, ha volt valami rossz a napban, ez visszakéri a házba, visszakerzi közénk. Másnaposak vagyunk, fejünk gömbölyű tök disznók előtt, s a disznók harapják, tépik. Jót tesz neki a jéghideg ujjak érintése. Ez is igazság.

Na, megyek, levetkőztetem a gyerekeket, ment a munka? mit ebédeltél? van valami posta? Filmgyárból még mindig semmi? értelmetlen, ne is gondolj rá, ne mérgeledj!

Hoztam a Csokonai-anyagot, tudtad, hogy barátja volt Kazinczy-nak? ismeretlen kor, alig tanultunk róla valamit, mi?

Fábryt befejeztél? (már a szobából kiabál)

Azt mondtad, ma utána nézel annak a hangjátékügyletnek! voltál, nehéz az öreg modora, istenem! de ha meg végképp nincs kedved, minek jegyzetelted ki?!

Szeretjük asszonyunkat. Ő életünk lábas lexikona. Nincs nap, melyről megfeledezett volna, bár ez inkább rossz, mint jó. Amit az enyészetnek tettünk hirtelen kedvünkben, azt feledje, pláne, ha mi rég megtettük...

Tényleg nem is monadt, mit etted...

Csemeték kicsomagolva, lábukon mamusz, jönnek sündörögve, előbb a kicsi, akit úgy, de úgy kedvelünk, aztán a nagy, aki csodaszép, csodaokos, csodarafinált, akár az anyja: Sipirc a helyetekre! Sört hoztál? kiáltunk be, miután már tudjuk, egy-két sör reparálna beteg másnapunkon. Nem? Akkor elsétálunk Borbélyhoz, iszunk egy sört.

Csinálok egy jó citromos teát!

Jóvan, jólesz a gyerekeknek! Kicsit maradjatok csendben, befejezem ezt az oldalt!

Kezünkre pillantunk, reszket. Visszanyalazzuk a ma készült anyagot: 1300 szó. Megint kezünkre pillantunk, megint reszket. *Jókedvünkben* azt mondanánk másnak: cigánypunci az oka. De *rosszkedvünkben* csak búsulunk. Készül Eridanusban a század nagyrégénye.

Járatjuk szemünket a polcon, megakadunk előbb Gerelyesnél, majd Lowrynál. Keresztet vetünk pogány mellünkre, kettőt. Haldunk tovább. Meg-megakadunk, mellünk csupa kereszt, mint ablakon a jégvirág. Jól néz ki, akár az angyaloké, szüzeké, püspöké. Megállunk, nem bizonygattunk tovább, már nem fér a kereszt. Utoljára visszatérünk Lowry kék gerincére, aztán a rozsdaszínűre: kedvéért homlokunkra helyezünk egy keresztet, jó bő nyállal, hozzátesszük: barátaim, szeressük, hát szeressük! Homlokunkon a nyál hideg.

Asszonyunk érkezik: kezében tányér. A hidegben füstöl a friss szelet bundáskenyér, a tea. Odanyomja orrát orrunkhoz: Megint egész nap nem ettél... Fölfordulsz, süsü, hát nem érted?

Ennék mi, de nem megy. Boldogok vagyunk, ilyen asszony másnak nem juthatott: bendönkben görcs van, de jóllaktunk. Hihetetlen a szeretés, már-már hihetetlen.

A szomszéd beront: gyorsan, gyorsan, hadarja, töltsétek ki, másodszori melegítésre elmegy a bukéja, nem töltött káposzta ez! Leteszi a borosfazekat, koccan a fedő. Megkínáltok engem is?

Nincs müzsa, kit szívesebben látnánk ebben a szentséges pillanatban. Nincs az a részeges istennő...

S a palóc fűszer illata száll, kering, homlokunkon a nyál kihült, adunk néki újat, meleget viduljon!

Éjfélkor, engedve a fájdalomnak, kinézünk asztalunkhoz. A hideg székre. Belső részünk hegyorom, megmászhatatlan szikla Eridanus fölött. Megszámoljuk hány a szó. Olvasnánk, javítanánk is, de az már igazán nem megy.

Nincs porcikánk, amely ne reszketne. Betartunk neki, erre a szívünk indítja magát, legendás önuralmunk, vasakaratumk nem segíthet ezen. Visszaindulunk.

Asszonykánk mellé bújunk, meleg hátához, seggéhez. Rég elaludt, nem érintettük őt ma sem. Hosszasan gondolkodunk, fölkeltsük-é. De nem merjük, nem egyértelmű a kívánásunk.

Haját, illatos, öszülő haját beszívjuk: mibe mérnek ma ezerháromszáz szót, kérjük tiszteletvel? Mibe mérnek?

Szemünk behunyva, igyekszünk a semmire gondolni, ami semmi, holnapra, lehet, meghalunk... A varnyú...

Meleg hátától, kemény combjától lassan meglangyalunk, kezünk mellén, s míg a lopott tűztől keményen nyakába csókolunk, a nagyobbik fickó kiszól a nyitott ajtón, komolyan és egyszerűen, akár anyját hallanánk ott az éjszakában: Apa, ma nem adtál jóéjszakátpuszit.

Felkelünk, átme gyünk hozzá, érkeztünk felül az ágyban, öszszefonja két erős kis karját nyakunkon, s ad két puszást.

Hideg jár hátunkon. A fiú tűzfórró és a miénk. Leülünk mellé, lábaira vigyázva. Óvatosan lefektetjük, simogatjuk fejét, magas homlokát, szép haját, arcát. Mellébújnánk, anyja illatát érezzük, anyja gondoskodását.

Megszorítja csuklónkat: Menj aludni, apa. En is alszom. Késő van. Adj még egy puszit.

Felállunk, a kedv valahogy elkerül bennünket, nem akarunk még menni. Azt hisszük, itt meglelhetjük a választ. Lehajolva álltunkból adunk egy utolsó puszást. Aztán úgy meghajolva ágyig, megkérdezzük: Nagyfiám, tudod, mibe kerül nálunk ezerháromszáz szó?

A gyerek álmosan pislant. Nem értetlenül, csak álmosan, fáradtan. Éjfél az idő: Mibe apa? Mibe?

Nem tudom, nem én, fiam. Egyet kéne venni és megszorozni, igaz? Úgy kijönne?

Nem indulunk vissza. Nézzük, ahogy leszáll rá az álom, ahogy álmában a párnát öleli, szuszog. A másik, sötét ágy a kedves, kis békát bújtatja. Ő halkabban lélegzik, alig hallani. Megkapaszkodva a kiságy két falában, megérintjük ajkunkkal arcát.

Állunk a küszöbön: már asszonyunkat is halljuk, asszonyunk éjszakai hangjait, innen meg gyerekeinkét, lekuporodunk, mint a beteg strázsá. Hallgatjuk őket és várjuk azt a szót, azt az egyetlen. Ott várunk, a küszöb fémpántjain. Nem nyomnak a vasak, nem fázunk, nincs melegünk, nem vagyunk pihentek, nem vagyunk gyengék. Csak úgy vagyunk. Néha felbőffen a nappal egy-egy íze, illata, s a palóc fűszer. Várunk türelemmel.

Endrődi Szabó Ernő

Erdélyi képeslap

Sean O'Robes levele

ziháló /dohogó/ fújtató mozdonyokkal át a hágón
ménkü üsse meg! nem kívánom senkinek! kifogtuk
az időt! Úristen micsoda hóvihar! mintha száz
öregördög és száz boszorka együtt rázta kavarta
fúttá bőgette volna az erdőt a hegyet
a hófelhők öklözte szurokszín eget jégzilánkok
tűkristályok tiszta Szibéria (erről meg bővebben
majd ha hazamegyek) hát megérkeztem végre szerencsén
az indóháznál az erdész várt és a völgyben ez az
istenhátamögötti behavazott éden mindez még az
elmúlt héten most itt ülök szobámban — látnod kéne
egy mese ez a világ — szobám mint ez a kastély ez a
kert mint ez az elsüllyedt völgy („istenhátamögötti
éden”) télnyugalmú jó illatú kicsi a mélybarna komód
és a szekrények birsalmával birsalmasajttal dundi
dunsztosüvegekkel teli kandin villognak rám kíváncsian
csillognak lámpám éjféli fényében most is mikor a
bársonyfűggöny előtt diófaasztalomon girbegurba
betűimet rovom s köröttem lengedez méz sajt naspolya
télialma és körte illata és szürke párát lehel az
ablakmélyedésben forralt vörös borom: fahéj és kömény
és gyömbér jó szaga uralja szobám a benyilóban meg
aszaltszőlő jegyében zajlik az élet hát itt élek
rendszerint hajnalig írok /olvasok háromtájt vetett
ágyba tornyos dunyha alá bújok két pufók puttó
keretezte madonnaarc s kitömött bércisas tárt
szárnyai alatt — látnod kéne ezeket is: pompás
darabok — lámpát oltok fekszem a sötétben fülelek s
hallgatok félálomban felneszelek még a tűz duruzsolására
mintha rőt élőlény morogna/ fészkelődnék fel-felfénylő
öntöttvas ketrecét nyaldosva
elalszok —
s álmomban kivirágoznak a kertben lávalángolású
magnóliabokrok

Krétarajz őszi délután

hommage a Simonyi

a költő föláll
rozsdamart délután az ősz
széptestű öbleit rendre bezárja
s tárja már pilláit bölcsőnyi tél
és ő fölállva földreszegezett szemmel
(tehát: földreszegett sorssal)
elindul s tán bűvó sikátorok zeg-zugán ballag
e sikátor délután tán hazafelé tart
(holt-külváros-neszezés foszló tűzfalak
bedeszkázott ablakok napok celláiban
szűkülő szemek-szavak s törtcsontú óhajok között)
vagy csak magány-odúja hosszát járja
s földreszegett pilláin túl OTT BELÜL.
valami földön-túli (nem-köd-mitológiás élet
s nem legendacsillogás — talán ez történik

egy seőszzetél délután és talán)
oly vakítón villan OTT BENN
hogy nem érdemes versre sem
valami oly keserves-igaz
hogy már semmire se vigasz
és (talán félmozdulat
esurranó bor cigaretta villanó gyufaláng
míg körömre ég) künn kutya ugat karmot ereszt az ég
és hajnali folyóból kibúvó didergő macska a délután
talán így történik de talán csak az ablaknál réved
s dúdol félhangon költőnk: „HAJÓTÖRÖTT VERS
VERSÜNK, MINDENIK.”
és:

„VIGYÁZZBAN ALLOK ITT.”

Egyedül

hommage á József Attila

két lábnyom a szigorú tárgyilagos homokon
(és egy halk kérdésben kivérző szavak —
kinek szólnak kinek szólhatnak ameddig szem
ellát sehol más ember csak a szigorú
tárgyilagos homok és a kérdésben a
hiábavaló gondolat:) Uram?!
hová tűnt a tenger?

HAGYOMÁNY

Bérczy, Madách, Balassagyarmat

(EGY IRODALOMSZOCIOLÓGIAI ELEMZÉS VÁZLATA)

Bérczy Károly 1821. március 2-án született Balassagyarmaton. Néhány nappal korábban Trattner János Tamás kiadó farsangi vacsoráján Pesten egybegyűlt a Duna-parti két város értelmiségének legjava. Körükben döntés született egy irodalmi zsebkönyv kiadásáról és mindjárt meg is történtek az első pénzbeli megajánlások. Az almanach, az Aurora ugyanezen év végén jelent meg először Kisfaludy Károly szerkesztésében. Ettől az időponttól számítjuk az irodalmi reformkor kezdetét, amely így, átvállalva a politika jó néhány nemzeti feladatát, évekkal megelőzte az országgyűléssel adatolható politikai reformkort. Ettől kezdve gyorsult meg Pest-Buda irodalmi-művelődési központtá, kulturális fővárossá válásának folyamata; inentől a magyar irodalom mindennapjai két szinten zajlottak. Es, ahogyan az új, a minőségi változás mindig felveti a tegnap még korszerű, mára elavuló régi továbbélésének, alkalmazkodásának problémáját, úgy esetünkben is együtt vizsgálendő az addigi, patriarchális, központi és központi orgánum nélküli irodalom szintje és a formálódó, új, már romantikus elvek alapján szerveződő, a tehetőség minősége szerint rostáló irodalmi élet szintje.

A régi típusú, patriarchális irodalmi-művelődési életnek Nógrádban három összefoglaló dokumentuma, illetve vállalkozása született: Mocsáry Antal megyemonográfiája (1826), Kazinczy Ferenc utleírása (1831) és a Nógrádi Nemzeti Intézet létrejötte (ugyanakkor). Az agg széphalmi mester élete utolsó utazását tette ekkor, hazatérőben Pannonhalmáról. Balassagyarmaton felkereste a régi megyeházat, megnézte nevezetességül szolgáló olajfestményeit, a munkával nevelő fegyintézetet, június 20-án tanúja volt a vármegye losonci kisgyűlésének, és kirándulásokat, látogatásokat is tett. A rokoni, illetőségi kapcsolatokon, személyes ismeretségen épülő társadalmi nyilvánosságnak remek, sommás jellemzése a Bocsáron tett látogatás Mocsáry Antalnál: „Ez a lelkes szíve, s Nógrádnak leírása által tiszteletes ember kedves veje volt helytartói tanácsos Darvas Ferencnek, kedves sógora consiliárius Puky Ferencnek”. Ez a kapcsolatrendszer persze, örözt irodalmi és függetlenségi hagyományokat is: Ludányban Kazinczy még látta Ráday Gedeon szülőházát és a kertben leülhetett az asztal mellé, ahol a szécsényi országgyűlésről ide látogatott Rákóczi fejedelem tárgyalt, ebédelt, és amely mellett Kazinczy kuruc dedápjia is helyet foglalhatott. Kulturális nevezetességeket azonban nem csak a megyeszékhelyen, hanem szerte szemlélhetett. Gimnáziumot — magyar költők verseit szavaló diákokkal — Losoncon, régiség- és természettudományos gyűjteményeket pedig a Kubinyi fivérek vidékbeli kastélyában. Járhatott volna másfelé is, felkereshette volna például a Mocsáry Antaltól leírásban és versben egyaránt megörökített alsósztrégovai Madách-kastélyt, könyvtárát és a parkot is, csak hogy a közügyektől visszavonult földesúr távolabb eső házáat ritkán keresték fel idegenek. (Bérczy Károly egyenesen ebből vezette le a fiatal Madách Imre zárkózottságát, életidegen koraérettségét). A lényeg azonban — változatosabb megjelenési formái ellenére — egy: a kastélyközpontú, feudális jellegű művelődési és társasági élet, tehát a patriarchális szint hiányosságai mindinkább szembeszökőek. Már Mocsáry szövege tette a regionális művelődési központtá válható szabad királyi város hiányát a megyében; főiskolát, könyvnyomdát és közkönyvtárt szeretett volna látni Nógrádban.

A nemesség körében számos literátus embert találunk. Bérczy János megyei főorvos például szívesen versenyzett szójátékok és anagrammák készítésében barátjával, Sebestyén Gáborral; verseiket, más írásműveiket ki is nyomtathatták, ha kedvük tartotta és pénzük futotta rá. Mocsáry Antal is megtette ezt alkalmi írásaival és kádensciás verseivel, és Nógrád első monográfusa épp olyan lelkesedéssel másolt epigrammát, miegymást, mint ahogyan Madách Mária gyűjtött idézeteket Alsósztrégován olvasmányaiból, máig fennmaradt emlékkönyvébe. A megye rendszeresebben publikáló íróit, Szentmiklóssy Alajost, Kacsóvics Károlyt és a többieket Kazinczy biztatta munkára, akár mindenkit a magyar irodalom két évtizedében a XIX. század elején. Az 1820-as években azonban már mutatkoztak jelei, hogy az Aurora köre által képviselt kritikai elvek, a tehetőség szerinti „írói respublica” mihamar összeütözközésbe kerül velük. Bajza József, az Aurora fiatal kritikusa híres irodalmi pöreinek egyikében, 1828–29-ben folytatott vitát Szentmiklóssy Alajossal „az epigramma teoriája” ügyében a *Tudományos Gyűjtemény* és a *Felsőmagyarországi Minerva* hasábjain. Jellemzése így hangzott a patriarchális irodalmi élet e jellemző típusáról: „... ez a különben jámbor úriember, kinek eddigleni recensenseink nem tudni mely kedvezés, vagy kíméletből csak complimenteket osztogattak és saját kárára elkényeztették...” Bajza és elvbarátai, Vörösmarty Mihály,

Toldy Ferenc a Victor Hugo-i elvnek megfelelően politizáltak az irodalomban, tudniillik, hogy a romantika nem más, mint liberalizmus a művészetben.

Ha az 1820-as években az Aurora ismerete, a zsebkönyvhöz való szerzői és olvasói viszony volt a vízvonal az új, a patriarchális és liberális irodalmi élet szintje között, akkor az 1830-as évek elején ugyanezt a szerepet Széchenyi István *Hitele* töltötte be. A megye helyzetét az országgyűlés számára a rendszeres munkálataiban felmérő nógrádi tisztségviselőket a Hitel éppúgy polarizálta, mint szerte az országban. Hatását, amelyet még a feudális olvasási kultúra formái között fejtett ki, Sréter János, a megyei liberálisok egyik vezéralakja rögzítette. Kazinczy számára, aki ekkortájt járt Nógrádban, mintha megállt volna az idő: ebből semmit nem érzékelt, és a változásokat csak azon mérte le, hogy a losonci gimnázium diákjai, Dayka, Kis János, Himfy és Bercsenyi mellett már Kisfaludy Károly és Vörösmarty verseit is szavalták.

A szintén 1831-ben alapított Nógrádi Nemzeti Intézet ezt a *Hitel* és a rendszeres munkálatok jobbítási ötletei által megosztott közvéleményt egyesítette még egyszer és azzal az egyetlen lehetséges jelszóval, ami a 138 alapító tag törekvéseit egy irányba vezethette: a magyar nyelv ügyével. Az intézet létrehozására kiküldött vármegyei bizottság vezetése volt id. Madách Imre egyik utolsó közéleti szereplése és a tisztikarban együtt szerepeltek az országos irodalom élvonalából kiszoruló, de regionálisan még előrevívó szerepet játszható költők (mint Kacsóvics Károly, Szentmiklóssy Alajos) azokkal a megyei politikusokkal (Sréter Jánossal, a Kubinyi fivérekkel), akik immár nemcsak kulturális-nyelvi, hanem politikai liberalizmust is sürgettek. A liberális és a politikának mind jobban alárendelő irodalmi-művelődési szint jelentkezése Balassagyarmat életére is kihatott. Jelenlegi adataink szerint először 1832-ben játszott magyar színtársulat a városban, 1835-ben a vármegyehez pompás épületének avatása országos figyelmet vonzott, 1838-ban megalakult a kaszinó. A megyeszékhelyszerep és a városfejlődés között feszülő alapvető ellentmondást azonban, a mezővárosi státusban levő Balassagyarmat feudális, földesúri függését nem sikerült fölismerni. Korszakunk egészére igaz tehát Nagy Iván 1858-as, visszatekintő és a történetírás igazságával megfogalmazott jellemzése: „A város emelkedése (...) folytonosan halad, de mind ezt csakis külsőleg, a házak szaporodására, csinos épületek rakására és a népszám növekedésére kell értenünk; mert ami egy község jelentőségét, független önkormányzatát, ennek anyagi alapját, jövedelmét illeti, arra nézve a fejlődés folyamában, dacára az irodalmi egykori engedelmeknek, az 1771-ki decemberben más faluk gyanánt reá rótt úrbér által teljesen megakadályozott.”

Az új generáció, Madách Imre és Bérczy Károly nemzedéke, magasabb tanulmányait a megyén kívül végezte, mint ahogyan a megye szellemi életének és közigazgatásának dokumentumai is Nógrád határain kívül, Pesten és Vácott jelenhettek meg nyomtatásban. Pesten a leendő íróknak tág lehetőségük nyílt arra, hogy a társadalmi nyilvánosságnak, a művelődésnek már polgáribb, liberális elvi alapokon szervezett formáival ismerkedhessenek meg, sőt azoknak irodalmi hasznát is élvezhessék. Az Aurora egykori köre az 1830-as évek végére kultúrpolitikai pozíciók birtokába jutott: készen és alkalmasan arra is, hogy a bécsi kormányzat erőszak-intézkedései idején, 1836 és 1840 között a politikai fórumok szerepét időlegesen pótolják. A Magyar Tudós Társaság működésének rendszeressé válása, a Kisfaludy Társaság megalapítása (1836) a Pesti Magyar Színház megnyitása (1837.), a megszorodott divatlapok, hírlapok és szakfolyóiratok publicisztikája — csak néhány lehetőség és fórum az 1830-as évek végéről, a Nógrádból indult írók pesti iskolázásának időszakából. Bérczyt a *Regelő*, a *Rajzolatok*, Madáchot a *Honművész* avatta publikáló költővé. Mindkettőjüket megtaláljuk a színházi nézőtérén, de a bálokon is. Bérczy nemcsak az idősebb, de az otthonosabb, a bírálónak felkérhető, már-már befutott költő. Madáchnál a pesti évek igen fontos jellemváltozást hoztak: a családi, neveltetési és egészségügyi okokból tartózkodó, majdnem rideg félárva gyermekifjúra érvényes még a sztrégovai életforma minden követelménye, de önmegvalósítási törekvései, társaságkeresése már nem elsősorban illetőségi vagy származási motívumok alapján formál barátai kört, hanem a vele egyvívásúak és egy törekvéseik közül választ társakat. Madách szinte rejtett pályakezdése, a *Lantvirágok* című kis verseskötet érdekesen mutatja a patriarchális és a liberális irodalmi szint vonásainak vegyülését. Magánköltészen, Majthényi Annának dedikálva jelent meg csekély példányszámban, s mint Bérczy mondja: „... csupán rokoni és baráti körben kiosztva, sohasem jött tágabb forgalomba”. Verseit azonban már a liberális-nemzeti líra első nagy életműveinek, Kölcseynek és Vörösmartyknak mintáihoz kötődtek.

A Pesten tanuló ifjak számára felvillant egy harmadik szint lehetőség is, a Kazinczy Gábor vezette radikálisok körének, az *Ifjú Magyarországnak* „mozgalomliteratúrai” koncepciója, amely a legfontosabb taktikai kérdésekben a liberálisokkal egyetértett ugyan, de eredményeiket, mint nélkülözhetetlen alapot tekintette csupán, egy direktbben közéleti művészet javára. A fiatal radikálisok új tartalommal igyekeztek megtölteni a meglévő kereteket, miközben új lehetőségek teremtésére is törekedtek: népművelési célú könyvkiadói vállalkozásokat, független lapalapítást terveztek. Bérczy kapcsolatát az *Ifjú Magyarországgal* nem tudjuk adatolni, Madách és baráti köre azonban — az újabb kutatások szerint — több szállal is kapcsolódott hozzájuk; a majdani jóbarát, Szontágh Pál pedig Kazinczyék szűkebb köréhez tartozott.

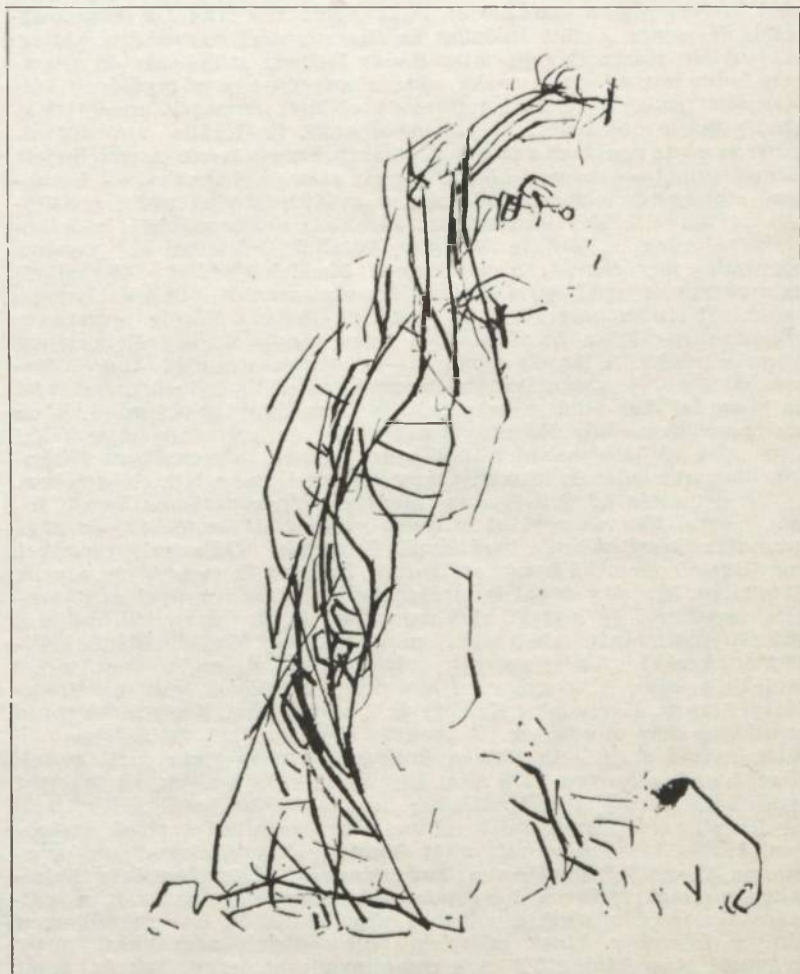
A megszerzett ügyvédi diploma után (mindenfajta szellemi szabad foglalkozás belépője ez a XIX. században) Bérczy és Madách életútja hosszú időre elkanyarodott egymástól. Előbbi tagja lett a helytartótanács hivatalnoki karának, annak a testületnek, amely tekintélyes létszámával a pest-budai irodalmi és társasági élet liberális szintjének egyik legfontosabb közönsége volt. A folyóiratok előfizetőiként, a könyvek vásárlóiként, a színházi előadások nézőterén ez a réteg — jelenlétével vagy éppen távollmaradásával, tetszésnyilvánításával — eldönthette művek, kulturális vállalkozások sorsát. Ebben a körben (Arany László emlékbeszédének jellemzése szerint) Bérczy „eleven, víg fiú volt, kedvence a társaságoknak és barátainak. Tréfákban, apró csíntevésekben mindig leleményes, adomákban pedig kifogyhatatlan”. Fontos egyéni vonása angoltisztelete, amelylyel a francia kultúra vonzaskörében élő és dolgozó fiatal írók köréből kitűnt. A liberális szintként jellemezhető fővárosi irodalmi életben azonban csaknem folyamatosan tovább élt a harmadik szint, a radikális mozgalomliteratúra létrehozására irányuló kísérlet is. Bérczy — hivatalnoki munkája mellett, dandysége fenntartásával — részese volt a kiadók és lapszerkesztők, tehát a második szint fórumainak gyakorlati birtoklói elleni sztrájkjának, a Petőfi vezette Tízek Társasága létrehozásának. E kettős kötődés jól lemérhető Bérczy írásában, a divatlapok olvasói igényeinek pontos kielégítésén és 1848 előtti legjelentősebb fordítói vállalkozásán, Lamartine híres munkájának, *A girondiak történetének* töredékén. Ha az 1820-as éveket az Aurora irodalmi zsebkönyvvel, a harmincas évtized elejét Széchenyi *Hitelével*, akkor az 1840-es esztendőket valóban a francia forradalom modellrajzát vázoló történetírói munkákkal jellemezhetjük, kivált Lamartine művével, amely eljutott a „forradalom bölcsészeteinek” nevezett girondisták szükségszerű felmorzsolódásának leszögezéséig, s mint ilyen, valóban újabb vízvonalstól szolgált. Pálffy Albert ismertette először a fiatal írók közönyében, az *Életképekben* 1847. július 11-én. 1847. június 28-i naplójegyzetéből tudjuk, hogy ott volt Bérczy hivatali előljárójának, Széchenyi Istvánnak íróasztalán is, mintegy elrettentő olvasmányul. De óvott szinte politikai bibliaként való forgatásától — Pulszky Ferenc emlékezése szerint — a liberálisok egyik vezére, Deák Ferenc is. A Lamartine-mű hatásáról egyébként az ekkor már nógrádi illetőségű Pulszky ezeket írta: „Az újabb nemzedékből mindenki olvasta e könyvet, melyet a forradalom szelleme átrezeg, s melyben az író mámorel elkábítja az olvasót. Ily munkát csak forradalmak előestéjén lehet írni...”

A forradalmi erőszak jogosságának és szükségszerű voltának elismerését fogalmazta meg Madách Imre is, Szontágh Pálhoz írott egyik, közelebbről nem datálható 1847-es levelében: „...mindinkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezetne boldogsághoz, és a francia forradalom alatt is azok voltak a legbecsületesebb emberek, kik leg több vért ontottak”. Az út, amely idáig elvezetett, azonban nehezebb — s hozzátehetjük, tipikusabb — volt Bérczynél. Az 1840-es évek elején a Pesten végzetek visszatértek a vármegyékbe, hogy ott szerepet vállalva, megkíséreljék szűkebb pártijuk liberális szintre emelését, természetesen ekkor már a politika függvényében. Madách számára a kezdet biztató volt, hiszen princípálisa Sréter János alispán lett Balassagyarmaton, egyike e törekvés helyi előharcosainak. A Sréter mellett eltöltött fél év elodázta, az alispán korai halála viszont elmélyítette azt a szükségszerű válságot 1842–43-ban, amely a Pesten megismert elvek és a vármegyei válság közötti ellentétből következett. Ez a forrása Madách és barátja Szontágh Pál centralizmusának — ami viszont különbözik Eötvös József és a Pesten élő doktrinerek centralizmusától abban, hogy a válságát leküzdő Madách szerepet, funkciókat vállalt a bírált vármegyében. Bérczy emlékbeszéde ezekről az évekről szólva érdekes jellemfordulatot rögzít, immár a másodikikat: „...a helyzet komikumát rögtön kialakítani tudó, élénk, merész, s barátjával együtt nem csak a szónoklat terén, hanem magánkörökben is legörömestebbet hallgatott társalgóvá lett”. Mindezt jól mutatják Madách magánemberi és közéleti tettei az 1844 és 1848 közötti években. 1845-ben, házasságkötése után a Csesztvére költözésnek egyik motívuma, hogy közelebb legyen a megye székvárosához. A *Pesti Hírlapnak* küldött tudósításokból, a Timon-levelekből és a *Nógrádi Arcképcsarnok* című, Szontághgal és Pulszkyval írott 1847-es epigrammagyűjteményből nemcsak a közéleti visszasságok általában vett ostromozása hüvelyezhető ki, hanem bennük a nógrádi kulturális életnek a patriarchális irodalom szintjén rekedt fórumait is folyamatosan bírálta. Újabbakat sürgetett, a Pesten látott, illetve az elveken megismert magasabb művelődési szintek jellemző formáiból. A Timon-levelekben együtt találjuk a töképezést gondosan növelő, de szerepét immár betöltött Nógrádi Nemzeti Intézetre tett gúnyos célzásokat a népművelő könyvkiadás sürgetésével, amely — mint láttuk — már 1840 táján felbukkant Kazinczy Gábor körének terveiben.

Balassagyarmat azonban — említett földesúri függése folytán — nem válhatott a liberális szinten mérhető regionális irodalmi központtá. A balassagyarmati székhelyű, de megyei intézmények között tipikusnak tekinthető a nógrádi kaszinó, amelynek hanyatlásáról Nagy Iván 1847-es helyzetképét idézhetjük: „Hírlapot jelenleg csak hatot járat, úgy mint Pesti Hírlap, Budapesti Híradó, Nemzeti Újság, Életképek, Allgemeine Zeitung és Illustrierte Zeitungot. (...) Az említett hírlapokon kívül igen kevés újság jár még néhány privát házhoz”. A változás (a város szempontjából tekintve) ritka és alkalmi: „Megyei gyűlések alkalmával Gyarmat egészen más szintre kap. Az élénkség ekkor nagyobb. És erre nézve kis Pestnek mondható”. Nem véletlen tehát, hogy a politika és az irodalom nyilvánossági fórumai 1848 előtt szinte kizárólag a patriarchális-nemesi élet formáiból valók. Amikor Pulszky Ferenc 1846-ban szécsényi birtokos lett, a fővárosi sajtó is leírta azt a híresztelést, hogy azilumot szándékozik kastélyában létrehozni írónk számára. Az igazság ebből ennyi volt: „...Szontágh Pál, ki helyben lakott, gyakran volt vendégünk; Lisznyay Kálmán is eljártogott hozzánk a szomszéd faluból. (...) Az országút Szécsénynek vezetett, s csaknem mindennap látogatókat hozott...” Sőt, az Ellenzéki Párt nógrádi szervezete, a megyei radikálisokat is magába fogadó szegénylegényegylet is (tagjai között Madáchcsal, Szontághgal) inkább egy asztaltársaság, mint egy korszerűen vett politikai párt alakját öltötte; tanácskozásai gyakrabban folytak magánkörnyezetben, kúriákban, mint a székvárosban. Két Madách-adalék szolgáljon itt bizonyítékkul. 1847. január 28-án Csesztvén zajlott le Szontágh, Matolcsy György és Madách között az a költői verseny, amely a szegénylegénytemát tűzte ki feladatul, és amelyre a házigazda *Szegény dal* című, eddig következetesen félremagyarázott versét írta. Ugyanitt, Madách magánkörnyezetében gyűltek össze a megye ellenzéki politikusai tizenketten, hogy a lemondott országgyűlési követ, Károlyi János helyébe Kubinyi Ferenc jelöltségét támogassák (1848. márc. 11.).

A szabadságharc bukása után a művelődés, az írói életforma valamennyi szintjén jelentős átrétegződés ment végbe. Bérczy Károly és Madách Imre ekkori kapcsolatrendszerét, sőt mindennapjukat, magánkörnyezetüket is részletesen ismerjük. A rekonstrukció feladatát — kitűnő, érzékeny tollal — Balogh Károly irodalomtörténész, mindkét költőnek leszármazottja végezte el. Bérczy esetében a költő fiának, Bérczy Géznak *Képek a múltból* című naplószerű kézírata, Madách életéről pedig id. Balogh Károlynak, Madách Mária fiának feljegyzései szolgáltak a rekonstrukció forrásul.

Bérczy, aki 1849 tavaszán verssel üdvözölte a Pestre bevonuló honvédseregeket, Világos után a passzív ellenállás szellemében nem vállalt hivatalt. 1851-ben kötött házassága óta önmagát és családját

publicistaként, lapszerkesztői jövedelmeiből és irodalmi működéséből tartotta el. Az 1848–49-ben jogilag is fővárossá emelt Budapest azonban megváltozott. „Kicsi bár, de oly vonzó, oly kedves fővárosunk oly szintelen, egyhangú, oly unalmas helylé vált legújabb időben, hogy mély bánatos érzés fogja el a honfi kebelét...” Mocsári Lajost idéztük 1835-ből. S noha a liberális elvek szerint szerveződött irodalmi-művelődési élet számos vívmányát nem lehetett visszahozni, ezekre most nem a fejlődés, a továbblépés vár, hanem az értékörzés feladata. Ennek gyakorlatában Pesten is vissza-visszaléptek a biztonságot nyújtó magánkörnyezet, a patriarchálisabb formák felé. A lakásokkal együttélő szerkesztőségek korszaka ez, mint ahogyan Bérczy Károlyt, a *Vadász- és Verseny*lap szerkesztőjét, majd tulajdonosát is lakcímén lehetett elérni, a pesti Szervita tér egyik házában második emeletén, ahol a dolgozószoba és a szerkesztőség egyazon helyiségében íróasztal és pipatórium, könyvespolc és pisztolykészlet fért meg békén egymással, míg a falakról Széchenyi István lovasképe, Petőfi arca és a híres angol író, Thackeray szemüveges portréja tekintett a látogatóra. A megőrzést szolgálta most Bérczy angolfiája is. Ő maga — Arany László emlékezése szerint — így definiálta a *gentleman* fogalmát: „... aki szóval, tettel, viselettel soha illemt, törvényt, jogot nem sért, ki egyéni és polgári kötelességeinek mindig eleget tesz, adott szavát megtartja és súlyos körülmények közt is mindig nemesen viseli magát”. Arany Lászlónak természetesen igazat kell adnunk abban is, amikor szembeállította (és magasabbrendűnek minősítette) ezt a polgári-értelmiségi létformát a passzív ellenállás másfajta, látványosabb lehetőségével, amit Lisznai és társai követtek, az irodalmi népiességet „kelmeiségre” váltó epigonok asztaltársaságaiban, kompániáiban, a patriarchális életmód újabb, anakronisztikus hullámában: „Akkortájtban — az ötvenes évek közepén — némely pesti ifjú író szerette a nemzeti eredetiséget hetyke modor által affektálni és az irodalom népies irányát az életbe geniális szilajságok, rendetlen életmód és pitykés dolmány által vinni át”.

Bérczy társadalmi kapcsolatai az 1850-es években négy csomópont körül rendeződtek. A *Vadász- és Verseny*lap szerencsésen tűzött ki már címében is olyan témákat, amelyben a társadalmi szokások folytonosságát bizonyító régi szórakozás (a vadászat), a reformkor reminiscenciáit felkeltő, széchenyiánus lovászat, valamint a nemzetnevelés fizikai oldalát célzó új és korszerű tevékenység (a sport) szerepeltek együtt. Mindez kaput nyitott az arisztokrata vezetés alatt működő egyleti formák, a Casino és a Lovaregylet felé. Irodalmi kapcsolatai Bérczyt szinte valamennyi csoporthoz kötötték: Szervita téri lakásán és a svábhgyi nyaralóban Eötvös József, Gyulai Pál éppúgy megfordult, mint Jókai Mór meg Lisznai Kálmán. Fáy András és Kemény Zsigmond távoli, illetve választott rokonság-

jussán is rendszeresebb kapcsolatban állt vele. A magánkörbe viszszaosztott, szalonéleti formákat öltött irodalmi kapcsolatokban újra felerősödtek a rokoni és az illetőségi szálak, amelyek összekötötték a magányos vagy szükségsszabta alkotóműhelyeket Pesttel. „Belátogatások”, folyóirat- és könyvrendelések, levelezés öröklődtek a patriarchális nemesi irodalmi élet világából az abszolutizmus korára is. Bérczy kapcsolatainak specifikuma — házassága óta — apósa, Friwaldszky Imre révén a tudomány és kivált a természettudomány jelleseivel való tartós érintkezés volt, Reguly Antalról Xantus Jánoson és Nendtvich Károlyon át az utolsó polihisztor Brassai Sámuelig.

Egészen más kapcsolatrendszerek jellemezték Madách Imre társadalmi helyzetét Csesztvén, majd Alsósztrégován. A Hadtörténeti Levéltár őrizi azt az 1852-es aktát, amely Madáchnak és ugyancsak Csesztvén lakó rokonának, Majthényi Pálnak megfigyelt látogatóit rögzítette. A költő Károly öccsét leszámítva a listán 16 név szerepelt, és többeket (4 fő) még a rendszeres megfigyelés után is ritka vendégnek minősítették. A névsorban rokonok éppúgy találhatók (ötven), mint az 1848. március 11-i csesztvezi megbeszélés egykori eszmetárs résztvevői (négyen), de szerepel a listán Fráter Erzsébet udvarlója, Hanzély Ferenc is Irodalmi érdekű név egyetlen van. az időnként felbukkanó Lisznaié. Ezt az életformát, a birtokperekkel, tagosítási és kölcsönügyletekkel bajlódó falusi földesúrét Madách 1851-ben írt verse, az *Otthon* szövegéből oldaláról ábrázolja:

Föl van szítva kandallónk tüze —
És körülé néhány jó barát vár,
Pipafüsttel, tajtékzó pohárnál
Majd feledve lesz az ősz szele.
S ha koczogtat zúgó szárnya nálunk,
A zsarátra új hasábot hányunk,
És regélünk rég történeteket:
Hű szerelmet, bűt, tündéri arcot,
Pajzán tréfát, óriási harcot,
Melyben egy nagy nemzet vérezett.

Nem változott a helyzet 1854, tehát a Sztrégovára átköltözés után sem. Az ottani „oroszlánbarlang” tárgyi környezetét — hála Balogh Károly megőrző leírásának — pontosan ismerjük. Tudjuk, hogy a családi felmenőket ábrázoló olajfestmények — a patriarchális életmód e gazdagságot és maradványait sugalló relikviái mellett — Gutenberg, Luther, Goethe, Schiller szobrocskái, a Biblia, Shakespeare, Dante, Goethe, Schiller, Heine költői munkái, Humboldt természettudományos, Fessler és Gibbon történetírói munkái adtak európaibb távlatot a legszűkebb környezetnek. Név szerint ismerjük a baráti kapcsolatokat is, Veres Pálnétól a gácsi Forgách-grófokon át Szontágh Pálig. A patriarchális földesúr élethelyzetének megfelelően a társadalmi rangsor széles, hiszen arisztokratáktól terjedt nemesi származású tisztartókig és Sztrégova két felekezetének lelkészéig. De nemcsak az feltűnő, hogy ezek a kapcsolatok egy régebbi típusú társadalmi nyilvánosság jellemzői, és hogy az ismeretségek zöme még a reformkorból való, hanem az is, hogy Madách tágabb környezetében már megjelentek azok az anakronisztikus, leromló birtokukon élő különc figurák, akik műveltségüket, irodalmi érdeklődésüket a literatúra vagy a műpártolás korszerű formáiban nem tudták hasznosan kiaknázni. Szinte Mikszáth alakjainak galériájába kívánkozott a különc könyvgyűjtő Szentiványi Bogomér (még a Nőgrádi Nemzeti Intézet első tisztikarából), a mindenről verset író Sréter Miklós és a találmányok iránt lelkesedő Lutter János. Jellemző e körre, hogy Madáchnak két olyan vitatott fényképét ismerjük az 1860-as évek elejéről, amely baráti körben ábrázolja őt, a többiek azonosítási lehetősége nélkül. Az irodalmi kapcsolatok csaknem teljes megszakadását viszont az a tény szemlélteti, hogy a legszűkebb családi és baráti körön kívül senki nem tudott a sztrégovai oroszlánbarlang irodalmi műhely voltáról, Bérczy Károly és Nagy Iván is meglepve értesültek az *ember tragédiája* kirobbanó sikere után Madách költői tevékenységéről.

Madách és a megyei székváros, Balassagyarmat kapcsolata 1861-ben vált országosan is fontossá Madách követté választásával, akit parlamenti beszéde révén megyéje és az országos közvélemény is előbb tanult meg politikai szónokként tisztelni, mint költőként becsülni és olvasni. A város a reformkor óta keveset változott. Nagy Iván, aki szülővárosa történetét és leírását először 1847-ben készítette el, 1858-ban sem kényszerült alapvető átdolgozásra. Igaz, vizsgált korszakunkban a lakosság több mint kétszeresére nőtt (az 1834. évi 3699 főről 1856-ban 8016 főre); a művelődési viszonyokon viszont csak az 1855-ben létesített Kék-féle nyomda változtatott számottevően, könyv- és folyóirat-kiadási lehetőségeivel. Ennek igazi hasznélvezője Pajor István lett és a következő nemzedék, Madách csak érintőlegesen, a *Felvidéki Magyar Köz'öny* kapcsán. Balassagyarmat polgárosult jövőjének kérdései — a rendezett tanácsú városi rang elérésétől az ipolyvölgyi vasút ügyéig — a dualizmus évtizedeire maradtak, amelyre azonban a sokat küzdött, sokat vesztett, nagy emlékeztető reformkori nemzedék tagjai közül sokan, így Madách Imre és Bérczy Károly sem értek meg.

Kerényi Ferenc

Két 1936-os bevásárlási könyv

1981 január közepén került a salgótarjáni Nógrádi Sándor Múzeum gyűjteményébe két bevásárlási könyv, mely két család 1936—1937-es bevásárlásait tükrözi. Az egyik a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. élelmezési üzletben, pontosabban a Szent Ferenc-telepen működött, s zsarnói Zarnay Zoltán élelmezési boltvezető által vezetett társulati élelmezési üzletben használt bevásárlókönyv. A másik: a salgótarjáni Hangya Szövetkezet bevásárló könyve. Az előbbi egy háromgyermekes acélgyári kazántisztító munkás, az utóbbi a salgótarjáni acélgyár egygyermekes főmérnökének tulajdonát képezte.

*

Az *élelmezési magazinok* még a múlt század utolsó évtizedeiben jöttek létre, a részvénytársaságok, a gyárak hozták létre saját dolgozók élelmezési üzleteinek lebonyolítására. A munkaadók a munkások megelégedésére — a kórház, az iskola, az olvasóegylet, a futballpálya mintájára — jóléti intézményeknek nevezték az élelmezési üzleteket, magazinokat is, noha ezek a tökések sajátos kizsákmányolóeszközei voltak: a munkások ugyanis keresetük egy része helyett utalványokat kaptak, melyért a munkáltató által fenntartott üzletekben kellett élelmezési és ruházati cikkeket vásárolniuk, sokszor 50—60 százalékkal magasabb áron, mint a salgótarjáni piacon. Ennek az utalványnak népies elnevezése Jancsi-bankó volt. A XIX. század végén törvény tiltotta a Jancsi-bankó használatát, ennek ellenére még az 1910-es években is alkalmazták.

Az 1920-as évektől a kereset egy részét helyettesítő utalványrendszer megszűnt. Ennek pótlására a társulati magazinok hitelezési lehetőséget biztosítottak saját dolgozóiknak. Bevezették a bevásárlási könyvet, mely egyben hitelkönyv is volt. A részvénytársaságok, a munkaadók részére még így is nyereségesnek bizonyult a saját üzlet, élelmezési magazin fenntartása, hiszen az alapvető élelmezési cikkek, árucikkeket nagykereskedelmi áron vásárolták és kiskereskedelmi áron adták el. A társulati magazinokból, élelmezési magazinokból csak a gyár, üzem dolgozói vásárolhattak. Szanalás, elbocsátás alkalmából megszűnt a munkásnak az a joga, hogy a vállalati üzleteket vegye igénybe legfontosabb élelmezési cikkeinek beszerzésére: a bevásárlókönyv munkaviszonyt is jelentett.

A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. 1935. június 27-én nyitotta meg a gyártelepen a Bikási utca 1. sz. alatti fióközletét, a Bikási utca és a Szent Ferenc-telepen lakó gyári munkások élelmezési üzlettel és italokkal való ellátása céljából. A munkás — a bevásárló hitelkönyv tanúbizonysága alapján — ebből az üzletből szerezte be családjára részére az alapvető élelmezési és tisztálkodási árucikkeket.

A *Hangya Szövetkezetek* — termelő-, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek — működését az 1875. XXXVII. tc. szabályozta. Ez az üzletforma részjegyet, részvényt bocsájtott ki, s a jelentős részvényekkel rendelkezők, mint elnökségi, illetve választmányi tagok részt vettek a szövetkezet üzletmenetében, ügyeinek folyamataiban, és évenként jelentős osztalékban, jutalékban részesültek. Részjegy, vagy részvény nélkül is lehetett a Hangya Szövetkezetben vásárolni, hitelben is, ha a vásárló munkaviszonyt is tudott igazolni (vásárlás, illetve a hitel kiegyenlítésére kereseti háttérre volt szükség).

Salgótarjában 1904-ben alapították az első Hangya Szövetkezetet, amely azonban hamarosan tönkrement. 1906-ban ismét létrehozták és ez a kereskedelmi vállalkozás már sikeresnek bizonyult, újabb gazdasági csőd nem következett be.

A Magyar Gazdaszövetség Szövetkezeti Központja (Budapest) hálózatába tartozó fióközlet, a Salgótarjáni Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet a Fő utca 37. szám alatt épült fel az 1930-as évek első felében.

Mivel Salgótarjában minden gyárnak, társulatnak volt magazinja, élelmezési, a Hangya Szövetkezet elsősorban a város kisiparos, kiskereskedő, tisztviselő rétegét látta el élelmezéssel, s csupán emellett biztosította a bányász- és gyári munkások iparcikk-vásárlási igényeinek kielégítését is. Felvetődhet a kérdés, hogy az acélgyárban alkalmazott vezető műszaki értelmiségi miért nem a gyár élelmezéséből szerezte be élelmezési szükségletét? Ennek tulajdonképpen több feltételezhető oka volt: a főmérnök egyik nagy részvényese volt a Hangyának; a szövetkezetnél nagyobb volt a választék, mely igényeit jobban kielégítette; valószínűleg nem akarta, hogy a dolgozók tudomást szerezzenek jövedelméről a vásárlások nagysága és értéke alapján.

Árucikkek és árak. A 45 évvel ezelőtt élelmezési vevőre használt bevásárló hitelkönyveket lapozva számos összehasonlítható adat kínálkozik a két üzlet működésére, áruellátására, s a két család életmódjára, életszínvonalára, élelmezésére, jövedelmi viszonyaira vonatkozóan.

Mint ismeretes, az 1929—1933. között lejáratott gazdasági világválság után a gazdasági élet fokozatosan javult. Csökkent a munkanélküliség is és a reálbérek némileg emelkedtek a válság éveivel viszonyítva. A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt.-nak 1935—1936-ban jó üzletmenete volt — írta a Vas- és Fémmunkások Lapja 1937. március 5-én —, és „jószántából” szociális olajcseppek adagolásával a munkásoknak minimális órabérvaját adott (ami átlagosan a 2 fillért sem tette ki).

A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. bevásárlási könyvében kétféle árucsoport szerepel: társulati áru és magánáru. A társulati áru az alapvető élelmezési és iparcikkeket foglalja magában — természetesen az átlagos munkás lehetőségeinek és a kor színvonalának megfelelő mértékig. A társulat által nagykereskedelmi áron beszerzett és kiskereskedelmi

áron forgalmazott árucikkek az alábbiak: 0-ás liszt, 2-es liszt, 4-es liszt, só, zsír, szalonna, cukor (kristály, kocka), rizs, búzadara, kenyér, zsemlye, mák, élesztő, ecet, sütőpor, szappan, gyufa, sidol, levelezőlap, bélyeg. Magánáru: fűszerek, gyümölcsök, cukorkák, kávé, árpagyöngy, rövidáru, piperesz, tisztítószerek, dohányáru. A Hangya Szövetkezetben szinte valamennyi árucikk megtalálható volt.

Ha a két bevásárlási könyv alapján összehasonlítjuk az azonos élelmiszercikkek árát, szembetűnik a társulati látszólag „jóléti” intézményének kizsákmányoló jellege. Nézzük a tényeket:

Áru megnevezése:	Társulati ár:	Hangya Szövetkezeti ár:
1 kg só	—,42 P	—,40 P
1 kg 0-ás liszt	—,38 P	—,36 P
1 kg 2-es liszt	—,37 P	—,33 P
1 kg 4-es liszt	—,37 P	nem vásárolt
1 kg zsír	1,80 P	2,00 P
1 kg kristálycukor	1,32 P	1,32 P
1 kg kockacukor	1,40 P	1,38 P
1 kg rizs	—,96 P	—,88 P
1 kg kenyér	—,40 P	—,36 P

A zsír és a kristálycukor kivételével a társulati élelmiszercikkek ára magasabb, mint a Hangyában. A kristálycukor azonos árfekvésű, a zsír a Hangya Szövetkezetben 20 fillérrel drágább. (Lehetséges azonban, hogy nem azonos minőségű zsírról van szó.) 4-es minőségű lisztet csak a munkás vásárolt. Mint köztudott, ez kenyérliszt volt, s a Hangya Szövetkezeti bevásárlókönyvben ilyen minőségű liszt nem szerepelt, ennek következtében az összehasonlításra nem nyílt mód.

Joggal kérdezhetjük, hogy a társulati áru magasabb ára ellenére a munkás miért vásárolt ott? Megbízható forrás hiányában csak feltételezni lehet: mint társulati munkás kötődött a társulati üzlethez, a „jóléti intézményhez”; közel volt a lakásához stb.

A vásárlás összehasonlítása. Ami a két család jövedelmi viszonyaira, életvitelére, táplálkozására utaló adatokat illeti, az első szembetűnő különbség az 1936. decemberében vásárolt áruk összege. A munkás 19,31 Pengőt, a vezető értelmiségi 373,88 Pengőt költött — a vásárlási könyv alapján — alapvetően élelmezési cikkekre. Néhány tétel abból, amit 1936. decemberében vásároltak:

A háromgyermekes munkáscsalád: 2 kg zsír, 1,5 kg szalonna, 0,5 kg árpagyöngy, 1 kg rizs (karácsony és újév előtt 0,5—0,5 kg), 0,75 kg kristálycukor, 0,75 kg kockacukor. Lisztet nem vásárolt, feltételezhető, hogy novemberben egy tételben vásárolta meg az egy hónapra szükséges mennyiségű kenyérlisztet és tészta lisztet. (A vásárlókönyvet 1936. december elsejével nyitotta a társulati élelmezési üzlet.)

Az egygyermekes értelmiségi család: 1,5 kg vaj, 10 csomag ligavaj, 0,5 kg sza-

lonna, 10 kg kockacukor, 11 kg kristálycukor, 10 kg porcukor, 6 kg rizs, 30 kg 0-ás liszt, 30 kg 2-es liszt. Zsirt nem vásárolt. A fentiekén kívül vásárolt még (többek között): 1,5 kg cuba-kávét, 0,5 kg madáreseséget (48 fillér, 0,5 kg rizs ára), 1 doboz szardíniát, 1 doboz kaviárt, 7 kg mandarint, 0,75 kg datolyát, 2 liter rumot, 6 csomag toalettpapírt, 2 csomag szalvétát, 1 csomag fogvájót, 3 csomag kocsigyertyát, 4 pengőért egy babát. (A felsorolás természetesen nem teljes, csak illusztrálni akartam az alapvető élelmiszereken kívül vásárolt áruk skáláját.) A fenti tételek a munkás bevásárlókönyvében sem 1936-ban, sem 1937-ben nem szerepelnek.

A bevásárlókönyveket lapozgatva egyes dátumokhoz kötődően is érdemes összehasonlítani a bejegyzett tételeket. Március 15., az 1848-as polgári forradalom évfordulója: a munkás 4 fillérért vásárolt szalagot, ezenkívül semmi olyat, amely megkülönböztette volna egyéb napokon történt vásárlásaitól. Ezzel szemben az értelmiségi már megadta a módját az ünnepnek. Az általában vásárolt cikkeken kívül szerepel a vásárlási könyvében 0,25 kg mandula, 0,35 kg sonka, 0,20 kg téli-szalámi, 1 doboz ringli, 1 doboz szardínia, 1 kg narancs, 1 tábla Stübmer csokoládé (96 fillér értékben).

1937-ben húsvétra a munkáscsalád 40 fillért költött az ünnep jellegének megfelelő árucikre: kölnivizet vásárolt. A középréteghez tartozó család vásárlása jóval választékosabb és gazdagabb volt (a teljesség igénye nélkül például): 0,5 kg cuba-kávét, 10 db húsvéti tojás, 2 kg narancs, 0,25 kg mazsola, 0,25 kg mogoróbél, 0,15 kg mandula, 1 doboz szardínia, 1 labda.

Néhány adat még a társulati bevásárlókönyvből: a munkáscsalád 1937. augusztus 6-án 2 fillérért sárkánypapírt vásárolt. (Valószínű, hogy a három fiúgyermek ebből készítette nyári szüneti játékát, a papírsárkányt.) Szeptember 1-én 8 fillérért 0,25 kg újságpapírt vettek, szeptember 6-án 1,50 pengőért gumitalpat. (Mint ahogy az a munkáscsaládoknál szokás volt, az apa talpalta otthon a cipőket. Ehhez rendelkezett a legalapvetőbb felszerelési eszközökkel: vaskapta — lehetőleg öntött vasból —, kalapács, ár, fa- és vasszeg. A bőr- vagy gumitalpat a cipő méretére kiszabva vásárolta.) Szeptember 17-én és 22-én kék csomagolópapírt vásároltak összesen 32 fillér értékben, iskolai könyvek és füzetek bekötésére. (A társulat iskolát is tartott fenn, a gyermekek az iskolában kapták meg a tanszereiket, könyveiket, füzeteiket, s a következő hónapban a munkás béréből az iskolai felszerelések árát levonásba helyezték. Ezért a tanév kezdetekor csak a kék csomagolópapírt kellett üzletben vásárolniuk.) December 4-én — mikulási ajándékként — az alábbi tételek szerepeltek: 10 dkg keksz 40 fillérért, 10 dkg cukorka 32 fillérért, 1 koszorú füge 20 fillérért, 0,5 kg narancs 50 fillérért. Összesen 1,42 pengő.

Vásárlási szokások és különbségeik. A társulati bevásárlókönyv egyéb érdekes

adatokat is tartalmaz, melyek következtetni engednek a család vásárlási szokásaira. Például havonta egyszer vásároltak lisztet általában 10—15 kg 4-es lisztet kenyérsütéshez és 3—5 kg 0-ás lisztet tészta készítéséhez. Kéthetenként, fizetés utáni napokon vásároltak zsirt, szalonnát, cukrot, sőt, gyufát frankkávét, élesztőt, szappant, szódát (mosáshoz).

A hitel kiegyenlítése is kéthetenként történt. Havonta 12—15-e körül és a hónap végén 28—30-a körül, a bérfizetéshez alkalmazkodva. A havi nettó kereset, a kifizetett bér hozzávetőlegesen egyharmada a társulati üzlet bevételét növelte. A Salgótarjáni Acélgár órabér-kimutatása szerint 1939-ben egy kazántisztító munkás 55 fillér órabért kapott, mely havi 100—110 pengő bruttó keresetnek felel meg. 1936—1937-ben ez csak kevesebb lehetett, kb. 80—100 pengő. Ebből a keresetből a levonás nagysága ismeretlen. A tények tanúsága szerint a kifizetett bér egyharmada élelemre, a kétharmada lakásra, tüzelőre, világításra, ruházódásra stb. lett felhasználva.

A vezető értelmiségi jövedelme ismeretlen, de a vásárlókönyv bejegyzései alapján a havi vételezés költsége meghaladta a munkás két és fél havi fizetését. Átlagban havi 250—270 pengő értékben vásárolt a Hangya Szövetkezetből — egy-két kisebb tétel kivételével — élelmiszert. (Pl. 1936. március 12-től december 28-ig 2770,02 pengőt vásárolt le, közben egyszer sem fizetett, holott naponta vásárolt. December 28-án 2700 pengővel töltesztette a hitel nagyobb részét, de adós marad 70,02 pengővel.)

A vásárlási könyv nem tanúskodik arról, hogy a munkás dohányzott volna. Ugyanis csak egy tétel szerepel egy év vonatkozásában dohányáru-vásárlásról: április 29-én vásároltak egy szivart 2 fillér értékben. Ezzel szemben a főmérnök dohányáru-vásárlása a következő képet mutatja 1936 decemberében: 400 db cigareta és 10 db szivar, összesen 23,60 pengő értékben. Ez az összeg több mint a munkás egész december havi vásárlásának összege.

Vonsik Ilona

A második évtized küszöbén

JEGYZETEK A TIZENEGYEDIK SALGÓTARJÁNI TAVASZI TÁRLATRÓL

Második évtizedébe lépett a salgótarjáni tavaszi tárlat. Létét szervezői jóvoltából önmaga küzdötte végig, váltakozó sikerek és feltételek között. Beköszöntésekor három város: Miskolc, Eger, Salgótarján, valamint Nógrád megye művészeinek adott bemutatkozási lehetőséget. Országos kitekintésűvé az utóbbi öt esztendőben vált. Gondozóit sikerült megszabadítani a részrehajlásoktól: azóta szakmailag és morálisan is a mindenkor kiállított művek alapján határozzák meg a díjazottak névsorát. A tárlat területi zártsága feloldódott; növekedett rangja, szerepe. Az idei katalógus előszavában Bereczky Lóránd állapítja meg: „A salgótarjáni tavaszi tárlat az önmozgató erővel érvényesülő hierarchiában előkelő helyet foglal el... nem túlzás azt mondani, hogy a tavaszi tárlat, nagy nemzeti, összefoglaló kiállítás hiányában egyike ma azoknak a kiállításoknak, amelyek alapján információt szerezhetünk kortárs művészetünk állapotáról”.

A korábbi évek tárlatainak minőségét kétségtelenül befolyásolta az elhelyezés. A József Attila Művelődési Központ üvegcsarnoka kényszer szülte kiállítóterem volt, csupán keret a bemutatásra, alkalmatlan a különböző folyamatok érzékeltesére. A művek majdhogynem raktárszerű egymásmellettségében a rendező alig nyújtott segítséget; a néző mindenekelőtt saját ismereteire és tájékozottságára szorítkozva dönthetett az értékek megjelöléséről és kiválasztásáról. A régebbi tárlatokat a változó mennyiségű és minőségű iparművészeti anyag tovább osztotta. Voltak évek, amikor felvonulássá változott a kiállítás, csak a jelenlét volt fontos, a művek másodlagossá váltak. Az öt esztendeje kialakított országos kitekintésű koncepció ezen változtatott: művésztelepével és személyes ismeretségükkel országos nevű és tekintélyű alkotókat kötöttek a városhoz az itt élő művészek. A műfaji tisztázatlanság így is a tizenegyedik tárlaton oldódott meg: ezentúl csak szobor, grafika és festmény kerül bemutatásra. Az iparművészek nyaranta lépnek község elé a művelődési központban, míg a képzőművészeti anyag a tavaly felavatott Nógrádi Sándor Múzeumban kapott helyet. A múzeum időszaki kiállítási terme és kisgalériája már a művek csoportosításával is megfelelő körülményeket te-

remt a bemutatásra. Megoldódott a világitás, a mozgatható paravánrendszer tettség szerint állítható, a praktikus térrendezéssel áttekinthető lett a tárlat egésze.

A salgótarjáni tavaszi tárlat ettől az évtől kezdve nem az elhelyezkedés gondjával küzd: a minőséget akarja emelni. Az új hely eleve biztosította, hogy a szervezők a tárlat motorjaivá váljanak. A gondos előkészítés jutalma a tárlat történetében eddig soha nem tapasztalt kitekintés, a művészek topográfiaileg Kaposvártól Esztergomig, Soprontól Nyíregyházáig kimutatható részvétele. Ez is jelzi Salgótarján rangját a kiállítási életben, de érzékelteti a tárlat sokszínűségét is. A tizenegyedik tárlat távol áll a homogenitástól; törekvésekben egymásnak ellentmondó művek is paravánra kerülhettek. A legegységesebb műfaj benyomását kétségtelenül a grafika jelenti. A plasztika a festészethez hasonlóan vajúdik, elsősorban a fiatalabb korosztályhoz tartozó művészek hívják fel magukra a figyelmet. A festészeti anyag különben szélsőséges; kevésbé mutatható ki az alkotások folyamatjellege, mint a grafikusok munkáin.

A műfajok rangsorolása, a stiláris problémák feltárása a hasonló hazai kiállításokon azonos gondokra figyelmeztet. Az új körülmények, a megújulás igénye, a nagyszámú részvétel (49 festő, 62 grafikus, 51 szobrász!) szinte provokálja, hogy tisztázzuk: mi különbözteti meg ezt a tárlatot a többitől; csak a közreműködők lakóhelyétől válik-e országgóssá, vagy egyéb mondanivalója is van a képzőművészet barátai számára?

A tárlat mindenekelőtt azzal válik helyivé, hogy a város és a megye művészetpolitikai és közművelődési elképzeléseit szolgálja. Nemcsak műveket gyűjt össze, hanem szemléleteket befolyásol, egyben megpróbál hatni a résztvevők névsorára is. Mindez azonban nem jelent új feladatokat: az újgeometrikus törekvések képviselői éppúgy jelen vannak Salgótarjánban, mint a lírai absztraktok, vagy a hagyományos figurális rendben alkotók. A sikeres mecénatúra a kiállítóterem falain túl a városszervezésben, a közterek művészeti beruházásaival is érzékelhetővé válik. Salgótarján hasznossága abban rejlik, hogy a magyar művészet összetettségére irányítja a figyelmünket. Nem kötelezi el magát egyik irányzat mellett sem, esszenciálisan élvezi annak az értékét, amit ma határainkon belül alkotnak.

A meglévő arányokra azonban Salgótarján sem tud feleletet adni, s a döntőbíró szerepét sem kívánja eljátszani. A meghonosodott hagyományok és az eddigi tárlatok tükrében azonban érdemes lenne ki-

mutatni a divatjelenségek és a művészileg megalapozott kezdeményezések egymáshatását. Salgótarján — összegező vállalásával — kiindulópont is lehet. A helyi kötelezettségek és kötődések mellett talán ez különböztethetné meg az országos kitekintésű tárlatoktól. A magyarázat egyszerű: hosszabb távon előbb-utóbb Nógrádban is fárasztóvá válhat a „mindenevés”. Félő, hogy a művészek szereplési kedvének fokozódása miatt egyre több, már másutt is látott alkotást kell másod-, illetve harmadközlésben végignézni a salgótarjáni tárlatlátogatóknak. A körforgás magától értetődik: a salgótarjáni tavaszt a szegedi nyári, a vásárhelyi őszi, majd a miskolci téli tárlat követi (a teljesség igénye nélkül), s kezdődik minden előről. A gyakori ismétlődések elkerülése érdekében nem ártana megszabni — a tarjánitól függetlenül is —, hogy a művész hány országos tárlaton mutathatja be ugyanazt a művét. Ez a lépés újabb művek megalkotására serkenthet, másrészt hathat az alkotók felelősségére is. A továbbgondolás már ebből adódik: egy tárlat jövőjéről akkor kell leginkább gondoskodni, amikor az még felfutóban van. Akár úgy, hogy a másutt még nem szerepelt új művek bemutatóhelyévé avatják, akár úgy, hogy évenként tematikus megkötöttségekkel (munkásábrázolás, évfordulók stb.) pályázatot hirdetnek az alapdíjaktól függetlenül. Valószínűen a kettő ötvözte a legjárhatóbb út. Mindez azért lehet fontos, mert például az utóbbi húsz esztendőben csak dicsért grafika is egyre inkább belefeledkezik önmaga eredményeibe, felemeltti tartalékait, minőségi áttörések helyett csupán aprólkosabb műhelygonddal, a régebbi gondolatok, problémák átértelmezett, új köntösbe való csomagolásával jelentkezik.

Ha neveket akarunk említeni, akkor a felsorolás nem tér el sokban a miskolci, a szegedi tárlat névsorától. *Czinke Ferenc, Feledy Gyula, Somogyi Győző, Banga Ferenc, Szemethy Imre, Szabados Árpád* munkássága mindenütt garancia arra, hogy a mondanivalóval társuló kiállítási grafika nincs a véletlenekre bízva. *Sáros András Miklós, Prutkay Péter, Muzsnai Ákos, Záborszky Gábor, Helényi Tibor, Kéri Imre* lapjai éppúgy megjárják Budapest és Szeged kiállítótermeit, mint Miskolcét. *Almássy Aladár* is éppúgy jelen van részletező szépségű rézkarcaival, mint *Lukoviczky Endre* rendkívül precíz és tartalmas szitanyomataival. Az idén *Bálványos Huba* kötődik a legjobban Salgótarjánhoz. Nemcsak azért, mert a város nevét címként viselő kilencrészes ofszetsorozata az emberi fonákságok feltérképezésének a csodája, hanem azért is, mert az egyre inkább kialakuló művésze-

ti hagyományok mellett az itt élő lakossághoz ezúttal az ő kötődése a legerőteljesebb. S ezzel végre azt is kimondhatjuk, hogy nem a személyi igazolványba bejegyzett állandó lakhely tesz valakit salgótarjánivá, sokkal inkább az a gondolati kapcsolódás, amely sajátos problémákra, apró rezdülésekre képes felfigyelni.

A festészeti anyag háromszögelési pontját *Kokas Ignác* jelöli meg, de felsorakoznak melléje a fiatalabbak: *Ef. Zámbo István, Fábrián Gyöngyvér, Végh András. El Kazovszkij Quartettje* a tárlat egyik attrakciója, akár csak a másik oldalon *Lóránt János* önmarcangoló, eddigi optimizmusát felrúgó, sötétbe feledkező színvilága. *Kovács Péter* kezd megfelelni festőiségéről, egyre inkább saját magát ismétli, gondolati reprizei megkötik esetjét. *Mészáros Géza* papírmasszát színez egyre nagyobb biztonsággal, míg *Tölg-Molnár Zoltán* geometrikus lírai absztrakciói újdonságként hatnak a tárlaton.

A plasztikai anyag legnagyobb értéke *Tornay Endre András* szereplése. Népi hagyományokból levezethető fakompozíciói sommás példáját mutatják az átlényegítésnek. Érmei még egzaktabbak, a népművészet formarendje nagy lehetőség-re jogosítja művészetét. *Szabó Tamás* mi-

niatúr lejei ötleteket vetnek fel, *Rieger Tibor Mennyegzője* kiérleletlensége ellenére is hatásos. *Nagy Sándor* a tőle megszokott műgonddal vési kőbe egyre jobban egyformának tűnő figuráit.

A tavaly nagydíjas *Borbás Tibor* kamaratárlaton mutatja be munkáit. Alkotásai is kamaraműveknek nevezhetők, intimitásuk nem gazdagítja a művészlét eddig kialakított véleményünket.

A művészi finomságokat szinte kötelezően kiemelő rendezés gondossága ellenére sem célszerű tovább folytatni a névsorolvasást. A sokszínűséget éppen a felmondásra nem kerülő nevek biztosítják. Hasonlóságukkal, bármikor és bárhol tekinthetőségükkel. Szándékukat, munkásságukat azonban tisztelnünk kell, miként hozzáállásukat is: hiányukkal a mindenkori szorgos derékhatat érné érzékeny veszteség. Valójában ők biztosítják a kötődést, hétköznapi munkájukkal válik lehetővé, hogy felelőlegessük a legkiválóbbak neveit. Ők az itteni tájak, az itt élő emberek krónikásai. A második évtizedébe lépő salgótarjáni tavaszi tárlat léteért őket is megilleti az elismerés és a köszönet.

Molnár Zsolt

Kő, virág, madár

CSOHÁNY KÁLMÁN EMLÉKKIÁLLÍTÁSA

Tizenegy évvel ezelőtt készítette a tavaly elhunyt Csohány Kálmán *Visszatérő* című rézkarcát. Egy férfi áll az ablak előtt, szemben a csillagos éggel — az univerzummal, a mindenséggel. Ahogyan az egymáson áthatoló, jellegzetesen energikusan, mégis szelíden, gondos-egyenletesen metszett vonalak, a tér különböző mélységeit egyetlen egységgé változtató kompozíció is érzékeltetik, a figura kilép az itt és most állapotából, létezése időtlenné, alakja a természet szerves részévé válik. A tűnődés állandósul, mintegy állandósítva, örökké téve az emberi lét törtenéseit, szépségeit, fájdalmait is.

A grafika tehát tizenegy évvel ezelőtt készült, s a következő esztendőben írta *Féja Géza* a *Kortársban* Csohányról: „Egy művész a tetőre ért és hiteles képeket ad az emberről meg a világról”. Tegyük hozzá magyarázatként a fenti mondathoz: ekkorra valóban, a hivatalos elismeréseket tekintve is, a csúcra ért Csohány; művészetében hiteles képet tárt elénk, mert megélt világról beszélt; s tegyük hozzá, hogy a csúc után nem a völgy felé vezető visszaút következett, hanem az állandósult magas színvonal jellemezte munkásságát. Ami az elismeréseket illeti, csak a legfontosabbakat másolom ide a budapesti Vigadóban január 15.—február 15. között rendezett emlékkiállítás ka-

talógusából: 1964-ben és 1967-ben Munkácsy-díjat, 1974-ben Erdemes művész címet kapott; 1967-ben a miskolci grafikai biennálé, 1971-ben a Dürer-emlékkiállítás nagydíját nyerte el.

A kitüntetések, díjak annak a művésznek szóltak, akinek — Kondorral, Feledyvel, Gross Arnolddal együtt — az ötvenes évek második felétől kezdődően a magyar grafika megújulása köszönhető. Csohány, aki Pásztón született 1925-ben, s érettségi vizsgája után dolgozott fakitermelőként, vasúti pályamunkásként, szénbányászként, s aki 1952-ben végzett a képzőművészeti főiskolán, elsősorban talán azért játszott a megújulási folyamatban jelentős szerepet, mert sem témavilágában, sem szemléletében nem szakadt el az öt útjára bocsátó tájtól, közösségtől. Sokat köszönhetett főiskolai mestereinek, *Hincz Gyulának, Ék Sándornak, Koffán Károlynak, Konecsni Györgynek*, még többet azonban a lényegében munkásságának egészét meghatározó gyermek-, s ifjúkori élményeknek, azoknak a természeti motívumoknak, amelyek újrafogalmazásával, sűrítésével előbb apró terrakotta érmein, tollrajzain, akvarelljein, majd rézkarcain, az emberi lét alapkérdéseire — élet és halál, szabadság és kiszolgáltatottság, egyén és közösség viszonya — keres feleletet.

A terrakotta érme — s ugyanígy a Csohány-kerámiák, -faliképek — fontosságát külön is hangsúlyozni kell. Tény, ugyanis — bár a Vigadó kiállítása erre

nem utalt —, hogy a grafikus a főiskola elvégzése után majd egy évtizedig nem csinált rézkarcot. A kis — néhány centiméter átmérőjű — terrakotta érme viszont kitűnő kísérletezési lehetőséget jelentettek számára vonalkultúrája kialakításához. Ennél persze egyben jóval többek is: egy-egy állatmotívum, emberi arc jelenik meg csak rajtuk, de végletes tömörségükkel is önálló, igényes alkotások. Ugyanígy az ötvenes évektől folyamatosan készített, stilizált díszítésű kerámiák, faliképek, amelyek azt is jelzik: Csohány a népi kultúra értékeiből nem a külsőségeket, a konkrét motívumokat, hanem a leglényegesebb jellemzőket — tömörség, a kifejezés pontossága és szürrealisztikus jellege — vette észre és használta fel saját művészetében. Mert tény, hogy Csohány a természet mellett legjobban a népművészethez, a népköltészethez, a népi hiedelemvilághoz kötődött — de sohasem gondolt arra, hogy motívumok műbe emelésével bizonyítsa hűségét.

E művek vezetnek tehát — legalábbis a Vigadó kiállításán — a nézőt Csohány legfontosabb, lényegében egyetlen korszak alkotásainak tekinthető műveihez: rézkarcaihoz, tollrajzaihoz, az 1965—79. között készült grafikákhoz. *Két sirály, Téli nád, Fenyők és madarak, Hold és virág* — a címek is jelzik, hogy a művész alapélménye (akár a népművészet névtelen mestereinek is) a természet volt. Elég egy kő, egy virág, egy nádszál, hogy képzeletét mozgásba hozza, hogy a szépség, az élet jelképeként jelenjen meg a lapon — s elég egy parasztember arca, meggörnyedt tartása, hogy a mindenkori emberi sors fájdalmainak kifejezőjévé váljon. Sorozattá rakhatnánk össze a madarakat — a szabadság jelképeit — ábrázoló rézkarcokat, ahogyan ő maga tudatosan sorozattá kerekítette jónéhány, a témavilág állandóságáról beszélő grafikáját: a *Falum eltűnt figurái* tollrajzait, vagy a *Pásztói népszokások* rézkarcait.

Csupán a témái is érdekessé tennék — ám világszemlélete, formavilága következtében a megújult magyar grafika sajátos értékévé vált Csohány művésze. Ezt talán a Kondor Bélával való összehasonlítás érzékeltetheti a legmegfelelőbben. Míg Kondor — a megújulási folyamat legjelentősebb, korszakot teremtő alakja — a leghatározottabban a XX. század emberére leselkedő veszélyeket mutatta fel, mintegy jövő időben, s ugyancsak jövő időt használva állította a fentiekkel szembe az etikai, esztétikai értékek megőrzésének szükségességét, addig Csohány egy, a ma embere elől lassan (persze igen lassan) eltűnő világ megidézésével mutatja meg az értékeket, munkálkodik átmentésükért. Kondor zaklatott, az érzelmeik legszélesebb skáláját kifejező vonalkultúrájával szemben Csohány vonalainak szűkebb — bár nem kevésbé mély — érzelmi skálája, alkotójuk szelidebb, meditatívabb egyénisége, líraibb magatartása áll.

Dózsa György kivégezve is Dózsa György, örök példa marad (*György*, 1972). Levágott fejét kard emeli magasba, de a

kompozíció mintegy az anyaföld oltalmára bizza a fejet, s a horizont szöges formái, a parasztok vezetőit kivégző karók egymás mellé sorolva Dózsa koronáját adják. A vonal és a folt együttes alkalmazása — mint annyi más lapon —, itt is átgondolt: tompítja a gyászt, mert a nagy egész szerves részévé változtatja a részletet. Ugyanez a kompozíciós megoldás jellemzi a *Temető Gesztely mellett* című rézkarcot. Idő koptatta sirkövek, erőteljes körvonallal, s finoman maratott foltokkal, amelyek a részletet a felület egészével — az élet folytatódását, a körforgást jelképező két „csohányos” fával is — összekötik.

„Csohányos fa”, „csohányos madár”, „csohányos emberek” — talán fölösleges is hosszasan szólni azokról a formai megoldásokról, a bennük, általuk megjelenő tartalmakról, amelyek olyan jólismertté váltak az elmúlt két évtizedben, amelyek értékéről oly jól tanuskodott a Vigadó emlékkiállítás is. Érdemesebb viszont arról szólni, hogy a lírai szemlélet, a népköltészet szürrealizmusával találkozó alkotómódszer a humort, iróniát, a groteszket sem zárja ki teljesen. Elég az *Üzenet a Bandula kocsmából* című, Kohán György festőművész alakját megidéző sorozatra, a *Falum eltűnt figuráira*, vagy éppen az *Éjszaka emlékei* macskájára gondolni, hogy észrevegyük: a csöndes humor milyen jelentős — bár kevésbé méltányolt — vonása Csohány művészetének.

És ez a vonás más — formai — jellemzőkkel együtt mintegy összekötő kapocs is teszi életművét, a hatvanas és a hetvenes évek grafikája között. Csohány ugyanis — mint korábban is jeleztem — már a hatvanas évek elején sem a gazdaságilag, szellemileg egyaránt pezsgő társadalom jelenidejű kérdéseit feszegetve vált „újítónak”, hanem a természetből, a népművészetből táplálkozó képzeletvilágával, tiszta, meditatív hangjával. A hetvenes évek elejére világossá vált a társadalmi kérdések, megoldandó feladatok összetettsége, a konkrét jelenségekben, folyamatokban megjelenő értékek nehezebben kitapinthatóakká váltak. Az ekkor megjelenő fiatal grafikusnemzedék jelentős része éppen ezért az időben való el-távolítást, a közvetett ábrázolást, az elvontabb, jelképes beszédet, az irónia, groteszk adta lehetőségeket választotta. Nem állítom, hogy Csohány közvetlen hatást gyakorolt bárkire is, az viszont bizonyos, hogy szemlélődő, értékörző magatartását az idő és több új grafikusnemzedék alap-terekvése igazolta.

Talán csak egyetlen litográfiát készített — legalábbis ennyi szerepelt a Vigadó Galériában. Az 1966-os *Arckép* viszont, a rézkarcokéhoz hasonlóan, szűkszavú fogalmazásával, visszafogott hangjával, a bajusz, a szemgödör foltjaival oly időtlennek, súlyosnak őrzi meg az arcot, amilyennek Csohány Kálmán lapjain minden egyes madár, fatörzs, kődarab bizonyul.

P. Szabó Ernő

GALGÓCZI ERZSÉBET:

Törvényen kívül és belül

Galgóczi Erzsébetet sokáig „csupán” úgy emlegettük, mint a plebejus elkötelezettség árnyalt irodalmi képviselőjét, aki a társadalom peremvidékére szoruló kiszolgáltatottak nevében perel, azaz kissé rá-merevült a rokonszenves, eleve rangot, elismerést kiváltó szerep. A falu, a kisváros mikromaffiájának megjelenítésekor csillantak meg legerőteljesebben korai prózájának erényei. E művek egyik figuratípusa a tiszta szándékú, népi indíttatású főhős, akit a moralitás, a törvény és a haladás tisztelete emel piedesztálra. Téeszelnöktől rendőrig terjed az alakok változatos repertoárja. Vele szemben állnak részben a hagyományos közgondolkodás következetes, erkölcsös, képviselői, akik becsapva érzik magukat a téeszésítés miatt. Úgy érzik, hogy a „földet vissza nem adunk” hangzatos jelszavát az a hatalom nyilvánította semmisnek, amely a szép mondatot csalétekként írta zászlajára annak idején. Harmadik figuraváltozat a helyi, járási, megyei szintű többség reprezentánsa, az elvtelen, örök-ké „fölfelé bukó funkci”, akit részben szüklátókörsége, de még inkább kicsinyes és nagyszabású panamai fordítanak szembe a „tiszta szándékú”, prófétai elhivatottságú hőssel. E novellák-kisregények viszonylag szűk horizontja okozhatja, hogy az olvasóban az a tévképzet támad, mintha az író fölmentést adna a társadalomban tapasztalható általános visszáságoknak, pedig a kontraszelekció, a protekcionizmus, az antidemokratikus tendenciák nemcsak kis közösségek, vidéki kiskirályok, egyfajta provincializmus túlkapásából fakadnak — bár melegágyuk az említett anomáliáknak.

Az, amit Galgóczi pályafutásában egyetemessé válásnak, kiteljesedésnek nevezünk, természetesen nem afféle előzmény nélküli, kopernikuszi fordulat következménye. A *Kinek a törvénye*, az *Orbán Teca háza* című novella, a *Pókháló* című kisregény „földnehéz” gondokkal birkózó figurái mellett fölbukkannak halálfélelmeiktől gyötört, bőrük börtönébe zárt értelmiségű hősök, akiket az ötvenes évek dogmatikus, antihumánus rendje, illetve napjaink kontraszelekciója szorít a periferiára (Dankházi Julka, a *Könél keményebb*, illetve Veronika, a *Félemelet* központi alakja). Utolsó két könyvében (*Közel a kés*, 1978; *Törvényen kívül és belül*, 1980.) mind a hagyományos Galgóczi-féle mikrokörnyezet, mind az „urbánus” miliő kisugárzása egyetemessé vált. Ha összevetjük a *Közel a kés* tribuni lendületű — bár nem egészen makulátlan — téeszelnök főhősét a jóval korábbi (1972-es születésű) *Pókháló* Niklai Gézájával, azonnal szembetűnő, hogy Szalánczkit erkölcsi aggályai, kételyei bölcse, humanistává érlelik, aki megérti a parasztember

mitikus földszeretetét is, míg a *Pókháló* azonos típusú hősenél éppen csak, hogy jelezve van e folyamat. Niklai hozzá méltó ellenfelek nélkül esik a járási maffia áldozatául, ahol egy-egy jellemző vonással megrajzolt, de mégis kissé szabvány-funkcionáriusok keverik a kártyát a részeges parasztlumpenné züllött, „föld-imádó” Pigniczkiel. Mennyivel árnyaltabbak, élettelibbek, diabolikusabbak az egy évvel későbbi (1973-ban megjelent) *Bizonyíték nincs* című novella gátlástalanul panamista vezetői. Szalánczki János ellenfele, Csiszár is barbár erővel, konzekvensen képviseli a maga szentírás-ként tisztelt világnézetét: „Több föld, több szabadság”. A *Közel a kés* robusztus, hajszálpontos pszichológiával megjelenített hőseinek összeütközése pszichológiai és történelmi drámává szélesül... „egészen más, mint az eddigi írásaid... Nemcsak a témája miatt, hogy ez nem termelőszövetkezet, meg járási kiskirályok...” — jellemzi a *Hínár* című elbeszélés (*Közel a kés* kötet) író főszereplőjét a felesége. Új motívum a Galgóczi-oeuvre-ben a közvetlen írói önvizsgálat is. A középkorú, ismert, de a „szakmán belül nem igazán menő”-nek tekintett alkotó önanalízisét — a novella centrális problémájától eltekintve — vallomásértékűnek tekinthetjük: „Az én szintemen már nem úgy vetődnek föl a problémák, hogy megjelennek-e, vagy sem, hanem, hogy én mennyire elégedett vagyok azzal, amit csinállok”.

Az új könyvek makacsul vissza-visszatérő alapkérdése a középnemzedéki értelmiség illúzióvesztettsége. Ugyanakkor még markánsabban szól azok nevében, „akiket semmi sem illet meg”, akik a saját jogukat sem tudják, mert „A törvény nem tudása nem mentesít a következményei alól, de kirekeszt abból, ami megillet” (*Hajnali látogatók*). Megszállott moralisták kálváriája, tragédiája erősíti az író aggodását az átmeneti kor viszszaságai miatt. A túl hosszú nyúló átmenetiség önmagában is a hitetlenség primer forrása: „És tudni szeretném, hogy egy huszonkilenc éves, parasztszármazású, egyetemet végzett, kommunista, tehetségesnek tartott fiatal mit hajszol odáig, hogy nem lát más kiutat maga előtt, mint elhagyni az országot. Ezt a rendszert, amely mai, nem is Rákosi-rendszer”. A *Törvényen kívül és belül* című kötet *Törvényen belül* kisregényének idézőjeles főhőse-ciceronája, Marosi határőr főhadnagy teszi föl a kérdést egy csúcfontosságú dialógusban. Az igazi központi alak Szalánczky Éva, a kiemelkedően tehetséges, prófétikusan megszállott újságíró. Marosi az ő halálosan végződött disszidálási kísérletének körülményeit kutatva deríti föl a középnemzedék kálváriáját. A főhadnagy magánemberként, a rendőrséggel párhuzamosan nyomoz. Korábban közepes amorózókerekbe menekült az ötvenes évek kísértő-nyomasztó határemlékeitől, s egyre idegenebb hivatásától. A főhős értelmetlen halála rázza föl apátiájából, akinek alakját egyetlen igazi, reménytelen szerelmeként őrzi a főiskolai

évekből. A megalkuvásra képtelen újságírónt kivételes tehetségén kívül homoszexualitása is deviáns elemmé teszi. Újszerű mai irodalmunkban a „nemi ferdülés” elfogulatlan ábrázolása. Az előítéletmentesség hangoztatása ellenére tabuként kezeljük, vagy óvatosan kerülgetjük ezt a nagyon is létező problémakört. Így ma is bátorságnak számít egy rokonszenves, emberi módon győtrődő lesbikus hősnő ábrázolása.

A vegetálásra kényszerült, illetve nyomorúságosan elpusztult, antik tragikumot hordozóan nagyformátumú szereplők kudarcát az író átlagos figurák meg nem érdemelt karrierjével ellenpontozza, akik a kontraszelekció arany szabályainak ismeretében beházasodnak a „pixisbe”, s akik magánéletük tragikus vétségéért bűnhődve mennek tönkre.

Mintha a minden korábbi Galgóczi-novellában-kisregényben külön-külön fölbukkanó hős megjelenne végre egy nagy műben, monológjaik-dialogjaik egymás szólamaikat erősítik végzettszerűen tragikus kórossá. Döbbenetes és elgondolkodtató, hogy Szalánczky Éva zsenije és homoszexualitása szinte egyenrangú szegyenbélyegként ég a homlokán. Torz ellenpontja a tehetséges, besúgóvá züllött költőnő — akihez képest mintha túl sok írói fölmentést kapna a szép, de tehetségtelen, gátlástalan rovatvezetőnő. A pompásan nagyszabású, infernalis színek együttesében árnyalatnyit zavaró, hogy a „par excellence értelmiségi”, urbánus figurák egytől egyig ellenszenvések, az olvasónak az a tévképzete támadhat, hogy a tiszta moralitás egyedüli kritériuma a népből érkezett. Szerkesztésbeli árnyalatlanságot okoz a deus ex machinaként megjelenő „jóságos Blindics rendőr őrnagy” értelmiséggellenes vádmonológja. Szinte Fortinbrasként tűnik föl a színen, késleltetve, többször említik, hogy ő vezeti a nyomozást. Túlzott várakozásokat táplálunk iránta, így a megjelenése pillanatában már írói szócsóként, orákulumként hallgatjuk rosszul általánosító, elmarasztaló szavait. A *Törvényen kívül* ennek ellenére szintézis erejű regény, egész mai életünk komor, életteljes, nagyszabású tablója, a rangos magyar próza igazi értékei közé tartozik.

A társadalmi horizont szempontjából nem ilyen nagyléptékű, de szerkezetileg kristálytisza alkotás, hitvallás a *Szent Kristóf kápolnája*, a kötet másik regénye. Arról nyilatkozta ki, hogy a művészek — bármely tartományba „száműzik” is — önmaga legrangosabb mércéi szerint kell cselekednie, morális értékeket mutatni föl embertársainak a mindent elpusztító idő hatalma ellen. Egy fővárosi restaurátornő, s egy erős, életvidám falusi esperes találkozása, plátói barátsága adja a cselekmény keretét. A két magányos ember kölcsönösen megyónja a másikkal élete nagy titkát, s fölvillantják egymás számára a megváltás — de legálábbis a megnyugvás — lehetőségét.

Galgóczi írói eszköztára puritán maradt, változatlanul a hagyományos novella és a kisregény formái keretein belül alkot.

Kezdeti műveiben — talán éppen az aktualitás keresése és a valóság makacs kutatása miatt — publicisztikus elemeket is fölkelhetünk. Az elbeszélések szerkezetén átizzó, égető társadalmi probléma néha vázlatossá nyomta el a hősokeket, különösen a mostani, érettebb alkotásokhoz képest. Az újabb művekben drámai dialógusok, indirekt belső monológok, gazdag helyszíntfestés fokozza az ábrázolt valóság-szeletben eleve jelenlevő feszültséget. Visszaemlékezések, naplórészletek válnak a múltbeteintés eszközévé. Az atmoszférateremtés, a hű társadalmi makro- és mikrokörnyezet megjelenítése így általános, az ember értékeit féltő üzenetté nemesül. A művész újjászületéséről, az értelmes-humánus létezés minden körülmények közötti megvalósításáról, az akadályok fenyegető erejéről egyetemesebb régiókban szól, s megőrzi korábbi műveinek erényeit is. A szélsőségeket hitelesen, szenvelgésmentesen, sematizálás nélkül rajzolja meg. (*Szépírodalmi*, 1980.)

Pósa Zoltán

BERTHA BULCSÚ:

Ilyen az egész életed

Bertha Bulcsu összegyűjtött novelláinak kötete határozott, egyéni írói karaktert mutat, amelynek legfontosabb összetevője a példázatszerűség vállalása az emberi gonoszság ellen, a haladás érdekében. Valamilyen módon minden novellája az emberi élet újrakezdéséről szól. Idejélműlt életformák és tartalmatlan emberi kapcsolatok állnak szemben valami újjal, amit legtöbbször csak sejtet a tavasz, a napfény és a munka. Az író e novellákban mindenekelőtt azt tartja szükségesnek rögzíteni: mi az, ami ellen küzdünk? Ezért fontos része ennek a világnak az atomháború látomása is. A lezajlott katasztrófa képe fokozza a fenyegetettségélményt, s az atomtámadás árnyékában a józan gondolkodás és az örület határai elmosódnak (*Nyugtalan Európa*). Fölvet azonban kevésbé általános problémákat is, amelyek nemzeti létünkkel állnak szoros kapcsolatban. Sok kortársával együtt ő is fontosnak érzi az összehasonlítást a felszabadulás után föllépő és a hatvanas-hetvenes években munkálkodó politikuskemzedékek között. Ez azért is lényeges, mert Bertha Bulcsu átélte az új rend keletkezésének szörnyű előzményét: meghatározó gyermekkori élménye a második világháború, elsősorban a bombázások. Egyik leggyakoribb képe a vadász-, illetve bombázógép, legtöbbször használt idegen szava a detonáció. Ebben a világban nő hatalmassá annak a felnőttembernek az alakja, aki képes arra, hogy egy kisgyermeket megvédjen a háborúban (*Lint gyermekkor*). Az emberi jóság és gonoszság ellentéte lélektani-bűnügyi történetben is megjelenik

(*Kék égi tej*), és gyakori kísérője a természet iránti finom nosztalgia.

Sok novellában megjelenik a szerelmi viszony, s ezen belül is a testi szenvedély, de többnyire nem ez áll a középpontban. Az író inkább azt kutatja, hogyan képes egy emberi kapcsolat áthidalni a múlt és a jövő közötti szakadékokat. Mivel a kötet első novellája 1958-ból, az utolsó 1974-ből való, egyaránt mutatja az író fejlődését és társadalmunk változásait. Az egyik tanulság az, hogy a hatvanas évek novelláiban inkább a harmónia lehetőségének felmutatása, a későbbiekben inkább a disszonanciáé a meghatározó: a „modern” világban a felszínes szemlélet megmérgezi a szerelmet, a karrierizmus, a garaszkodás pedig lehetetlenné teszi a múltban kialakult őszinte kapcsolatok megőrzését. Nem egyszerűen egy elidegenedett világ rémlik föl ezekben a novellákban, hanem történelmi jelentőségű kérdést vet föl az író: mi okozta az egyéni zsákutcákat az ötvenes, a hatvanas, majd a hetvenes évek szocialista fejlődésében? A Bertha Bulcsu publicisztikájából jól ismert indulatok ott vannak a novellákban is, de természetesen jóval áttételesebb módon. Gondolkörének egyik központi kategóriája itt is az értékek megőrzése. Ezért foglalkozik olyan sokat a civilizáció ártalmaival, ezért olyan gyakori nála az atomháború látomása.

Egy másik Bertha Bulcsu-kötet is napvilágot látott nemrég: *A fejedelem sírja felett* címmel megjelent publicisztikai írásainak gyűjteménye. A két könyv szervesen kiegészíti egymást, de meg kell jegeznünk, hogy a novellák szemléletileg kiegyensúlyozottabbak, átgondoltabbak. A fölháborodásokat gyakrabban kíséri bennük a derű. Dührohamok és boldogságitörések állnak a háttérben, de mire az élmények művé alakulnak, lecsönnesíti őket az író múltat-jelent-jövőt vizsgáló gondolkodása.

Sok novella gyűjtőpontjában az egyéni élet kilátástalanságai és reményei állnak. Bertha Bulcsu szenvedélyesen kutatja az emberi sorsokban rejlő lehetőségeket. Az egyéni életutakban Bertha hősei számára csaknem mindig a víz jelenti a nyugalmat, a biztos pontot, amelyet a gyermekorból a későbbi felnőttkor számára is megőrizhetnek. Olykor az emberek egymásra találásának közege is lehet egy tó (*Az Öthey lány*), másutt egy statikus és egy dinamikus létszemlélet összecsapásának színtere (*A fehér csend*).

Ahol az emberi kapcsolatteremtés lehetőségét vizsgálja az író, ott külön-külön elemzi a két szereplő lélektani folyamatait, s így kettős szerkezetű novella jön létre (*Változatok egy témára, Nyugtalan Európa*). Az emberi viszonylatokat több műben a valóság és az illúzió egybemosódásának izgalma teszi teljesebbé. A víztükör virtuális képe elfedi a szereplők szeme elől a meder titkait. Így válhat a folyó a bonyolult, zaklatott felnőttkor kihívásává. A biztonságot sugárzó víz aknát rejt, s így gyermekhalál okozója lesz (*Szomján haltak a szilvafák*). A *Nyugta-*

lan Európa a világpusztulásnak azt a stádiumát jelzi, amelyben a férfi-nő kapcsolat is csak félszeg kísérlet marad az emberség megőrzésére. A novella két síkja (a realitás és az örület látomásai) közül fokozatosan az elektrosokkba kergetett ember képe erősödik föl. A főszereplő saját tudatában addig menekül, amíg úgy nem érzi, hogy magányában is szabaddá vált a tér és idő tengerén. Így tágul itt ki egyetemes élménnyé a Balaton világa.

A kötet azonban a megoldás esélyeit is keresi az emberben, ezért bukkan föl gyakran az empátia mint téma. Ez segíti egyik szereplőjét abban, hogy a „szabályos” és a „küzdelmes” élet közül az utóbbit válassza (*Hajók, emberek, nyár*). Elsősorban e lélektani folyamat ábrázolását segíti elő az idősíkok egymásba csúsztatása. Ehhez általában derűs vagy elégikus hangnem társul, de keserűen ironikussá válik, amikor a fiatalembertől kilépő férfi hirtelen rádöbben szülei öregségére (*Szeptemberben*). Az ilyen témájú novellák többnyire egyetlen emberről készített portrék, s egy részük sejtethetően önletrajzi fogantatású, szubjektív hangú.

A főntebb említett emberi kapcsolat nem minden novellában jön létre a szó valódi értelmében. A *Búvár és a Katona* két ember egymás mellé siklott sorsát mutatja be. A Katona tizenöt évvel korábbi háborús sebesülése okát keresi, a Búvár pedig — hasonló konoksággal — végzi a maga nehéz munkáját. Nem lelkesedő típusúak, inkább valami csöndes elszántság, tudatosan vállalt magány jellemző rájuk, akárcsak a többi novella hőseire. Két férfi találkozásának leírása mögött mindig az élet nagy kérdései sejlenek föl, bár az életutak Bertha Bulcsunál általában csak ideiglenesen futnak össze. A kötet utolsó novellái már olyan embereket állítanak a középpontba, akik reménykednek ugyan abban, hogy sikerül hidat vernük a múlt és a jelen közé, s ekként majd továbbléphetnek a jövőbe, de ez a vállalkozásuk kudarcba fullad.

Néhány novellában a főszereplő a magányból is megpróbál kitörni, hogy föloldódhasson egy közösségben. Ez a törekvése a *Citerás* címszereplőjének éppúgy, mint a *Változatok egy témára* unatkozó szépasszonyának, de az ő kísérlete az önmagát fojtogató kispolgári világban eleve kudarcra van ítélve. A *királynő rokona* szellemes, bár egy kissé leegyszerűsített szemléletű történet arról, hogy egy grófi származék hogyan illeszkedik be a mai magyar társadalomba.

Bertha Bulcsu novellái realista oknyomozáson alapszanak, de nem épülnek csattanóra: egy-egy történet általában ott fejeződik be, ahol a főszereplő teljesebb sorsa elkezdődik. Nem annyira drámai, inkább lírai fogantatású művek ezek. Az író csak sejteti, s nem mondja ki a lényegét. A sok mögöttes gondolat óvja meg novelláit a sematizmustól, s teszi őket a kortárs magyar realista próza értékes alkotásaivá. (*Szépirodalmi*, 1980.)

D. Rác István

GÁLL ISTVÁN:

Vaskor

Különösen a feleségek ismerik férjeiknek azt az eléggé nem hibáztatható, fárasztó szokását, hogy némi ital után, a társalgás előre megjelölhető pontján, hősokorról — azaz, a „katonáéknál” eltöltött éveikről fognak (már egymás történeteit is kívülről ismerve) adomázni. Az esetek persze az évek során csiszolódnak. Vérmérséklet, önismeret, jellem, hivatás kérdése, hogy melyik mire fordul a sokszori ismétlésben. *Gáll István* is a mániakus férjek közé tartozik. No persze, ő más is, mint férj. Írói pályája kezdete óta szinte ugyanazt a történetet mondja. (Miként nyilatkozataiból ismerjük, s ebből a kötetből is kiderül, magánszerencséje — nem az egyetlen az életében —, hogy türelmes feleséget talált hozzá).

Patkánylyuk című kisregényében tett először kísérletet katonaelményei összefoglalására. Ebben a helyenként vadromantikus korai regényben már együtt áll minden, ami a *Vaskor* alapanyagát szolgáltatja majd. De mekkora a különbség a két munka között! A két kötet lényegi színvonalbeli különbsége példázta talán a legjobban, hogy az élmény önmagában még nem tesz íróvá senkit. Ennek tudatában van Gáll István is. Ezért prózájában nem is érzékeljük a görcsös élményhajszolást. Útja, a mesterség meghódításával párhuzamosan, alapvető élményanyagának mind mélyebb feldolgozásához vezet. Gáll István valószínűleg ennek a szívós önismeretnek köszönhetően emelkedett az elmúlt évtizedben a realista magyar próza élvonalába. A *ménészgazdával* vált ez nyilvánvalóvá az olvasóközönség körében is.

A *Vaskor* ideje ismét az ötvenes évek eleje. Élményanyaga a határőrök világa, végig a dél-dunántúli és nyugati határsávban, az éleződőnek mondott belső osztályharc és a feszült, hidegháborús nemzetközi légkör idején. Katonákról olvashatunk tehát, a se béke, se háború korában. A novellák snittjei azonban a „katonaság” mellett a „népséget” is felvonultatják, a korabeli életet magát, hitelesítő részmozzanataival, jellegzetes figuráival, konfliktusaival, közérzetével.

A novellák két ciklusba rendeződnek, majd a kötetet három, közvetlenül önletrajzi írás zárja.

„Mit keresek én itt?” — ezzel a mondatlall kezd a könyvét Gáll, s egyben az *Aknákon* című ciklust. A kérdést persze, bárki emberfia föltehetné, más korban is, aki szembenéz saját életével és saját korával. Az első mondatnak ez az általános érvényessége mindvégig fennáll: a teljes élet kerekedik ki mindenféle filozófikus áttételesség vagy pszichologizálás nélkül, pusztán az emberek, történések, helyszínek, körülmények nyers valóságossága által.

A nyitó kérdést egy gyermekember teszi fel magának, éppen berukkolt újoncként. Válaszadási kísérletét önmagának alig leplezhető kétségbeeséssel kezdi. Aztán lát, tapasztal, cselekszik, berendezkedik ebben a különös világban. A *Kalendárium* című ciklusban már ő a tapasztalt öregkatonára, aki ismeri a világ fondorlatait, cseleiteit, semmi újat nem lehet neki mondani, éli azt az életet, amit élnie megadatott, s amikor az idő szorítása engedni látszik, legszívesebben a katona örökké vágyott menedékét, az alvást választaná, holmi átfogó válaszok helyett. Hiszen az évek, a tapasztalás leülepszik úgyszólván, mint hajdanvolt gazdag kultúrákra a szél fúttá homok, s a vizek hordaléka.

Ki ez a koravén ifjú ember, akire idő előtt rátelepszik a férfikor rezignációja? Ezt a Magost szabvány olvasói követelmények szerint olykor még utálni is lehet: nem hős — életben akar maradni. Ennyiben ő a magyar történelem által a próza számára kitermelt egyik lehetséges jellem.

Leginkább a monarchia íróitól tudjuk, hogy a katonavilágnak mindig van valami érthetelenségi tényezője, szélsőségeiben abszurd jellege. Ennek következményei sajátosan csapódnak le az egyszerű közlegényen. Önértékelése, helyzetelemzése erősen behatárolt. Ezért, amikor tettenérni véli a valóságot, szerencséje van, ha csupán a katonanyelv durván naturális realizmusával világosítják fel, hogy ki is ő és mennyit ér a felismerése. Az egyéni tájékozódásnak („Mit keresek én itt?”) ezen az eleve kudarcra ítélt terepen az eszmélkedő lény számára nem marad más, mint önmaga védelme. Megvastagítja hát jelleme kitinpáncélját, aminek védelme alatt embernek hiheti magát. Tudjuk azonban, hogy miféle erők érvényesülése miatt, ez az egyéni védelmi rendszer sem külső, sem belső fenyegetettségekkel szemben nem jelenthet életbiztosítékot.

Persze Gáll István főhősét sem történeszek és irodalmi művek világosítják fel, mint az utókort, hanem az unokabátyja, aki lőmesterből lett rendőr, majd, mint „bányatelepi beleváló gyereket” a határőrség „erősítésére” vezényelték. Magos befogja hát a száját és figyel. Önkéntes szájjárát ugyan gyakran feloldja, de a figyelmé meg álmában is dolgozik. Kettős okból. A bányászivadék exgimnazista írásambíciókkal van jelen önmaga hányattatásaiban: „szakmai” kényszer nála a figyelem. Másrészt aknász, a robbanásveszély állandó közelségében él társaival együtt — úgyszólván szakmai alapkövetelmény a figyelem. (Mi több, a kettő találkozhat is: a prózáíró munkaterve megvalósulhat-e az olyan lelki képességek trenírozottsága nélkül, mint amilyen a koncentráció? Lehet, Gáll Istvánból azért lett író, mert véletlen folytán aknásznak sorozták . . .) Mégis ez az örökös önvédelmi készenlét gyakran kihagy. A lélektan egyszerű törvényei sze-

rint is, meg más okból is. Gállnak kétség-telenül érdeme, hogy az önburkában hívő-bízó ember vesztének okát legtöbbször önmaga emberségében láttatja: a „váratlanul” föltámadó emberi szolidaritásban. Ezért néznek szembe sokan a halállal, robbannak fel — köztük Magos is —, vagy sodródhatnak veszélyes kalandokba, lesznek akarataik ellenére „hősök”. (Már a *Ménesgazda* Busó Jánosa is a személyiségnek ebben a ravasz történelmi csapdájában vergődött). Ennek a világnak törvényszerűen emelkedik egyik főszereplőjévé a véletlen és a szerencse. És ugyancsak magától értetődően jönnek létre az intím világ, a pillanatnyi feloldódás, a nemiség, az ital, a nevetés, a tréfa kicsiny szigetei.

Gáll tudja, hogy nem lehet egy kort hitelesen ábrázolni — hibátlan sötét lakozással sem. Ha az értelmes, használni akaró emberi humánus folyamatos jelenlétét képtelen egy író felmutatni, érthetlenné válik a történelem menete, nem lelünk arra magyarázatot, hogy miféle társadalmi és emberi tartalékok színrelépése folytán voltunk képesek kilábalni az adott kor kárhóztatott viszonyai közül. Közhelesen fogalmazva, ezért (is) érvényesek Gállnál az új rend születésének gyötrelmei. Aki ezt megélte, nem lehet szépelgő humanista. Éppen tudatos elkötelezettsége kényszeríti rá, hogy ne a történelem fölé emelkedve, hanem a történelem lápos vidékét maga mögött hagyva, realista legyen a gondozott gyepen.

Gáll egyszerre igazodik anyagához és önmagához, amikor nem vállalkozik látványos formaújításra. A magyar novella hagyományos változatait műveli. Belejátszik ebbe a hatvanas évek elejének Hemingway-hatása is, ám ez jobbra már külsődleges. (Bár lehetetlen Magos kapcsán *A mi időnkben* Nickjére nem gondolni, vagy a *Kalendárium-ciklus* novellái elé írt kalendáriumi bejegyzések kapcsán Hemingway vignyettáira). Nem érdektelen, s nem is ötletszerű Babel nevének és a *Lovashadseregnek* a felemlegetése sem. A *Vaskor* novelláit a legjobb pillanatokban a magyar novellisztika anekdotikus vonulatától nem csupán a Babel módján szigorú látásmód, a hemingway-i takarékos szerkesztés távolítja el, hanem a visszatérő főhős, Magos személyiségének megformálása is. Magos — még ha az anekdotához közelálló módon, mint szemtanú mesél is el egy-egy megtörtént esetet — anynyira érintett személyében is, hogy csak önmagára vonatkoztatva válik teljessé bármelyik története. Szemben az anekdotával, amelyben az elbeszélő rendszerint a kívülállását és fölényét is tudomásunkra hozza (ettől még csattanhat rajta az anekdota ostora), amely persze, látszólagos, de ennek nincs tudatában, s nem is lehet. Gáll ifjú embere azonban mindig tisztában van önmaga szorongatottságával, s azzal is, hogy berendezkedése ebben az állapotban milyen törekeny.

Valószínűleg a kötet nem minden írása remekmű, de a forma mérsékletességén belül lélegző, eleven mikrovilág tenyészik, s ez jelentős munkává avatja a *Vaskort*, egészen a jóízű könyvsikerig.

A kötetzáró három önéletrajzi írás fölöslegesnek tűnik. Fegyelmeltebb lehetett volna a könyv, ha ezek a vallomások — használaton kívüli tartalékkulcsként az olvasó kezében — elmaradnak, egybegyűjtésük későbbre halasztódik. Ha nem is merőben idegenek a novelláktól, mégis megbontják azok zárt, takarékos, alkotói távolságtartással megteremtett világát. Oda tántorodik vissza a kötet általuk, ahonnan a két ciklusban fáradtságos munkával elszakadt az író. Az önéletrajziság patronjai — legyenek bármilyen jól megírtak — a „rég jó” anekdota hangfékvében pukkannak. (*Szépirodalmi*, 1980.)

Laczkó Pál

CSOÓRI SÁNDOR:

A tizedik este

A bejelentett csődök ellenére, vagy éppen miattuk, „*Allok a helyemen*”, állapítja meg új verseskötetében Csoóri Sándor. Ezért is kapom fel riadtan a fejeimet, mikor egyik kritikusa arról beszél: ...nyilvánvaló, hogy a magyar költészet folytonosságát jelképező stafétabotot, mely Nagy László kezéből korai tragikus halálával kihullott, Csoóri *ragadta föl*. (Kiemelés tőlem — Z. T.!) Meglepő és jellemző zavar ez a költő körül. Besorolása régen szükségeltetné a költészetünk kasztrendszerébe, érzik ezt bírálói is, ám ez idáig mindig megúsza. Most kézenfekvő lehetőségként kínálkozik Nagy László megüresedett helyére állítani. Tetszetős lenne, csak nem ilyen egyszerű ez. Mert nem feledkezhetünk meg arról a tényről, hogy Csoóri lírája, s gazdag, szinte egyedülálló esszéárháza már a Nagy László-i időszakban is létezett, önállóan fejlődött, alakult.

Nem hiszem el, tehát el sem fogadhatom, hogy Csoóri attól lesz nagy költő, hogy egy jelentékeny kortársát félreállította útjából a halál. Értem én, persze, hogy mire gondolnak itt: egyfajta gondolkodás, etikai tartás folytatását remélhetik a költőtől. Joggal. Csakhogy a versviláguk, melynek csak egyik szintje az erkölcsi, sokban különbözik egymástól. Abban többek között, hogy Csoóri nem, vagy csak kevésbé stilizál, mint Nagy László. Kevésbé tömörít, metaforái nem olyan feszesek, mint Nagyé, versei inkább az esszéisztikusság bélyegét viselik magukon. A megoldást mégis azonosságuk sugallja: mindkét költészet *autonom*. Jelöljük hát ki Csoóri helyét inkább ott, ahová önnön magát állította, azaz, azt a

helyet térképezzük föl, ahová eljutott, ahol most állni tud. Nem kevesebb ez, mint mit előbb följánlottak számára! Új könyvével megerősíti vezető helyét a legjobbak között irodalmunkban, sőt, versvilágának jelentős változásaival-állandósulásaival előbbre is lép.

Elmúlt a Csoóri-versek nyárideje, a legendás lánghang, mely egy időszakban meghökkentően reményessé és vágyottan regényessé tette őket. Sok az ősz, sok a tél, a csapadék: eső, hó. Sok a fáradtság, a reménytelenség. Állandósult az elégikus hang, egy időben ezzel csúcsáig ért a Csoóri-féle versépítkezés. A kötött és szabad vers közötti szüntelen átmenet állapotát értem ezen. (Ő maga „*ködalakú verseknek*” nevezi konstrukcióit.)

Többnyire erős állítást, iges szerkezetet tartalmaznak az indítások. Ezután szinte azonnal átcsap hangulatfestésbe, a színhelyeket — szoba, város, folyó- és tópart — felváltják az idő koordinátái: év, évszak, nap, napszak. Majd a helyzet változása: magány, ill. a társsal való intim együttlét. Innen indul el a versbéli elemzés (esszéizmus?!), mely költőnkél a mindennapi empiriától távolodik, s jut el a metafizikus pillanatokhoz. A *Virasszon velem a víz* című vers kezdő szakával ilusztráljuk az elmondottakat: „Fölebredek. Ott kint a tó / s egy idegen ország sötétsége. / Megfejtethetlen madársírás / a bokrok alatt, / mintha valakit gyilkolnának”.

A lépcsőzetesen induló, majd ellebegtetett szerkezetet jól szolgálják a különös, félmetaforaszerű képek, melyek a valóság testén tapadnak, ugyanakkor a gondolat számára új dimenziók felé nyitnak teret. Amikor egyik kedvenc megoldásával, a felsorolással él a költő, egyenesen katartikus hatást tud elérni, pár vonással: „*Mintha távoli városok gerendája ropogna a tűzben, / mintha fölhasadt emberbőrt csattogtatna a szél, / mintha kifosztott telefonfülkék oldalát / verné valaki ököllel / s éjjéli kutyák víz alatt alvó arcokat ugatnának*”.

A katartikus hatás természetesen nem csak nyelvi biztonsága miatt jelenik meg műveiben, hanem élményköréből adódóan. „Tankok, szakszofonok, s lüktető, örült mozik”. A költő által összefogott, együvé tömörített motívumokat lebontva eljutunk e lírának a leglényegesebb összetevőig. A *tankok* motívum a háború, a háború utáni közel-távol-múlt megrázó, kitörölhetetlen élményét idézi, az erőszakal szembeni irtózást, gyűlöletet, tehetetlenséget hordozza. A *szakszofon*, a hatvanas évek legdivatosabb és legfontosabb hangszere a „második indulást”, annak hőskorát idézi, a *lüktető mozik* szintűgy. A korszakot, amikor összerázódott a mai ötvenesek generációja, illúziókkal, tervekkel, akciókkal koponyáikban, választásokkal és lehetséges válaszokkal. Csoóri most a csődöt jelenti be, a nem sejtett, nem várt válaszokat, a kikerülhetetlen válasz-

tásokat: „legalább undorodjunk; elmen-
nek már egy kihallgatásra is boldogan, /
lámpák és öklök elé”.

Csak az képes hallgatni, aki nagyon so-
kat tud. Akit nem a kibeszélés igénye,
hanem az elhallgatás szerénysége-kemény-
sége mozdit, vagy tesz teljesen mozdulat-
lanná. Aki megérti az élmények csöndjét
is. Aki tudja, hogy a csönd élménye meny-
nyire véres. Csoóri már tudja ezt. Van
azonban egy másik csöndje is, mely
fölerősödött verseiben, mely éppen cím-
adó költeményében jut ontológiai szerep-
hez: „Olyan a csönd / mintha valaki /
verset írna egy haldoklóról. / Olyan a
csönd, / mintha egy haldokló írna verset”.

A halállal határos csönd új tája ennek
a lírának. Nem csak az elmagányosodás
csöndje ez, hanem az elmélkedése, a
számvetése is. Egyik oldalról tehát a le-
hetetlen megjelenése, nincs többé „szö-
kés”, nincs „elmenni” ebből az állapotból,
csak „menni” lehet, ezen az állapoton be-
lül. A lélek mozoghat.

Együttal más kényszer csöndje is: „Te-
li van csönddel a nap, / teli van csönddel
a világ, / rossz csönddel, nehéz csönd-
del”. Ebbe a csöndbe szól bele a rádió a
híreivel, a háború a szörnyűségeivel, a
szerelem a lehetetlenségeivel.

Csoóri tehát, amikor megteremti, s
magas művészi szinten teremti meg,
a mindennapi élet kisszerűségei és a ma-
gas lángon tartott élet közötti egyidejű-
séget, nem tesz mást, mint egy régebbi
felismerésének enged: *A művészet az ember
természete*. A természetesség szüksé-
ges velejárója ennek a lírának, lévén,
hogy a könyv alaphangja a személyesség.
Mégsem marad személyeskedő, mert
ez a személyesség a legváratlanabban tá-
gul ki Európáig, vagy a legváratlanabban
koncentrálódik vissza a diólevél mítoszába.

Ezzel el is jutottunk a modernség kér-
déséhez, mely egyik alapproblémája min-
den mai művésznek — Csoórinak is.

Jellegében értékörző költészet az övé.
Értékörző morális síkon, mikor szülőföld-
ről emlékezik, szociális síkon, mikor nem-
zetről, hazáról, európaiságról gondolkodik.
De értékörző formai szempontból is, ami-
kor a hagyományos formákat felbontja
ugyan, de nem rendezi át teljesen. Ala-
kítja, szándéka szerint formálja. Közvet-
len versbeszédet teremt, melyben lírai hő-
sét hagyományos szerephez juttatja. Rea-
lizmusa, ha nem verbális szinten értjük
a szót, elementáris erővel dobja felszín-
re az általa megélt valóság szeleit, em-
lékképeit, nyersen, már-már naturálsan.
Nem mindennapi fontosságú a jelenség,
klisékben dolgozó és gondolkodó, tragi-
kusan kifinomult költészetünkben. Ezt
modulálja, szervezeti eredendő készsége a
nyelvhasználatra, szintaktikai alakításra.
Csoóri tehát úgy modern, hogy nem mond
le a konzervatív költészeti kelléktárról
sem.

Leginkább azonban a verseiben terem-
tett viszonyok, a pszichológiai-politikai-
szociális felismerései teszik izgalmasan
modernné. A legkonvencionálisabb témá-
kat felvállalva is ütni tud újszerűségével,

mert *szüntelenül átértelmez*. Túl tud nyúl-
ni a látható: túl az egyszerűen elérhe-
tőn: megragad, lényegénél keresi fel tár-
gyát, alkalmanként a fésületlenség vállal-
ásával is. Így valósul meg „egy félreta-
posított élet” diadala. Akkor is, ha így ér-
zi: „Egy behavazott golyót látok röpül-
ni / ráérősen a homlokom felé, / lassítva
száll, mint rajzfilmekben, van hát még
időm!”

Ebben az időhaladékban kell befejeznie
nagy programját, melyet a *Közeledés* és
Szavakhoz című esszéjében körvonalazott:
„*Szavak, utolsó esélyeim, utolsó akadá-
lyaim! Veletek kell újrakezdenem min-
dent!*”.

Újra, velük, velünk.

Zalán Tibor

ORBÁN OTTÓ:

A visszacsavart láng

„Mert Orbán, bármilyen furcsa is — még
ma is fiatal költő: joga van forrongani is, de
ha akar, már le is tisztulhat. Mindkettőhöz
megvan minden adottsága . . .” — írta a költő-
ről Almási Miklós, válogatott verseinek
megjelenése alkalmából, megérvén azokat a
lehetőségeket, melyeket Orbán akkori leg-
utolsó kötete, az *Emberáldozat* rejtett magá-
ban. A mostani, *A visszacsavart láng*, már a
lehetőségek biztos és egyértelmű valóra vál-
tását tükrözi, s a közbülső kötet (*Távlát a
történethez*) az ide vezető út egy fontos ál-
lomása volt. Úgy gondolom, Orbán e két
utóbbi verseskötetében vált a mai magyar
költészet jelentős alakjává. *A visszacsavart
láng* egy letisztult, „klasszicizálódó” költőt
állít elénk, aki azonban mindent — érzé-
kenységét, fiatal nyitottságát — megőrzött,
amit érdemes volt korábbi önmagából: nem
vált akadémikussá. Mindkét lehetőségét vá-
lasztotta.

Külsőségeiben *A visszacsavart láng* a leg-
visszafogottabb Orbán Ottó-kötet; szerkezete
egyszerű, kristályszerűen áttekinthető. Az
egyes versekre is ez a viszonylagos szűkszavú-
ság a jellemző. Mégis talán éppen ez ered-
ményezte, hogy ugyanakkor a legkomorabb,
legtragikusabb hangvételű-szemléletű is Or-
bán költészetében. S ennek az sem mond el-
lent, hogy Orbán itt a legemberközelibb, a
leglágább-melegebb hangú. Egyszerűség,
tragikum és ironikus megértés (de nem elné-
zés) az emberi világ kusza hétköznapijait iránt
— ezek azok a pontok, melyek a versek vil-
lágában eligazíthatnak bennünket. A kötet
esztétikai-etikai magját pedig a következő so-
rok fogalmazzák meg a legpontosabban: „és
egyre több körmondat visszavezethető / egy-
nemű igenre, vagy nemre / s a vers mindin-
kébb törött evező, / amit egy eszelős hajótó-
rött markol / hogy a csupasz jelentés élve el-
terülhessen / (ha van olyan) valami ismeretlen
parton”. Sorolhatnám még tovább az orbáni
etika e központi gondolatát hordozó idézete-
ket — a bizonytalanság teljes-őszinte és ez-
ért hiteles bevallását, a termékeny szkepticiz-
must, mely Orbánra mindig is jellemző
volt. Ma már azonban a költő nem menekül
álmegoldásokba, nem keres tetszetős kibúvó-
kat: nyíltan néz szembe a hiányokkal. Ezért
is nevezhető *A visszacsavart láng* a *hiány
költészetének*. Sajátos módon azonban Orbán-
nak éppen ezáltal sikerül ténylegesen az

egyetemesre-teljességre törnie; a valóság-
got úgy versbe fogalmaznia, hogy egyszerre
legyen konkrét és általános érvényű. Orbán
kiindulási pontja, szemlélete, s ebből követ-
kezően, módszere változott meg a, mondjuk,
tiz évvel ezelőtti Orbánhoz képest. *Költésze-
te*, ha lehet ezt így kifejezni, „induktív lírá-
vá” vált: a köznapok, a „kényelmetlen rész-
letek” felől közelít az emberhez és világához.
A történethez most találta meg igazán és
tökéletesen a *távlatot*. Különös egység szüle-
tik így meg a lírai én és a világ között, nem
a harmónia értelmében, hanem úgy érve
ezt az egységet, hogy a versekből mindkettő
igen élesen és pontosan kirajzolódik. Orbán
döntő elménye, a háború is így válhat el-
vont (persze, emberileg megszenvedett) stil-
lizált lírai alpból konkrét költői — költé-
szeti és emberi — háttérre. Az eredmény
mindenképpen sokkal megrázóbb, döbbenete-
sebb, mert a szenvedés kifejezése — nem át-
éltebb, csak — egyszerűbb, önmagában ha-
tó. A történelem is, mint a valóság folyama-
ta, ebben a tükrözésben jelenik meg.

Úgy gondolom, a kötet egésze, s az egyes
versek is, a teremtő reflexivitásból született.
Abból a költői magatartásból, mely egy pil-
lanatra sem engedi el magát, amelyben a
„nagy történelemre” mindig a hétköznapiak
reflektálnak és vissza, amelyben a „csupasz
jelentésnek” partot kell érnie, akkor is, ha
nem tudható, van-e hol elterülnie, s. amely-
ben a költészet nem hatalom, a költő nem is-
tenség, csak „vastagon hámozott alma” és
esendő ember. Ebből a reflexivitásból követ-
kezik, hogy *A visszacsavart láng* egyik köz-
ponti témája a költészet maga, mely „nem
a vers, a zenével nyakonöntött látomás”. Új-
ra és újra felbukkan a költészet lehetőségeit,
„feladatait”, egyáltalán létezését boncolgató
gondolat (*A kezdet. Az orvadász jól megér-
demelt pihenését élvezi, A harmincas évek
költői, A tengerek kék szalagja, A körülme-
nyek, A visszacsavart láng stb.*). A világ így
rajzolódik ki hármas fénytörésben: a *törté-
nelem*, mint a lírai én önéletrajza, története,
mely egyúttal azonos a *költészettel*. Az or-
báni szemlélet és kifejezés így lesz a kötet-
ben ellentéteket egységbe ölelő: etikai intran-
zigencia és ironikus távolságtartás, szkepticiz-
mus, már-már ódaj szárnyalás és köznyelvi
fogalmazás. *[Naná, mondanám a legszíve-
sebben erre, csak hogy mi van a kényelmet-
len részletekkel / Ó szabadság, aki gyakran
vagy magad is börtönör (. . .) egyetlen lehet-
sége hősé vagy minden igazi versnek]*
(Canto). Fenségesnek és hétköznapiinak az
együttélése, állandó egymáshatása adja a
befogadó számára azt az „otthonosság”-ér-
zetet, mely a kötet olvasása közben elfogja.
Ahogy „röhej és gyász között” folyik az élet
a versekben, úgy lüktetnek spontán termé-
zetességgel Orbán szabadverseinek, próza-
verseinek sorai; formáltságukban is kusza-
életszerűen. Ebben az értelemben is *A vissz-
acsavart láng* Orbán legtökéletesebb köte-
te. Az annyszor fölhánytorgatott formaművészet
úgy rejtőzködik a versekben, hogy olvasójuk
szinte észre sem veszi. S talán ez is a már
említett megszerzett távlatnak köszönhető;
annak, hogy Orbán Amerikából is Európára
lát és Európából Közép-Európára. S egyszer-
re csak ott áll előttünk „a hírhedt, főfoglal-
kozású hűtlen / akiről végül kiderül, hogy
hű — / csak tudná, hogy mihez . . .”. Ez a
fajta etikai elkötelezettség, az ebből születő
forma vezetett oda, hogy *A visszacsavart
lángban* jelentős alkotások sora követi egy-
más.

„Negyvenéves kora fölött a költő, ha csak
ugyan az, már úgy költő, ahogy ember —
föltűnés nélkül és gyógyíthatatlanul” — írja
a fülszövegben Orbán Ottó. Csak azt tenné
hozzá, úgy jelentős és „klasszikus” költő,
hogy tudja. „a honnan-hová személtelen
éje”-ben „egy darab papír” (. . .) delfinek
nélkül is határtalan. ha jól írjuk tele”. S en-
nél többet aligha kívánhatunk.

Dérczy Péter

